

1/28/80 of.
93 p/af
n 5 1911

84
2-66

179 NOV 2010

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԿՈ

ՊԱՏԱԵՐԱԶԱՐԴ

ԻՆՍՏԻՏՈՒՆ ԵՐԵՎ

(ՎԵՊ՝ ՖԻԼՆՈՎ. ՄԵՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԷՆ)

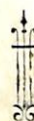
ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐ

A.D. Mardirossian

ԿԻՆՈԻՄՊԵՐԿ

ՄԱՏԵՆԱԾԱՐ

Թ Ի Ի 7

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպգր. ԿԻՆՈԻՄՊԵՐԿ

1911

20 APR 2006

84
Z-66

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԻԿՕ

ԻՆՆՍՈՒՆ ԵՐԵՔ

(ՎԷՊ՝ ՅՐԱՆՍ. ՄԵԾ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԷՆ)

Ա. ՄԱՍ

Ծ Ո Վ Ի Վ Ր Ա Յ

Թարգմ. Ս. Զ.

«ԿԻՆՈԼՈԳԻԱ
ՄԱՏԵՆԱԾԱՐ»
ԹԻԼ 7

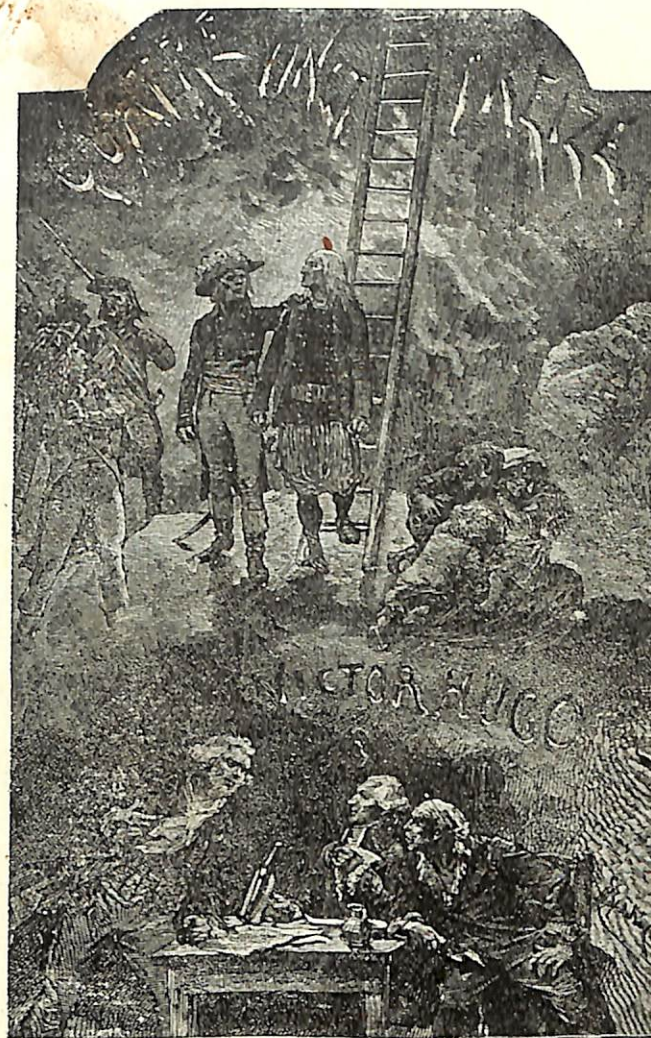

Կ. ՊՈԼԻՍ
Տպգր. ՆՇԱՆ. ՊԱՓԻԿԵԱՆ
1911

12.06.2013

6501

3931-40

Պատկ. 1. — (Էջ 3).

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Օ Ս Ք

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻ ԶՆԵՐՈՒՆ ԿՈՂՄԷ

Անուանի հեղինակի մը հոշակաւոր մէկ գործն է, զոր պատիւ կ'ունենանք հերկայացնելու մեր Հասարակութեան:

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԻԿՕ, Հեղինակը «ԻՆՆՍՈՒՆ ԵՐԵՔ», անուն պատմական հոյակապ այս վեպին, դեմք մըն է որ բովանդակ դար մը կը պատկերացնէ մեզի: Գրական այս Հսկայ Հանճարին ամէն մէկ երկը գրոյի-գործոյ մըն է ինքնին, եւ յիշատակարան մը՝ հոյակապ ստեղծագործութեան:

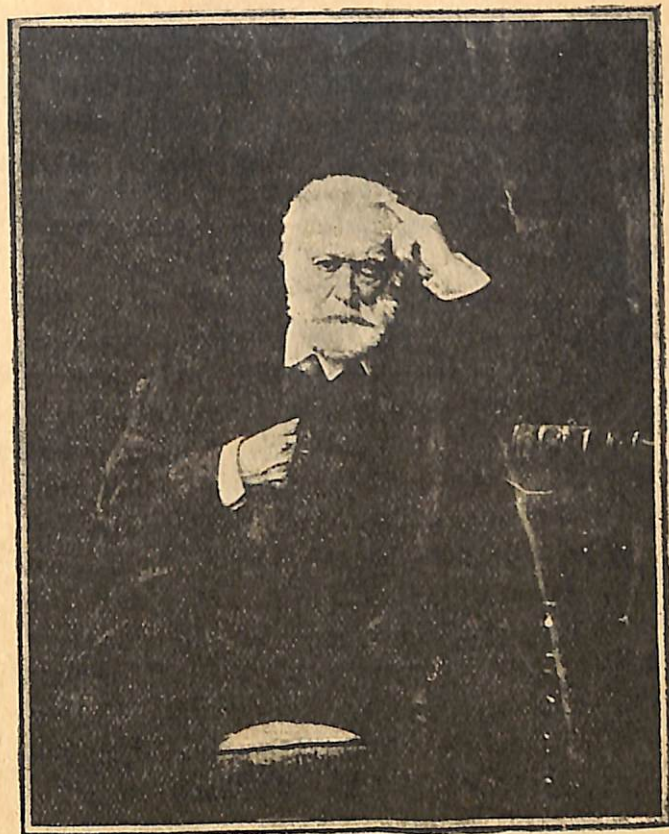
ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԻԿՕ հսկայ մըն է, որ մեր դարուն սեւին վրայ կեցած է եւ իր դիւքական գրիչով կերպարանախոյան է ամէն բան, — բարուն, բանաստեղծութիւն, վեպ:

Իր պատմական վեպերուն մէջ նշանաւոր է «ԻՆՆՍՈՒՆ ԵՐԵՔ», -ը, որ Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան ամէն յուզիչ մէկ դրուագը կը պատկերացնէ, ցնցող սպառնութեան մը եւ հետափրութեան մը սակ պակերով ընթերցողը:

Հայ ժողովուրդին համար, որ ճշմարտապէս յեղափոխական ազգ մը եղած է, շատ հրամանաւոր դասեր կը պարունակեն Ֆրանսայի յեղափոխութեան պատմութիւնը վերջածոյ եւ անոր զանազան դրուագները պատկերացնող վեպեր, որոնց մեծագոյն մասը անժամօր մնացած են մեզի՝ երեսնամեայ բռնապետութեան շրջանին մէջ:

Կը յուսանէ՞ր թէ Ֆրանսայի յեղափոխութեան վրայ
խօսող «ԻՆՆՍՈՒՆ ԵՐԵՔ», անուն վեպին հայերէն թոյ-
րովին նոր եւ սակունի քարգնանութիւնով հրատարակուի՞ր՝
որ մեծածախս գործ մը պիտի ըլլայ, եւ որուն ձեռնար-
կած էնի, պիտի գնահատուի ընթերցող հասարակութեան
կողմէ, ինչ որ պիտի փառաբերէ մեզ՝ հետզհետէ ուրիշ նոր
եւ հոգալիաւոր վեպեր ծախարացնել մեր հասարակութեան,
իսկստից յիշատակացելի պայմաններով:

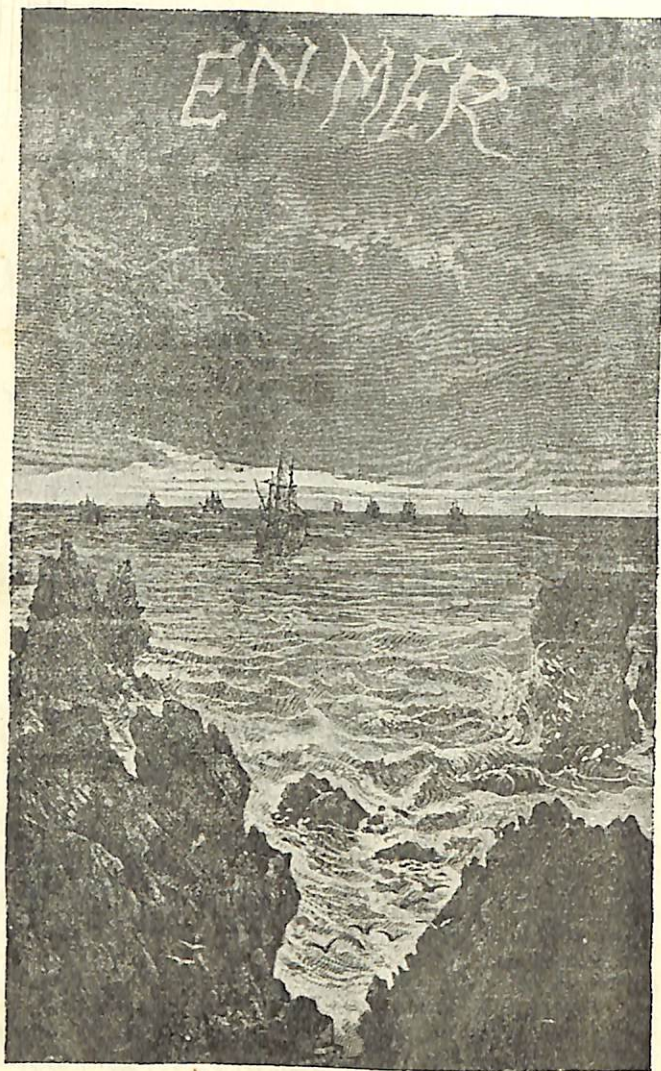
«Կիւրեակերկ Մասնաշար», - ի Դրաշար-Հրատարակիչ
ԵՐՈՒԱՆԴ ՄՍՐԼԵԱՆ - ԴԱՐԲԵԼԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԻԿՕ

(Իր վերջին պատկերը)

Վիքթոր Հիլիօի քանաստեղծական գործը իրաւցնէ տեղեկական
արարչագործութեան չափ աշխատանք, քեզուն ու անհուն է: Ամբողջ
ժամանակ ու ամբողջ մարդկութիւնն է: Հոնորատի պէս յիշագրեցող,
Պիղարի նման ճարտար: Եսթիպի պէս ողբերգական, Թիոֆիլի նման
հոգեւորական: Ուժն ու շնորհը, գգունակն ու քաղաքականը, ծիծաղն ու
հաւաքը ունի: Ո՛ր ո՞ք այնքան մաքուր, անուշ ու կիրք շնչեր գտած է
կնոջական, զաւկի եւ հայրենիքի սերը պատկերաւ հարմար: Ի՞նչ քան
խօսեցնել չէ տուած. քննարկներ ու պատկերներ, խոսն ու յուսանող,
չուն ու ուղիական, խեղճներն ու աստուածները: Միշտ իր գաւառով
կը խմէր: Հիլիօ քանաստեղծութեան ամբողջ ակերը կը ծծէր կուշտակուն,
իւր ափին մէջէն: ՀԱՆՐԻ ՀՈՒՍԷ

Պատկ. 2. — Ծովին վրայ (էջ 6).

ԻՆՆՍՈՒՆ ԵՐԵՔ

Ա. ՄԱՍ

ԾՈՎԻ ՎՐԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐԳ

ՍՕՏՈՒՒ ԱՆՏԱՌԸ

1793 Մայիսի վերջերը, Բարիզի վաշտերէն մէկը, Սանդերի հրամանատարութեամբ ղրկուած էր Պրըթաներ և Ասդիէի մէջ գտնուող Սօտուէի ահաւոր անտառը կը խուզարկէր։ Այդ վաշտին մէջ երեք հարիւրէ աւելի մարդ մնացած չէր, որովհետեւ դաժան պատերազմը շատ պակսեցուցած էր անոր թիւը։ Այժմ այնպիսի ժամանակ էր, երբ Արկօնէն, Ժէմմարէն և Վալմիէն յետոյ, Բարիզի առաջին վաշտին մէջ, որ բաղկացած

էր վեց հարիւր կամաւորներէ՝ մնացած էին քսան և հինգ հոգի միայն, երկրորդ վաշտին մէջ՝ երեսուն երեք և երրորդին մէջ՝ յիսուներեօթ հոգի։ Պատմական կռիւներու ժամանակաշրջանն էր այդ։

Բարիզէն դէպի Վանտէ ղրկուած վաշտերէն իւրաքանչիւրը լաղկացած էր ինը հարիւր տասներկու հոգիէ՝ զինուած երեքական թնդանօթներով։ Անոնց նախադատրաստումը և ուղարկումը կատարուած էր շտապով։

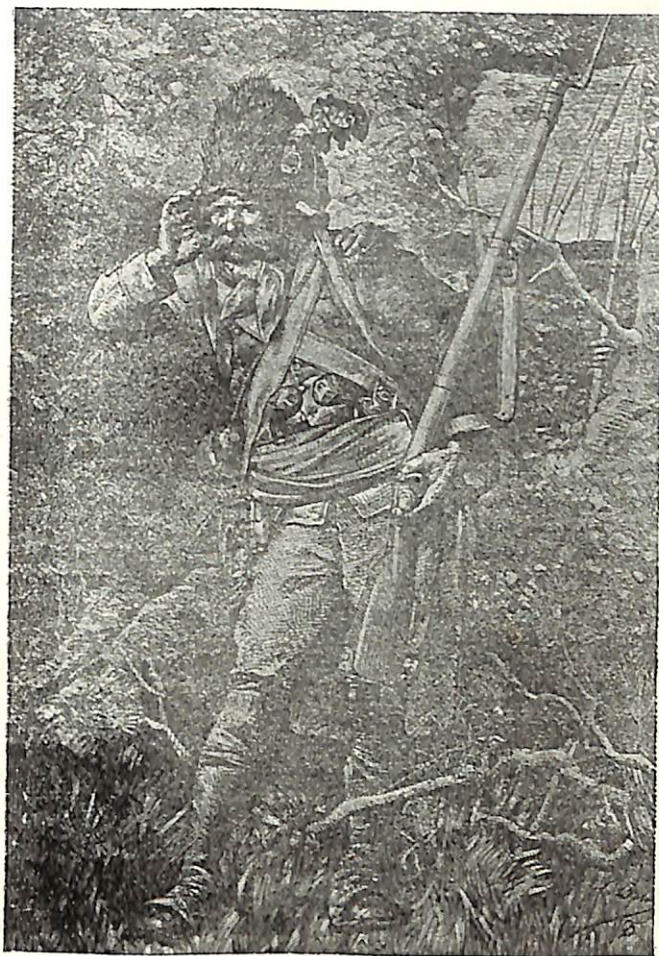
Ապրիլ 25-ին, երբ Կօնիէ Դատական նախարար էր և Պուլշօմ՝ Պատերազմական նախարար, Բարի-Խորշըր-դարանի (Bon-Conseil) մասնաճիւղը առաջարկած էր կամաւոր զօրք ղրկել Վանտէ, և համայնքի անդամը՝ Լիւրէն կազմած էր տեղեկագիրը, այնպէս որ Մայիս մէկին Սանդէր կազմ և պատրաստ էր ճամբայ հանելու տասներկու հազար զինուոր և թնդանօճիգներու վաշտ մը, երեսուն թնդանօթներով։ Այս վաշտերը, հակառակ անոր որ աճապարանքով պատրաստուած էին, այնքան լաւ կազմակերպուած էին որ մինչեւ անգամ այսօր իբրեւ օրինակ կարող են ծառայել։ Անոնց կազմութեան եղանակովն է որ ռազմական գունդերը կը պատրաստուէին։ Այս վաշտերու մէջ փոխուած էր նոյնիսկ ենթաստիւններու և զինուորներու վազեմի համեմատականութիւնը։

Ապրիլ 28-ին Բարիզի համայնքը Սանդէրի կամաւորներուն հետեւեալ հրամանը տուած էր. Չիլոնայ երբէք, չիւնայեղ երբէք։ Մայիսի վերջերը Բարիզէն մեկնած տասներկու հազար զինուորներէն ութը հազարը մեռած էին արդէն։

Չինուորները Սօտուէի անտառին մէջ կը յառաջանային մեծ զգուշութեամբ, երբէք չէին աճապարեր, անընդհատ կը նայէին աջ ու ձախ, ետ ու առաջ։ Քլէբէր ըսած է թէ «զինուորը իր կոնակին վրայ ալ պէտք

Պատկ. 3.— Սօտուէի անտառը (էջ 7)։

Պատկ. 4.— Զինուորները Սօսուեի անտառին մեջ
կը յառաջանային մեծ զգուշութեամբ... (էջ 8).

է աչք ունենայ»։ Երկար ատենէ ի վեր կը քալէին անոնք։ Թէ հիմա ժամը քանի՞ կարող էր ըլլալ կամ օրուան ո՞ր ժամանակն էր՝ դժուար էր որոշել, որովհետեւ միշտ տեսակ մը իրիկուն է որ կը պատէ այդ վայրենի մայրաւորները և երբէք օրուան պայծառ լոյսը չթափանցէր այդ անտառին մէջ։

Տիրահոշակ էր Սօսէի անտառը։ Այդ թաւաւտներու մէջն էր, որ 1792 Նոյեմբերին, քաղաքային պատերազմը սկսաւ իր ոճիրները։ Այդ միջին խորերէն դուրս եկած էր Մուսքղօն, արիւնսարբու կաղը։ Այդ տեղ կատարուած էին քստմենի սպանութիւններ։ Անկէ աւելի ահաւոր վայր մը չէր կարող ըլլալ։ Այդ էր պատճառը որ զինուորները կը մտնէին անոր մէջ մեծ զգուշութեամբ։ Այդտեղ ամէն ինչ ծածկուած էր ծաղիկներով, օրօրուոյ ճիւղերը չորս կողմ պատեր ձեւաւ ցուցած էին և այդ պատերէն կը սփռուէր տերեւներու սքանչելի թարմութիւն, իսկ արեգակի ճառագայթները տեղ տեղ պատուած էին այդ կանաչ մռայլութիւնը։ Կապտագոյն շուշանը, ճահճային կակաչը, մարգերու նարգիսը, այս փոքրիկ ծաղիկը, որ գեղեցիկ եղանակի նշանն է, զարնանային քրքումը ժապաւիտածեւ նկարներով կը զարդարէին գետինը, ինչպէս կանաչ լայնարձակ գորգ մը հիւստած ամէն ձեւ մամուռներով, որոնց մէկ տեսակը կը նմանէր փոքրիկ թիթեռնիկի և ուրիշ մէկ տեսակը աստղի։

Զինուորները կը յառաջանային քայլ առ քայլ՝ մայրաւորները կամացուի բանալով, իսկ թռչունները կը ճուղէին անոնց սուրներու վերեւէն։

Սօսէ մէկն էր այն անտառներէն, ուրտեղ առաջ, խաղալ ժամանակները, կը կատարուէր Հռիշրքա — գիշերային թռչնորսութիւն։ Այժմ թռչնորսին յաջորդած էր մարդորսը։

Անտառը ամբողջովին բաղկացած էր ցարաւի, ոփնի և կաղնի ծառերէ. գետինը հարթ հաւասար էր, մա-

մուռը և խոտը անլսելի կը դարձնէին անցորդներու քայլերուն շրշիւնը: Շաւիղներ չէին երեւար կամ, եթէ կ'երեւային, իսկոյն կ'անհետանային: Կային միայն փշաւօր դափնիներ, վայրի սալորենիներ, վայրի ձարխուռներ, եղնածառեր, որոնք ցանկապատեր կը կազմէին. բարձրահասակ մորենիները այնպէս բազմացած էին, որ անկարելի էր տասը քայլ հեռուն մարդ տեսնել:

Երբեմն ճիւղերու մէջէն թռչելով կ'անցնէր արագիւր: Ասիկա ցոյց կուտար որ ճափճր հեռու չէ:

Սակայն գլխւորները, անձնատուր եղած պատահականութեան, կը յառաջանային: Երկիւղը պատած էր զանոնք. կարծես կը վախնային գտնել իրենց որոնածը: Երբեմն անոնք կը հանդիպէին բանակատեղէ մնացած հեաքերու, — այրուած գետնի, կոխուած խոտերու, խաչածեւ տնկուած ձողերու. այդտեղ ճաշ պատրաստուած էր, այդտեղ պատարագ մատուցուած էր, այդտեղ հիւանդներ խնամուած էին: Բայց անցորդներ այլևս չէին երեւար, անյայտացած էին. ո՛ր կը գտնուէին անոնք այժմ, — գուցէ շատ հեռու, գուցէ, ընդհակառակը, շատ մօտ, այդտեղ պահուըտած, հրացանը բռունցքի մէջ սեղմած: Անտառը ամայի կ'երեւար և վաշտը կը կրկնապատկէր իր զգուշութիւնը: Միայնութիւն — հետեւաբար և անվատահութիւն: Ոչ ոք չէր երեւար. ատիկա աւելի կը հաստատէր այն կասկածը, թէ պահուըտած մարդիկ կան: Չէ՞ որ այս անտառը, որու հետ այժմ անոնք գործ ունէին, տխուր հռչակ կը վայելէր:

Շատ հաւանական էր որ իրենց համար թակարդ լարուած էր: Երեսուն նռնածիգ, յիսնապետի մը հրամանատարութեամբ, գունդէն անջատուած, առաջընէ կ'երթային շրջակայքը լրտեսելու համար:

Անոնց ընկերացած էր վաշտի վաճառուհին: Առհասարակ բանակի վաճառուհիները կ'ընկերանան առա-

Պատկ. 5.— Մի՛ արձակեք եղբայրներ... (էջ 11).

Ջապան գինւորներուն և այդպէսով պատրաստ են ենթարկուիլ վտանգներու, միայն թէ բան մը տեսնեն։ Հետաքրքրութիւնը կանանց մէջ քաջութեան տեսակ մը արտայայտութիւն է։

Յանկարծ այս առաջապահ փոքրիկ գունդի գինւորները տեսակ մը սարսուռ զգացին, ճիշտ այն սարսուռին պէս, զոր կ'զգան որսորդները, երբ կը մօտենան հետամուտ եղած գազանի որջին։ Մացառի կեդրոնէն ձայն մը լսուեցաւ և կարծես թէ տերեւներ ալ սկսան շարժիլ։ Զինւորները նշաններով իրարու հասկըցուցին իրենց ընելիքը։ Խուզարկու գինւորները հետախուզութեան ժամանակ ինքնաբերաբար իրենք կը կատարեն ինչ որ հարկաւոր է, այնպէս որ սպաները պէտք չունին միջամտելու։

Դեռ վայրկեան մը անցած չէր, երբ շարժող կէտը արդէն չրջապատուած ու պաշարուած էր իր վրայ ուղղուած հրացաններու խիտ օղակին մէջ։ չորս կողմէ արդէն պատրաստուած էին նշան առնելու մացառի ճիշտ մթամած կեդրոնին և գինւորները, մատները հրացանի ձգանի վրայ դրած, աչքերը կասկածելի կէտին վրայ յառած, պատրաստ էին գնդակահարել. կը մնար յիսնապետի հրամանը միայն։

Սակայն վաշտի վաճառուհին քաջութիւն ունեցեր էր առաջ անցնելու և նայելու մացառին մէջ. և ճիշտ այն վայրկեանին, երբ յիսնապետը պիտի գոռար «Կրա՛կ», կինը աղաղակեց՝ «Սպասէ՛», և դառնալով գինւորներուն՝ «Մի՛ արձակէ՛ք, եղբայրներ», բաւ և շտապով նետուեցաւ դէպի մացառը։

Զինւորները հետեւեցան անոր։

Սրբարեւ մացառին մէջ բան մը կար։ Մացառի ամենախիտ մասին մէջ կը գտնուէր ծառերէ ազատ փոքրիկ տարածութիւն մը, որ բացուած էր ածխազործներու ձեռքով՝ ծառի արմատներէն ածուխ պատ-

բաժանելու համար. այդտեղ ճիւղերէ բաղկացած տեսակ մը խողովակի, կամ աւելի ճիւղտ, տերեւներէ հիւսուած սենեակի մը մէջ, ինչպէս կիսաբաց պահարանի մը մէջ, կին մը նստած էր մամուռի վրայ. անոր գիրկը մանկիկ մը ծիծ կ'ուտէր, իսկ ծունդերուն վրայ կը հանգչէին երկու քնացած մանուկներու զոյգ խարտեաչ գլուխներ:

Ահա այս էր թակարարը:

— Այստեղ ի՞նչ կ'ընէք, աղաղակեց վաճառուհին:

Կինը գլուխը բարձրացուց:

— Խելագար էք, ի՞նչ էք, շարունակեց վաճառուհին մոլեգնօրէն, որ այստեղ եկեր էք:

Ապա քիչ մը հանդարտելով՝

— Քիչ էր մնացեր որ ձեր գործը վերջանար... ըսաւ:

Յետոյ երկուրդ քարծուց զինուորներուն և ըսաւ.

— Ոչի՛նչ, կին մըն է:

— Ներեցէ՛ք, մենք ալ կը տեսնենք որ կին մըն է, պատասխանեց նռնածիգ մը:

Վաճառուհին յարեց.

— Գալ, իյնալ այսպիսի անտառի մը մէջ, ուր ամէն վայրկեան կարող են սպաննել, այսպիսի յիմաւորութիւն կ'ըլլայ:

Իսկ կինը ապուշ կտրած, շլմորած, քարացած կը նայէր իր շուրջը, կը տեսնէր այս հրացանները, այս սուրերը, այս սուխները, այս կատաղի դէմքերը. կարծես կ'երազէր:

Քնացած զոյգ մանուկները արթնցան:

— Անօթի եմ, պոռաց մէկը:

— Կը վախնամ, ըսաւ միւսը:

Իսկ երրորդ մանկիկը դեռ կը շարունակէր ծիծ ուտել:

Վաճառուհին դարձաւ դէպի այս վերջինը:

— Ա՛յ քեզ խելօք տղայ, ըսաւ:

Իսկ մօրը լեզուն սարսափէն կ'սղուած էր:

Յիսնապետը, ատիկա նկատելով, դարձաւ դէպի կինը ու ըսաւ.

— Մի՛ վախնար, մենք Կարմիր-Գլուխի վաշտէն ենք:

Կինը գլխէն մինչև ոտքը ամբողջ մարմնով դողդրաց: Դիտեց յիսնապետին դաժան դէմքը, թաւ յօնքերը, պիսիւրը և այդ զոյգ սև ածուխները, որոնք աչք կը կոչուին:

— Այս վաշտը առաջ կը կոչուէր Կարմիր-Խաչի վաշտ, շարունակեց վաճառուհին:

— Ո՞վ ես դու, տիկին, հարցուց յիսնապետը:

Կինը տակաւին կը շարունակէր սարսափահար դիտել զայն:

Նիհար էր այդ թշուառը, երիտասարդ, բայց աժգոյն, ցնցոտիներու մէջ փաթթուած, գլուխը դրած էր Պրըդանեցի գեղջկուհիներու վեղարածեւ գլխարկը և բրդէ վերարկու մը բարակ պարանով վիզին ամրացուցած էր: Կանացի անտարբերութեամբ բաց թողած էր իր մերկ կուրծքը. անոր արիւնոտ ոտքերը ս'չ գուլպայ կար, ոչ կօշիկ:

— Աղքատ կին է, ըսաւ յիսնապետը:

Իսկ վաճառուհին շարունակեց իր արտաքուստ զինուորի պէս խրոխտ նշուղ, բայց ներքուստ կանացի մեղմ ձայնով.

— Ի՞նչ է ձեր անունը:

Կինը անորոշ թոխտվանքով մըմուաց.

— Միշէլ Գլուխը:

Վաճառուհին սկսաւ իր կոշտ ձեռքերով դգուել ծծկերին փոքրիկ գլուխը:

— Քանի՞ տարեկան է այս պղտիկը:

Մայրը չհասկցաւ հարցումը: Վաճառուհին աւելի ազդու ձայնով կրկնեց.

— Ասոր տարիքը կը հարցնեմ:

— Ա՛ա, մրմռաց կինը, 18 ամսու է:

— Արդէն մեծ երախայ է, այլեւ հերիք է որ ծիծ ուտէ. ես զայն ծիծէն կը կտրեմ և այսուհետեւ ապու-
րով կը կերակրենք զանոնք:

Մայրը կը սկսէր հետզհետէ հանդարտիլ. արթնցած երկու փոքրիկները, աւելի հետաքրքիր էին դարձեր քան թէ սարսափահար: Հիացած՝ անոնք կը դիտէին այժմ զինուորներու զեղեցիկ պճնազգեստները:

— Օ՛հ, հառաչեց մայրը, ասոնք շատ անօթի են, և քիչ մը յետոյ յարեց.

— Այլեւ կամ չմնաց ծիծերուս մէջ:

— Զանոնք կը կերակրեն խկոյն. քեզ ալ անոնց հետ, աղաղակեց յիսնապետը, բայց ատիկա դեռ բո-
լորը չէ, դուն սա ըսէ թէ քաղաքական համազումներդ թո՛ղ են:

Կինը պատասխանի փոխարէն աչքերը յիսնապետին վրայ դարձուց:

— Կր հասկնամ ըսածս:

— Թէ և շատ փոքր հասակիս մէջ զիս վանք դրին, թոթովեց կինը, բայց ես վանական չեմ, ես ամուսնա-
ցած եմ: Վանքին մէջ կոյսերը ինծի ֆրանսերէն սով-
րեցուցին: Մեր գիւղը այրեցին և ես այնպէս շտապով փախայ, որ ժամանակ չունեցայ մինչև անգամ կօշիկ-
ներս հագնելու:

— Ես քեզի կը հարցնեմ թէ ի՞նչ քաղաքական համազումներ ունիս:

— Ձեմ հասկնար ձեր ըսածը:

— Ես կ'օգտու ըսել, պնդեց յիսնապետը, որ լրտե-
սուհիներ շատ կան. այդպիսի լրտեսուհիները՝ հրացանի
կը բռնեն: Այժմ տեսնենք քեզ, խօսէ՛, դուն թափա-
ռական գնչու չե՞ս, ո՞րն է հայրենիքդ:

Կինը կ'ընտրուակէր աչքերովը չափել յիսնա-
պետը, կարծես թէ ոչինչ չէր հասկնար:

— Ո՞րն է հայրենիքդ, կրկնեց յիսնապետը:

— Ձեմ գիտեր, պատասխանեց կինը:

— Ի՞նչպէս, չե՞ս գիտեր թէ ո՞րն է քու երկիրդ:

— Ա՛ա, իմ երկիրը. այդպէս, ուրեմն ըսեմ:

— Լաւ, այդպէս, ուրեմն ո՞րն է քու երկիրդ:

— Իմ երկիրս, պատասխանեց կինը, Սիսքօնիարի
աղարակն է, որ կը գտնուի Ազէի համայնքին մէջ:

Այժմ ազնելու կարգը յիսնապետին եկաւ. վայր-
կեան մը լուռ մտածելէ յետոյ՝ շարունակեց:

— Ի՞նչպէս ըսիր:

— Թէ Սիսքօնիարէն եմ:

— Բայց ատիկա հայրենիքի անուն չէ:

— Բայց ատիկա իմ երկիրս է:

Կինը այս պատասխանէն յետոյ վայրկեան մը մտա-
ծեց և նորէն շարունակեց:

— Հասկցայ, պարոն, դուք Ֆրանսայէն էք, ես
Պրըլմաներէն:

— Լաւ, միթէ միեւնոյնը չէ՞:

— Ո՛չ, միեւնոյն երկիրը չէ:

— Բայց չէ՞ որ միեւնոյն հայրենիքն է:

Կինը բաւականացաւ միայն կրկնելով, թէ ինքը
Սիսքօնիարցի է:

— Թող այդպէս ըլլայ, յարեց յիսնապետը, քու
ընտանիքդ այնտեղէն է, այնպէս չէ՞:

— Այո՛:

— Ի՞նչ կ'ընէ:

— Իմ ընտանիքէն ո՛չ ոք մնացած է, բոլորը մե-
ռած են:

Յիսնապետը, որ շատ կը սիրէր խօսիլ, շարունա-
կեց հարցաքննութիւնը:

— Տե՛ս, սատանան ալ ծնողներ ունի կամ ունե-
ցեր է. ո՞վ ես դուն, խօսէ՛:

Կինը շփոթած լսեց յիսնապետին յախուռն խօսքերը, որոնք աւելի կր նմանէին վայրենի գազաններու մենչիւններուն, քան թէ մարդկային բարբառին:

Վաճառուհին զգաց, որ պէտք էր միջամտել և սկսաւ փայտայել մանուկը, որ դեռ ծիծ կ'ուտէր, իսկ միւս երկուքին երեսները մեղմ ապտակով շոյեց:

— Այս ծծկերին անունը ի՞նչ է, հարցուց ան, կ'եւրեւայ որ աշջիկ է:

— Ժօրժէդ, պատասխանեց մայրը:

— Իսկ անդրանի՞կը, սա չարածճի պարոնը ի՞նչպէս կը կոչուի:

— Ռընէ-ժան:

— Իսկ կրտսե՞րը, սա դիրուկ թուշով աղան:

— Կրօ-Ալէն, պատասխանեց մայրը:

— Այս փոքրիկները, շարունակեց վաճառուհին, սիրուն աղաք են. արդէն իսկ լաւ մարդերու երեւոյթ ունին:

Յիսնապետը դեռ կը շարունակէր հարցաքննել:

— Ոտէ՛ ուրեմն, տիկին, տուն ունի՞ս:

— Այո՛, տուն մը ունէի:

— Ո՞ւրտեղ:

— Աղէի մէջ:

— Ինչո՞ւ տանդ մէջ չ'մնայիր:

— Որովհետեւ այրեցին:

— Ո՞վ այրեց:

— Չեմ գիտեր, ճակատամարտ եղաւ:

— Ո՞ւրկէ կուգաս:

— Այնտեղէն:

— Ո՞ւր կ'երթաս:

— Չեմ գիտեր:

— Գանք իրողութեան, ո՞վ ես դուն:

— Չեմ գիտեր:

— Չե՞ս գիտեր թէ ո՞վ ես:

— Մենք փախչող մարդիկներ ենք:

— Դուն ո՞ր կուսակցութեան կը պատկանիս:

— Չեմ գիտեր:

— Կապոյտներո՞ւ կուսակցութեան, թէ ճերմակներու, դուն որը՞ հետ ես:

— Ես իմ սրդիներու հետ եմ:

Կարճ լռութիւն մը տիրեց:

— Իսկ ես, ընդհատեց վաճառուհին, ոչ սրդիներ ունեցեր եմ և ոչ ժամանակ:

Յիսնապետը վերսկսաւ.

— Բայց քու ծնողքդ, է՛հ տեսնե՞ք, տիկին, ճիշտ տեղեկութիւններ տուր քու ծնողքիդ մասին...: Ես, օրինակի համար, կը կոչուիմ Ռատուպ, ծննդաւ վայրս Շէրշ-Միտի փողոցն է, ուր կը բնակէին ծնողներս: Ինչպէս որ ես կը խօսիմ ծնողներուս մասին, այնպէս ալ դուն քու ծնողներուդ մասին խօսէ. ըսէ, ի՞նչ տեսակ մարդիկ էին քու ծնողներդ:

— Անոնց անունը Ֆիէշար էր, ահա բոլորը:

— Այդ այդպէս է. Ֆիէշարները իրենց տեղը մնան, ինչպէս Ռատուպները իրենց տեղը, բայց չէ՞ որ մարդ ուէ պարապմունք մը պէտք է ունենայ. ուրեմն ի՞նչ էր քու ծնողներուդ պարապմունքը, անոնք ի՞նչ կ'ընէին, հիմակ ի՞նչ կ'ընէին քու Ֆիէշարները, ի՞նչ չար ու մար բաներով կը պարապէին:

— Անոնք երկրագործներ էին: Իմ հայրս տկարացիւր և աշխատանքի անընդունակ դարձեր էր այն օրէն, երբ իր տիրոջ հրամանով գաւազանի հարուած կերաւ. մենք դեռ շատ երախտապարտ ենք մեր տիրոջ բարեւորութեան, որովհետեւ հայրս ճաղար մը բռնած էր, իսկ ճաղար բռնելու պատիժը մահ է, բայց մեր տէրը չ'տրոհեց հօրս կեանքը և ըսաւ թէ «Ասո՛ր միայն գաւազանի հարիւր հարուած տուէ՛ք»:

— Այն օրէն հայրս խեղանդամ դարձաւ:

— Յեառոյ :

— Մեծ հայրս Հիւկընո (բաղոքական) էր և Պ. երեցը զայն թխապարտութեան դատապարտած էր : Այն ժամանակ ես դեռ չատ փոքր էի :

— Յեառոյ :

— Իմ ամուսնիս հայրը աղի մաքսանենդ էր, ուստի թաղաւորը կախել տուաւ զայն :

— Իսկ քու ամուսնինդ ինչո՞վ կը զբաղի :

— Այս օրերս անիկա կը կուտէր :

— Որի՞ համար :

— Թագաւորին համար :

— Եւ յետոյ :

— Յետոյ, ի հարկէ իր տիրոջ համար :

— Յեառոյ :

— Յետոյ անշուշտ Պ. երեցին համար :

— Ապուշ արարած քեզի, պոռաղ նոստածիդ զինուոր մը :

Կինը սարսափէն ուժգին ցնցուեցաւ :

— Կը տեսնէ՞ք, տիկին, ըսաւ վաճառուհին, չնորհալիօրէն, մենք Բարիզցիներ ենք :

— Տէր Աստուած, Յիսուս Քրիստոս, պոռաղ կինը և ձեռքերը իրարու միացուց :

— Մեղադատութիւններ պէտք չեն, ըսաւ յիսնապետը :

Վաճառուհին նստեցաւ կնոջ մօտը և ծունդերուն մէջ առաւ անդրանիկ որդին, որ զմկամակութեան ոչ մէկ նշան ցոյց չէր տար : Մանուկները ինչպէս առանց պատճառի կը մօլեգնին, նայեպէս ալ առանց պատճառի կը հանգարաին : Անոնք տեսակ մը ներքին նախզգացում ունին, որ ուրիշներուն անմատչելի է :

— Խեղճ կին, այս երկրացի բարի կին, դուք սիրուն զաւակներ ունիք, առիկա ճիշտ է, կարելի է անոնց տարիքը գուշակել : Մեծը չորս տարեկան է, եղբայրը՝ երեք տարեկան, իսկ այն չարածնին՝ որ այժմ

ծիծ կ'ուտէ, ինչ սարսափելի շատակեր է. փոքրիկ լաւ կրտ, այդ ինչ կ'ընեն, մայրդ սիրտ ուտես հառցնե՞ս : Կը տեսնէ՞ք, տիկին, երբեք պէտք չէ վախնաք. լաւ է որ ընդունուիք վաշտին մէջ, ճիշտ ինձի պէս : Իմ անունս Հուզարտ է, աւելի ճիշտ՝ տաթիա անուն չէ, այլ ծիծաղելի մականունն մը : Բայց չնայելով ասոր, ես կ'ուզեմ որ զիս Հուզարտ կանչեն, քան թէ օրիորդ Քիլօրինո, ինչպէս կը կանչէին իմ մայրս : Ես ըմպելիք կը ծախեմ բանտիկին մէջ, ե՛ս եմ, որ խմելիք կուտամ զինուորներուն, երբ անոնք զիրար կը գնդակահարեն, զիրար կը սպաննեն : Իմ ոտքերս՝ ձերբնին հետ համեմատելով՝ զբեթէ նայն մեծութիւնն ունին. ես ձեզ կուտամ իմ կօշիկներս : Օգտտութի տառնին Բարիզ էի և Վեստերմանին խմելիք տուի. այդպէս ալ ամէն բան յաջող էր : Ես տկանատես եղայ Լուի ԺԶ-ի, կամ ինչպէս կը կոչէին զայն, Լուի Քաթէր զլխատմանը, պատմեմ : Կ'ըսէին, որ Յունուար 13-ին ան շաղանակներ խաչել կուտար ու իր ընտանիքին հետ միասին կ'ուրախանար : Երբ զայն բռնի պատկեցուցին զլխատուութեան տախտակի կամ, ինչպէս կ'ըսեն պապիկս վրայ, ոչ զգեստ ունէր և ոչ կօշիկ. վրան մնացած էր միայն չապիկը, բաճկանակը, գորշագոյն կերպոսն անդրաւարտիկը, և գորշ մետաքսեայ գուլպաներ : Այս բոլորը ես ինքս անձամբ տեսայ : Կառքը, պառն մէջ դրած լերին զայն, կանաչ ներկուած էր : Կը տեսնէ՞ք, այսպէս ուրեմն, եկէ՛ք մեզ հետ : Մեր վաշտի մէջ շատ լաւ աղաքներ կան, դուք կ'ըլլաք ըմպելիքի վաճառուհի թիւ 2 : Ես ձեզ կը սովորեցնեմ, թէ ինչ պէտք է ընել. օ՛հ, շատ պարզ է այդ. կ'առնես սափսր մը և փոքրիկ զանգակ մը, կը մանես ժխորի մէջ, կ'անցնիս զնդակներու, կրակներու, թնդանօթներու հարուածներու, գոռում-գոչումի մէջէն և կը կանչես. «Տղա՛ք, օ՞վ կ'ուզէ կանծել» : Ահա քեզ բոլորը, ուրիշ դժուար

բուժիչն մը չկայ : Գալով ինծի, ես բոլորին ըմպելիք կուտամ : Աստուած վկայ, բոլորին, թէ սպիտակներուն և թէ կապոյտներուն, թէեւ ես կը պատկանիմ կապոյտներուն, մինչեւ անգամ թունդ կապոյտներէն եմ, սակայն ես բոլորին կուտամ խմելիք, որովհետեւ վիրաւորը անպատճառ կը ծարաւնայ և ամենքը կը մեռնին առանց համոզմունքի խտրութեան : Ս'հ, ինչ անմտութիւն է կռուիլը : Եկէք մեզ հետ, եթէ զիս սպաննեն, այն ժամանակ դուք իմ փոխանորդս կ'ըլլաք : Նայեցէք ինծի, ես թէպէտ քիչ մը խիստ դէմք ունիմ, բայց լաւ կրն եմ և միեւնոյն ժամանակ քաջ գինուոր : Երբեք մի վախճաք :

Երբ վաճառուհին վերջացուց իր խօսքը, կրնը մրմռաց :

— Մեր դրացուհիին անունը Մարի-Ժանն էր, իսկ մեր աղախնը՝ Մարի-Քլօտ :

Սակայն յիսնապետ Ռատուպ կը յանդիմանէր նրան :

— Լռէ՛, կըսէր, դուն տիկիսը վախցուցիր : Գիտցիր որ տիկիներու ներկայութեան անվայել է հայհոյել :

— Հապա ի՞նչ, ընդդիմախօսեց նոնտծիգը, խելքը գլուխը պատուաւոր մարդը մը թէ՛ կարող է կատաղութենէ չխելադարուիլ, երբ կը տեսնէ այս շինական անմիտ արարածները, որոնց կեսրայրը խելանդամ դարձեր է տիրոջ հրամանով, մեծ հայրը տաժանակիր աշխատանքներու է դատապարտուած երեցին ձեռքով և հայրը կախուեր է թագաւորին վճիռով, իսկ անոնք այսօր կը կռուին, կ'ապստամբին և իրենց կաշին կը վտանգեն... և որի՞ համար, — այդ միեւնոյն իշխանի, այդ միեւնոյն երէցին և այդ միեւնոյն թագաւորին համար :

— Լռութիւն. հրամայեց յիսնապետը, դառնալով չէպի գլխուորներու շարքերը :

— Ես կը լռեմ, պարոն յիսնապետ, յարեց նոնտծիգը, բայց ես չեմ կրնար իմ բարկութիւնս զսպել, երբ կը տեսնեմ ասանկ գռեհիկ կին մը, որ պատրաստ է իր կեանքը զոհել այդպիսի յիմար արարածներու համար :

— Նոնտծի՛գ, ըսաւ յիսնապետը, հերիք է. թո՛ղ քու ճարտասանութիւնդ, յիշէ որ մենք այժմ Բիքի քիւլին մէջ չենք :

— Տիկին, շարունակեց յիսնապետը դառնալով դէպի կինը, քու ամուսինդ ի՞նչ կ'ընէ, ի՞նչ եղաւ :

— Ոչինչ եղած է, քանի որ սպաննած են զայն :

— Ո՞ւր :

— Յանկապատի մօտ :

— Ե՞րբ :

— Երեք օր եղաւ :

— Ո՞վ սպաննեց :

— Չեմ գիտեր :

— Ի՞նչպէս, չեա գիտե՞ր թէ ո՞վ սպաննեց քու ամուսինդ :

— Ո՛չ :

— Սպաննողը կապոյտներէն է թէ սպիտակներէն :

— Սպաննողը հրացանի գնդակն է :

— Եւ երեք օր է որ սպաննեք են :

— Այո՛ :

— Ո՞ր կողմէ :

— Ամուսինս մեռաւ Էրնէի կողմերը, ահա այսօր չափ :

— Յետո՛յ, ամուսնիդ մահէն ետք դուն ի՞նչ կ'ընես :

— Ես կը տանիմ իմ փոքրիկներս :

— Ո՞ւր կը տանիս :

— Առջեւ ձգած կը տանիմ :

— Ո՞ւր կը պառկիս :

— Գեանի վրայ :

— Ի՞նչ կ'ուտես :

— Ոչինչ :

Յիսնապետը դէմքը ծամածուեց իսկական զինուորականի նման, քիթը և պեխերը իրարու մօտեցնելով .

— Ուրեմն բան մը չէ՞ք կերած :

— Ոչինչ, այսինքն անպէտ բաներ, ինչպէս մօրենիի անցած տարուրնէ մնացած պտուղները, մարգերու հատիկները և մինչեւ անգամ պուտերու ծիլերը :

— Այո՛, միւսնայն է. ոչինչ չէ՞ք կերած :

Անդրանիկը, որ լսաւ երեսոյթին կը հասկնար խօսակցութիւնը, չչնջաց .

— Անօթի եմ :

Յիսնապետը սրտանէն հանեց զինուորի հացի կտոր մը և տուաւ մօրը : Վերջինը հացը երկու կտոր բրաւ և որդիներուն բաժնեց : Փոքրիկները չկտան ազահարար ուտել :

— Խեղճ կիւն, իրեն համար ոչինչ չպահեց :

— Որովհետեւ կուշտ է, պատասխանեց զինուոր մը :

— Ո՛չ, որովհետեւ մայր է, ըսաւ յիսնապետը :

Մանուկները ընդհատեցին անոնց խօսակցութիւնը :

— Ծարաւ եմ, ըսաւ մէկը :

— Ես ալ ծարաւ եմ, կրկնեց միւսը :

— Այո անիծուած անտառին մէջ աղբիւր չկա՞յ, ըսաւ յիսնապետը :

Վաճառուհին առաւ պղինձէ քաւը, որ փոքրիկ զանգակին հետ միասին կախուած էր գօտիէն, փակով մէջքին տարացուցած սափորի ծորակը դարձուց, քանի մը չափի ջուր կաթեցուց քաւի մէջ և մօտեցուց մանուկներու շրթունքին :

Անդրանիկը խմեց և դէմքը ծամածուեց :

Կրտսերը խմեց և թքաւ :

— Սակայն լաւ ջուր է, ըսաւ վաճառուհին :

— Բայց սա մեր գործածած ջուրէն է, հարցուց յիսնապետը :

— Այո և ամէնէն աղէկն է, միայն թէ անոնք գիւղացիներ են :

Այս ըսելով, վաճառուհին քաւը սրբեց :

— Այդպէս ուրեմն, տիկին, չարունակեց յիսնապետը, դուն կը փախչիս աղատելու համար :

— Այդպէս պէտք է ընել :

— Եւ կը փախչիս դաշտերու մէջէն, այդպէս ուղղակի, առանց երբեք ետիդ նայելու :

— Այո՛, նախ կը վազեմ, ապա կը քալեմ և յետոյ կ'իջնամ :

— Խեղճ աղջիկ, ընդհատեց վաճառուհին, ի՞նչ թշուառ համայնքի կը պատկանի :

— Մարդիկ կը կուտին, թոթովեց կիւնը, հրացաններով կը պաշարեն զիս, խկ ես չեմ գիտեր թէ անոնք ինձմէ ի՞նչ կ'ուզեն, միայն այսքան իմացայ, որ ամուսինս սպաննեցին :

— Ինչ գազանութիւն, ինչ անասնութիւն է պատերազմը, պուաց յիսնապետը և բարկութենէն հրացանին կոթը գետնին դարկաւ :

— Անցած զիշեր մօնք պառկեցանք եւնուսի մէջ :

— Դուք չո՞րսդ :

— Այո՛, մենք չորսս :

— Քնացա՞ք :

— Այո՛, քնացանք :

— Այն ժամանակ ոտքի վրայ կանգնած քնացաք :

Այս խօսքերէն յետոյ յիսնապետը դարձաւ դէպի զինուորը :

— Տղա՛ք, տեսէք այս վայրենիները ինչ կ'ըսեն. հին փտտած ծառի խոռոչ մը, որու մէջ մէկ մարդ հազիւ կարող է տեղաւորուիլ, ինչպէս սուրը իր պատեանին մէջ, այս խոռոչը անոնք կ'անուանեն եւնուս... Եւ դեռ չեն ուզեր ճանչնալ Բարիզը :

— Օ՛հ, պառկիլ ծառի խոռոչի մէջ, աւելցուց վաճառուհին, և երեք որդիներու հետ միասին:

— Եւ երբ այս մանուկները այդ ծառի լուսին մէջ կը շաղակրատէին ու ճամբորդները այդտեղէն անցած ատեն ոչինչ չէին տեսներ, բայց կը լսէին, որ ծառը կը կանչէր. «Մայրի՛կ, մայրի՛կ». կ'երեւակայեմ թէ ինչքան ծիծաղելի պիտի ըլլար այդ բանը անոնց համար:

— Բարեբաղդաբար ամառ է, հառաչեց կիներ:

Կը նայէր գետինը, գլխիկոր, իր ճակատագրին հլու արտայայտութեամբ, իսկ աչքերը՝ այդ սարսափներու ազդեցութեան տակ՝ ապուշ կտրած էին:

Զինուորները լուռ ու մունջ շրջապատած էին այդ մարմնացած թշուառութիւնը:

Այրի՛, երեք որդիներով, փախուստ, բոլորովին անօգնական, միայնութիւն, պատերազմի դժգոհիւն, որ լեցուցած էր աշխարհը, սոված, ծարաւ, խոտը — միակ ուտելիք, բաց երկինքը — կտուրի տեղ:

Յիսնապետը մօտեցաւ կնոջը և իր նայուածքը ուղղեց ծծկեր մանուկի վրայ, որ իսկոյն թողուց ծիծը, գլուխը մեղմիկ դարձուց և իր կապոյտ աչքերը ուղղեց այդ ցից ցից տնկուած չէկ մազերուն ու անոնցմով պատած բրդոտ դէմքին, որ իր վրայ ծռած, իրեն կը նայէր, և սկսաւ ծիծաղիլ:

Երբ յիսնապետը շտկուեցաւ, արտասուքի խոշոր կաթիլ մը սահելով անոր այտերէն, կախուեցաւ անոր պիսի ծայրէն, մարգարիտի պէս:

— Տղա՛ք, ըսաւ զինուորներուն դառնալով, այս բոլորը տեսնելէ յետոյ ես կ'եզրակացնեմ, որ մեր վաշտը հայր պիտի դառնայ. որդեգրենք այս երեք մանուկները. այսպէս լաւ կ'ըլլայ, այնպէս չէ՛:

— Կեցցէ՛ հանրապետութիւնը, գոռացին նոնաձիգները:

— Ուրեմն վճռուեցաւ, ըսաւ յիսնապետը և ձեռքերը երկնցուց մօրը և անոր որդիներուն վրայ՝ ըսելով, ահա «Կարմիր գտակ» վաշտի որդիները:

Վաճառուհին ուրախութենէն վեր վեր ցատկեց և աղաղակեց. «Երեք գլուխ գտակի մը մէջ»: Յետոյ սկսաւ բարձրաձայն հեկեկալ և խելագարի նման գրկելով թշուառ այրին, աւելցուց. «Այս փոքրիկ աղջիկը ինչ չարածճի դէմք ունի»:

— Կեցցէ՛ հանրապետութիւնը, կրկնեցին զինուորները:

Եւ յիսնապետը դարձաւ դէպի մայրը.

— Եկէ՛ք, տիկին քաղաքացի:

“Կլէյմօր,, Մարտանաւը

Ա.

ԱՆԳԼԻԱ ԵՒ ՅՐԱՆՍԱ ԻՐԱՐՈՒ ԴԷՍ

1793ի դարնան մէջ, երբ Յրանսայի բոլոր սահմանագլուխները ենթարկուած էին յարձակման, երբ ժիրօնականներու անկումը յուզած ու գրաւած էր բոլոր մտքերը, այդ րոպէին ահա թէ ինչ կ'անցնէր կը դառնար Մանչի Աբշիպեղագոսին մէջ:

Յունիս իր իրիկունը, ձէրսէյ կղզիի մօտ, փոքրիկ ամայի ծովախորշին մէջ, որ կը կոչուի Պօնիւի, արեւգակին մայրամուտէն մօտաւորապէս ժամ մը առաջ, նաւ մը՝ առագաստները բացած՝ կը մեկնէր մառախլապատ օդով մը: Մառախուղը թէեւ վտանգաւոր է նաւարկութեան համար, բայց կ'օգնէ փախուստին: Այս նաւը, որ կեցած էր կղզիին արեւելեան ծայրը և կը հսկէր, պահապան զինուորի մը պէս: Թէեւ կը պատկանէր անգլիական նաւատորմիկին, բայց նաւատորմները Քրանսայիներ էին: Լա Թուր տ'Օվէրնի իշխանը, Պուլօններու ընտանիքէն, այն ժամանակ անգլիական այս փոքրիկ տորմիկի հրամանատարն էր և այս մարտանաւը անոր հրամանովը կը մեկնէր յատկապէս մատ-

նաւոր ու շատ կարեւոր գործի համար: Անունը Կլէյմօր էր, ինչպէս արձանագրած էին Թրինիդի-Հաուզի նաւացուցակին մէջ: Արտաքուստ բեռնատար նաւի տեսք ունէր, բայց իսկապէս մարտանաւ էր: Թէեւ ծանր և խաղաղ գնացք ունէր, ինչպէս առ հասարակ բոլոր առեւտրական նաւերը, բայց ատկէ պէտք չէր խաբուիլ, որովհետեւ զայն շինած ատեն երկու նպատակ ունէին — խորամանկութիւն և ոյժ: Խաբել, եթէ կարելի է, և կռուիլ, եթէ հարկաւոր է: Այսօր անոր միջնայարկը, բեռներու տեղ, զետեղած էին մեծ գնդաշափեր ունեցող նաւային թնդանօթներ, որպէսզի մարտանաւը կազմ և պատրաստ ըլլայ այն գործին, որուն համար նշանակուած էր: Այս թնդանօթները երեքտակ չլթաներով ամուր կապուած էին, բերանները դարձուած գէպի նաւի շտեմարանի գոցուած մուտքը: Դիտմամբ այդպէս եղած էր, որովհետեւ ծովի վրայ փոթորիկ կը սպասուէր կամ, աւելի ճիշտ, որպէսզի մարտանաւը բոլորովին խաղաղ նաւի տեսք ունենար: Եւ արդարեւ՝ այդ դրութեան մէջ դուրսէն ոչինչ չէր կարելի նշմարել: Թնդանօթի ծակերը բոլորովին գոցուած էին: Գոցուած էր նաեւ մարտանաւին շտեմարանի բերանը, որ առ հասարակ սպառազինուած կ'ըլլայ: Մարտանաւը, կարծես, դիմակ հագած էր: Այս թնդանօթները՝ հաստատուած շառավղաւոր անիւներու վրայ, շինուած էին արայրէ և կը պատկանէին ինչ ձեւին, որ կը կոչուի շառաւիղաւոր անիւներու ձեւ: Մարտանաւերու մէջ սովորաբար սպառազինուած կ'ըլլայ նաւաւաժները, իսկ այս նաւը՝ շինուած յատկապէս թշնամին յանկարծակի բերելու և դարան մտնելու համար՝ նաւակամուրջի վրայ ոչինչ չուներ, այլ, ինչպէս վերը բացատրեցինք, իր միջնայարկի մէջ թնդանօթներու ամբողջ մարտկոց մը կը պարունակէր: Պինդ ու ամբախաղձ և, ըստ երեւոյթին, թէեւ քիչ մը ծանրաշարժ,

բայց շատ լաւ գնացք ունէր. իր հաստատուն կազմով ամբողջ անգլիական նաւատորմիդի մէջ իր նմանը չու-
նէր, և չնայելով որ մեծ կայմի փոխարէն ունէր պի-
կաքին նաւերու յատուկ փոքրիկ կայմ, բայց և այնպէս
պատերազմի մէջ ամբողջ փրկկաք մը կ'արժէր: Անոր
ղեկը շինուած էր շատ հանճարեղ և հազուադիւս ձե-
ւով. անոր կորագիծ կողերը, որոնց նմանը չէր կարելի
գտնել Սաութէմթընի նաւարանին մէջ, արժամ էին
յիսուսն անգլիական ոսկի:

Նաւի զինուորական մարմինը կազմուած էր ամ-
բողջովին ֆրանսացիներէ և յիւսիսութեան պատճա-
ռով հայրենիքէ գաղթած սպաներէ և դասալիք զին-
ուորներէ: Բոլորը զատուած, ընտրուած էին, բոլորը,
առանց բացառութեան, պատուական նաւատի, յաջ
զինուոր և թագաւորի թունդ կուսակից. բոլորը զրա-
հանաւի, սուրի և թագաւորի անձնուէր, մոլեռանգ
թիփեր:

Նաւաստիներու հետ միասին նաւ դրած էին կէս
վաշտ ծովային հետեւակազօրք, որոնք կարող էին օգ-
տակար ըլլալ ցամաք ելած ժամանակ:

Կրէյմօրի նաւապետն էր Սէն-Լուի շքանշանի ասպետ
Կոմս Պուա-Պէրթըօ. ֆրանսական հին նաւազօրքի
ամենայայտնի սպաներէն մէկը: Անոր փոխանորդն էր
ասպետ Լա Վիէօվիլը, որ հրամանատար եղած էր
ֆրանսական թիկնապահ զինուորներու այն դասակին,
ուր Հօշը յիսնասպետ էր: Իսկ ձէրսէյ կղզիի ամենալաւ
ծովագնացը՝ Ֆիլիք Կաքուալ, Կրէյմօրի մէջ կը ծառա-
յէր իբրեւ ճարպիկ ղեկավար:

Դժուար չէր գուշակել, որ այս նաւը արտաքոյ
կարգի գործ մը պիտի տեսներ: Եւ արդարեւ՝ անով
կ'ուղեւորուէր մարդ մը, որ, ինչպէս կ'երեւէր, պատ-
րաստ էր բախդախնդիր խաղ մը խաղալու: Այս մարդը
ծերունի մըն էր, ուղղաճիգ և ամբակազմ, դէմքի

խիստ արտայայտութեամբ, այնպէս որ դժուար էր որո-
շել անոր տարիքը, որովհետեւ անոր դէմքը ծերունիի և
երիտասարդի տպաւորութիւն կը թողուր միաժամանակ:
Այն մարդերէն էր, որոնք իրենց ճակատին վրայ սով-
տակ մազեր, իսկ նայուածքի մէջ կայծակ ունին: Գա-
ռասուն տարեկան մարդու առողջ դէմք ունէր, բայց
իր պատկառելի արտաքինով ութսուն տարեկան ծե-
րունի էր:

Այն րօպէին, երբ ան կը մտնէր նաւ, անոր ծովա-
յին վերարկուն բացուեցաւ և տակէն երեւացին լայն
անդրավարակը, զոր տեղացիները «պրակուպրա» կ'ան-
ուանեն բարձր, մինչեւ որունքները քաշուած կօշիկ-
ներն և այծի կաշիէ պատրաստուած բաճկոնակ մը,
որուն դուրսի երեսը բանուած էր մետաքսեայ ժապաւ-
ւէններով, իսկ անտառը՝ պատած էր կոշտ ու կոպիտ
մազով: Պրըմօն գիւղացիի իսկական զգեստ: Այս հին
ձեւի բաճկոնները միանգամայն երկու նպատակի կը ծա-
ռայէին, իբրեւ տօն օրերու և իբրեւ հասարակ օրերու
զգեստներ նայելով թէ որ երեսը կը գործածուի, մե-
տաքսապատ թէ մազոտ երեսը. առաջինը տօնական
զգեստ էր կիրակի օրերու, իսկ երկրորդը՝ անասունի
հասարակ մօրթը՝ գիւղացիի լուր օրուան հանդերձ:
Նմանութիւնը կատարեալ դարձնելու համար աւելցնենք
որ ծերունիի հագած գեղջկական զգեստի ծունգերը և
կարերը արդէն մաշած էին. կ'երեւար որ երկար ատեն
հագնուած էր: Իսկ ծովային վերարկուն, կարուած կոշտ
կտորէ, աւելի կը նմանէր ձկնորսի ցնցոտիներու: Գլու-
խը դրած էր այն ժամանակները գործածուող կոոր գըլ-
խարկը՝ բարձրաձեւ և լայնազր: Այս գլխարկը կը դնեն
գիւղացիները՝ եզրերը ցած թողած, իսկ զինուորական-
ները, ընդհակառակը, կը բարձրացնեն եզրերը լամ-
բակին ամրացուած օղակով: Ծերունիի դրած գլխարկին
եզրները ցած թողուած էին առանց օղակի և առանց
լամբակի:

ձէրսէյ կղզիի կառավարիչը՝ Լորա Պալքարա և իշխանն ար լա Թուր ա՛Օվէրներ անձամբ առաջնորդեցին ծերունին դէպի նաւը և հոն տեղաւարեցին զայն, իսկ իշխաններու գաղտնի գործակալը՝ կոմս ա՛Սրզուայի հին թիկնապահը՝ ժէլամպը, անձամբ պատրաստել տուած էր անոր նաւակցիլը ու թէեւ վերին աստիճանի ագնուական, բայց յարգանքն և հոգատարութիւնն այնտեղ հասցուցած էր որ ծերունին պայտասկը առած՝ անոր ետեւէն մտեր էր նաւը և ետ դարձած ժամանակ՝ խոնարհութիւն մը բերել էր։ Բաժնուած ատեն լորա Պալքարա անոր ըսելու էր. «Յաջողութիւն, զօրակալ», իսկ իշխանն ար լա Թուր ա՛Օվէրներ՝ «Յետեւութիւն, սիրելի հօրեղբորսդ»։

Նաւաստիները իսկոյն սկսել էին «գլխացի» անուանով որոշել այդ ծերունի ճամբարը և այդպէս ալ կը կոչէին զայն ծովի մարդերու յատուկ կարճ խօսակցութիւններու մէջ. ու թէեւ ասիկէ աւելի ոչինչ չգիտէին, բայց անոնք կ'զգային որ այս գլխացին հասարակ գլխացի չէր, այնպէս, ինչպէս որ այս մարտանաւն ալ հասարակ ապրանքանաւ չէր։

Թեթեւ հով կը փչէր։ Կրկնօր հեռացաւ Պոնտիւիէն, անցաւ Պալէ-Պէլ անջնէն և քանի որ ծովեզրէն չառ հեռացած չէր, գետ կ'երևար. յետոյ կամաց կամաց աղօտացաւ հեռզհեռէ աճող գիշերային խաւարին մէջ և վերջապէս բոլորովին անյայտացաւ։

Իսկ ժէլամպը, նաւէն դէպի իր բնակարանը՝ Սէնդէլիէ՝ վերադառնալէ ժամ մը յետոյ, Սաութէմթըրնի յատուկ թղթատարով, Եօքի դուքսի կեդրոնական բնակավայրը, կոմս ա՛Սրզուային ըկեց նամակ մը, բաղկացած չորս տողէ. «Տէր իմ, անիկա արդէն մեկնեցաւ. յաջողութեան մասին կատկած չկայ. ութ օր չանցած, ապստամբութեան հրդեհը կը բռնկի ամբողջ ծովեզրի վրայ Կրանվիլէն մինչեւ Սէն-Մալօ»։

Ատիկէ չորս օր առաջ Մարնի ներկայացուցիչ Բրիէօր, որ կառավարութեան կողմէ զրկուած էր ծովեզրի բաժնակալարը՝ Շէրպուրկ և որ ներկայ բազէին մէջ կը գտնուէր Կրանվիլ, նոյնպէս ստացել էր իր գաղտնի գործակալէն նամակ մը՝ դրուած առաջինին ոճով. «Պարոն քաղաքացի և ներկայացուցիչ։ Կրկնօր նաւը իր ծածկուած թնդանօթային մարտկոցով, յունիսի մէկին, մակընթացութեան ժամանակ, պիտի մեկնի և Քրանս սական հօլը պիտի փոխադրէ մարդ մը, որ հետեւեալ նշաններն ունի. — բարձրահասակ, ծեր, մազերը սպիտակ, զգեստները գլխացի, իսկ ձեռները ագնուականի. միւս մանրամասնութիւնները կը հաղորդեմ վաղը։ Ամսոյն երկուքին ան Քրանսական ցամաքը պիտի ելլէ։ Մարտանաւերը պատրաստ պահեցէ՛ք, բռնեցէ՛ք նաւը և զլիսառեցէ՛ք այդ մարդը»։

Ք.

ՃԱՄԲՈՐԴԸ ԵՒ ՆԱԻԸ՝ ԳԻՇԵՐՈՎ

Մարտանաւը Թրանսա մեկնելու համար պէտք է իր ճամբան բռնէր դէպի հարաւ, ուղղակի դէպի Սէն-Քաթերին, բայց ընդհակառակն իր գլուխը դարձուցել էր դէպի հիւսիս, ապա ուղղութիւնը փոխել էր դէպի արեւմուտք և թափով մտեր էր Սէրք և ձէրսի կղզիներու մէջտեղը, ուր ծովը նեղնալով կը կաղմէ բազկաձեւ անցք մը, որ յայտնի էր «Փախուստի ճամբայ» (Passage de la Déroute) անունով։ Այդ ժամանակ ծովանցքի այս երկու ափերն ալ ոչ մէկ փարոս չէր լուսաւորել։

Արեւը շատոնց մարը մտած էր : Թէեւ ամառնային գիշերները սովորաբար լոյս կ'ըլլան , բայց այն գիշեր բացառաբար մութ էր , չնայելով որ լուսին կար . լայն ու խիտ , աւելի աշնանային , քան թէ ամառնային ամպերը իրենց հոծ խաւերով պատած էին երկինքը , այնպէս որ լուսինը միայն այն ընդհատ պիտի երեւար . երբ հորիզոնի եզերքին խոնարհէր մարը մտնելու : Ամպերու քանի մը խաւեր կախուած էին մինչեւ ծովի մակերեւոյթը և իրենց մառախուղով պատած էին զայն :

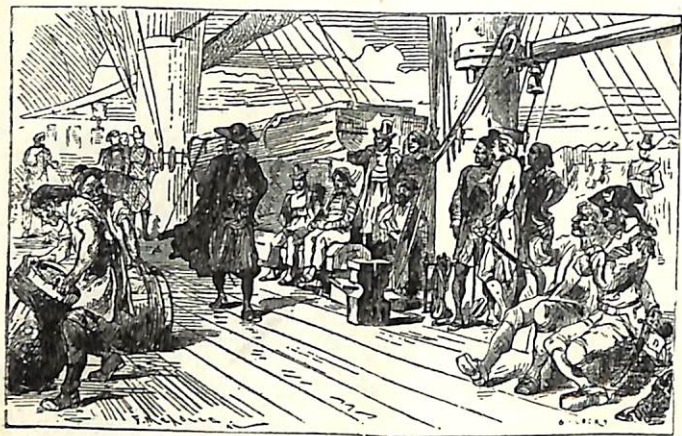
Այսպիսի մթին գիշեր մը շատ նպաստաւոր էր նաւորդներուն :

Նաւաղեկի կառավարիչ Կաքուալ որոշած էր ձէրսի կղզին ձախ կողմը , իսկ Կէրնըսէ կղզին աջ կողմը թողլով և համարձակ շարժումով մը անցնելով Հանուայի և Տուվրի մէջտեղէն մտնել Սէն-Մալոյի ծովախորշերէն մէկը : Այս ճամբան քիչ մը աւելի երկար էր , քան թէ Սէնքիւէինը , բայց անոր փոխարէն աւելի ազատ էր , որովհետեւ Փրանսական մարտանաւերը իրենց ստացած հրամանի համաձայն՝ միշտ կը պտտէին այս ափերը և կը հակէին մասնաւորապէս ծովափի այն մասի վրայ , որ կ'երկարի Սէնդ-Էլիէէն մինչեւ Կրանվիլ :

Եթէ յաջող հով փչէր , եթէ անակնկալ պատճառ մը չխանգարէր , Կաքուալ յոյս ունէր որ , առաջատարները բացած միւս օրը առաւուն կանուխ , Փրանսական եզերքը հանդիպիլ :

Ամէն բան յաջող կ'երթար : Մարտանաւը արդէն անցած էր Կրօ-Նէ հրուանդանը : Ժամը ինն էր , երբ օդը , ինչպէս կ'ըսեն ծովի մարդիկ , դէմքը աւրեց և ծովի քամին սկսաւ փչել : Բայց քամին նպաստաւոր էր և ծովը ալեկոծուած , առանց սակայն մոլեգնած ըլլալու : Երբեմն ալիքները , զարնուելով նաւախելքին , իրենց փրփուրով կը թրջէին զայն :

Պատկ. 6.— Գիշարացիներ... (Էջ 33).

«Գիւղացին», զոր լորտ Պալքարա զօրավար անուանած էր, իսկ իշխանն ար լաթուր Տօվէրներ՝ «իմ սիրելի հօրեղբորորդին», նաւաստիի հաստատուն ոտներ ունէր և այդ պահուն տեսակ մը հանդարտ վեհութեամբ կը պտտէր նաւակամուրջին վրայ, կարծես երբեք չէր գգար որ նաւը ուժգին կ'օրօրուէր։ Երբեմն միայն իր բաճկոնակի գրպանէն կը հանէր չօքօլայի կտորներ, և կ'ուտէր. հնայելով անոր սպիտակ մազերուն՝ անոր բոլոր ակունները առողջ էին։

Ոչ ոքի հետ չէր խօսէր ան, միայն երբեմն վայրկեանբար ցած ձայնով կարճ հարցումներ կ'ընէր նաւաւապետին, որ մտիկ կ'ընէր մասնաւոր յարգանքով. կարծես այդ մարդը նաւի մէջ աւելի մեծ հրամանատար ըլլար քան ինքը նաւապետը։

Կոէյմօր իր ճարպիկ ղեկավարի շնորհիւ մոռախուղի մէջ աննշմարելի կերպով կ'անցնէր ձէրսի կղզիի հիւսիսային զառիվեր ափի առջևէն, որքան հնարաւոր էր ծովեզրին մօտիկ, որպէսզի խուսափէ Բիէր ար Լիւկ կոչուած անաւոր խութէն, որ ձէրսէյի և Սէքի մէջտեղը, ծովանցքի կեդրոնը, ջրի տակ գցուած է։ Կաքվալ ստքի վրայ, ղեկի մօտ կանգնած, իրարու ետեւէ որոշելով Կրէվ ար Լիւկ, Կրօնէ, Բիէմօն խութերը, ընդծովեայ ապառաժներու այս շղթաներու մէջէն կ'ուղղէր մարտանաւը։ Այստեղ անիկա կը դործէր կարծես քիչ մը խարխափելով, սակայն այնպիսի ճշգրտեամբ և այնպիսի վստահութեամբ, որ կարծես թէ իր սեպհական տունը կը գտնուէր և թէ ամբողջ ովկիանոսը անոր ծանօթ էր։ Նաւը իր առաջամասին մէջ ճրագներ չունէր, որովհետեւ այնպիսի ծովերու մէջ, սւրճփրանսական մարտանաւերը կը հսկէին, ճրագը կարող էր մասնեկ զանոնք. այստեղ, ընդհակառակը, մեծ բաղդաւորութիւն էր մոռախուղը։ Այժմ նաւը հասած էր Կրանտ Էդար։ Բինաքլ ծովաժայռի չրջագիծը հազիւ կը

ծրագրուէր թանձր մառախուղի մէջէն : Այստեղ նաւի մէջէն լսեցին , որ Սէնդ-Ուէնի զանգակատան ժամացոյցը ժամը տասը զարկաւ : Ատիկա կ'ապացուցանէր որ հովը ետեւէն կը փչէր , քանի որ ժամացոյցի ձայնը այդպէս որոշ կերպով կը հասնէր նաւին : Ամէն բան կը շարունակէր այսպէս յաջող կերպով առաջ երթալ և որքան նաւը աւելի կը մօտենար Կօրպիէրին , այնքան ծովը աւելի կ'ալեկոծուէր :

Ժամը տասը քիչ մը անցած էր , երբ կոմս Պուապէրդըլօն և ասպետ տը լա Վիէօլիլը դիւղացիի զգեստ հագած մարդը կրկին առաջնորդեցին իր նաւախցիկը , որ նաւապետի սեպհական սենեակն էր : Նոյն րօպէին , երբ անիկա նաւախուցը կը մտնէր , դարձաւ դէպի իր ուղեկիցները և ցած ձայնով ըսաւ .

— Պարոններ . դուք գիտէ՞ք կարեւոր գաղտնիքը . իմ անունս միայն ձեզի յայտնի է . մինչև վերջնական րօպէն անպայման լուրթիւն :

— Այդ գաղտնիքը մենք մեզ հետ գերեզման կը փանինք , պատասխանեց Պուապէրդըլօն :

— Իսկ ես , եթէ մինչև անգամ մեծնելու ըլլամ , ոչ ոքի չեմ ըսեր :

Ատիկա ըսելէ ետք մտաւ իր խցիկը :

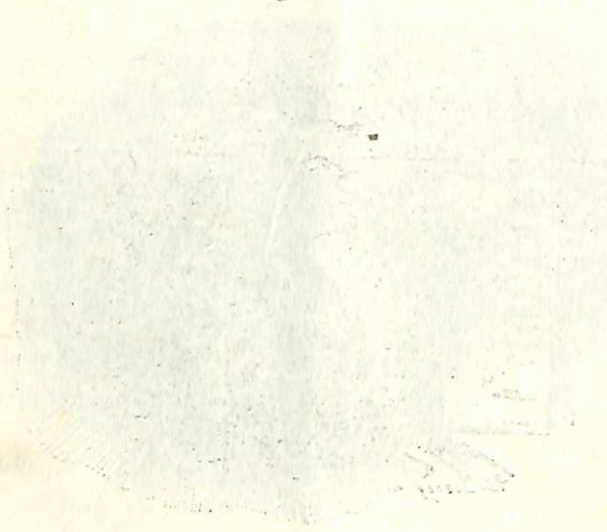

ԱՋՆՈՒԱԿԱՆՆ ԵՒ ՇԻՆԱԿԱՆԸ ԻՐԱՐ ԽԱՌՆՈՒԱԾ

Նաւի հրամանատարը և իր փոխանորդը նաւակաւ մուրջին վրայ հանդիպեցան իրարու և միասին սկսան պտտիլ ու խօսիլ : Յայտնի էր որ իրենց խօսակցու-

Պատկ 7.— Պարոններ, դառ գիտեք կարևոր
գաղտնիքը... (էջ 34):

Printed by J. H. Smith, at the
Press of the American Book Company, New York.

թեան առարկան նոյն ճամբորդն էր, և ա՛ն մօտաւորապէս անոնց խօսքերը, որոնք հօվէն ցրուած կը մարէին մութ տարածութեան մէջ:

— Շուտով կը տեսնենք, թէ աս ի՛նչ տեսակ առաջնորդ պիտի ըլլայ, ըսաւ ցած ձայնով Պուապէրդըլօն Վիէօվիլի ականջին:

— Ինչ տեսակ ալ որ ըլլայ, պատասխանեց Վիէօվիլ, ամէն պարագայի մէջ իշխան մըն է:

— Դրեթէ իշխան:

— Ֆրանսայի մէջ ան սոսկ ազնուական է, իսկ Պրըթաների մէջ իսկական իշխան:

— Այո՛, այնպէս, ինչպէս Լա Դրէմուալները, Ռօհանները, որոնց դաշնակիցն է ան:

— Ֆրանսայի մէջ՝ թագաւորի կառքերուն մէջ, ընդհատեց Պուապէրդըլօ, անիկա մարքիզ է այնպէս, ինչպէս ես կ'օմս եմ, ինչպէս դուն տուպետ:

— Այժմ անոնք շատ հեռու են, այդ կառքերը, ըսաւ Վիէօվիլ, մենք պալատական կառքերէն իջանք ցեխի սայլակները:

Վայրկեան մը լռութիւն տիրեց:

— Եղբայր, մեզ կը պակսի իսկական Ֆրանսացի իշխան մը, ընդհատեց Պուապէրդըլօ, հիմա մենք պատրաստ ենք ընդունիլ Պրըդօն իշխան մը:

— Ճիշտ այդպէս. երբ չկայ տարբիւրդ, ո՛չ, աւելի ճիշդ, երբ չկայ արծիւ, այն ժամանակ ազուան ալ արծիւ է:

— Բայց ես աւելի կը սիրէի անոր մէջ անգղ մը տեսնել, ըսաւ Պուապէրդըլօ:

— Թող այդպէս ըլլայ, բայց անպատճառ կտուցով և ճիրաններով:

— Տեսնենք, տեսնենք:

— Այո՛, չարունակեց Վիէօվիլ, վերջապէս հասած է ժամանակը՝ որ առաջնորդ մը ըլլայ: Ես ալ Դէնդէ-

նիաքի պէս կ'ըսեմ՝ «նարկաւոր եւ ստաջնորդ մը եւ վառճոյ»։ Տեսէք, պարոն հրամանատար, բոլոր հնարաւոր եւ անհնար առաջնորդները, գրեթէ առանց բացառութեան, ինծի ծանօթ են, ես լաւ կը ճանչնամ զանոնք, ինչպէս երէկուանները, այսօրուանները, այնպէս ալ վաղուանները։ Ասոնցմէ ոչ մէկը չունի առգմական մարդու գլուխ, ինչ որ հարկաւոր է ներկայ բոլորին։

Այս անիծուած Վանդէի մէջ կը պահանջուի այնպիսի զօրավար մը, որ միեւնոյն ժամանակ ճարտիկ դատախազ ըլլայ, որ կարողանայ թշնամին ձանձրացնել, անոր դէմ անվերջ մաքառել տմէն բանի համար։ ջրադաց ըլլայ, մացառ կամ փոս, մինչեւ անգամ քարի մը կտոր, անվերջ կռիւներով յագնեցնէ զայն, օգուտ քաղէ ամէն հանգամանքէ, հսկէ ամենուրեք, կանգ չառնէ ամէն զոհարարութիւններու առաջ եւ անձամբ օրինակ ապ ուրիշներու, չունենալով երեք ոչ աչքին մէջ քուն եւ ոչ սրտին մէջ գուժ։ Ներկայ բոլորին Վանտէի մէջ, գիւղացիներէ բաղկացած այս զօրքը մէջ, սրքան հերոսներ կան, բայց ո՛ւր են զօրավարները։ Տ'Էլպէն ոչինչ չարժեք, Լէքիւրը հիւանդ է, Պօնչանը շատ կը խնայէ, ան բարի սիրտ ունի, ներկայ բոլորին ատիկա հաւասար է անասնութեան. Լա Ռօշէ ժաքըլէն հիանալի է, բայց կարող է լաւ տեղակալ ըլլալ եւ ոչ զօրավար։ Զիլց լաւ սպայ կը դառնար՝ եթէ պատերազմը հարթ դաշտավայրի մէջ ըլլար, բայց ան այժմ անպէտ է, Քաթէլինօն անմիտ սայլապան մըն է, Սթօֆլէ խորամանկ է, միայն իբրեւ որսորդ գինուոր, Պէլար անընդունակիչ մէկն է, Պուլէնվիլիէ՝ ծաղրածու, Շէրքէտ սարսափելի մարդ մը, իսկ սափրիչ Կատթօնի մասին չարժէք մինչեւ անգամ խօսիլ։ Աստուած վկայ, ալ մենք ինչո՞ւ կը կռուինք յեղափոխութեան դէմ եւ ինչ տարբերութիւն մեր եւ հանրապետականներու մէջ, երբ ալ սափրիչները աղնուականներու գլխին հրամանատար կը կարգենք։

— Պատճառը այն է, որ այս շուն յեղափոխութիւնը մեզ ալ կը հրապուրէ, մեզ։

— Յեղափոխութիւն, ատիկա Ֆրանսայի վերքն է։

— Այո՛, երբորդ դասակարգի վերքը, պատասխանեց Պուլպէրը, ու միայն Անգլիան կարող է այս վերքը կտրել ու նետել։

— Եւ անպատճառ Անգլիան պիտի ընէ ադ, մի՛ կասկածիք, նաւապետ։

— Բայց սպասել այժմ, օ՛հ, ատիկա դժուար է։

— Արդարեւ ռամիկ չինականները արդէն ամէն տեղ գրաւած են, եւ ինչո՞ւ այժմ կը զանազանուի այս միապետութիւնը, ուր ընդհանուր հրամանատար նշանակուած է Սթօֆլէն՝ իշխան Մօլէվրիէի որսի վերակացուն, այն հանրապետութեանէն, ուր Պաշը՝ դուքս Քասգրիի դռնապանի որդին, նախարար եղած է։ Ի՞նչ զուգադիպութիւն Վանտէի այս պատերազմի մէջ, — մէկ կողմէ հրամանատար է՝ գարեջուր չինող Սանդէր, միւս կողմէ՝ սափրիչ Կատթօն։

— Սիրելի Վիէօվիլ, ես Կատթօնը այնքան գէշ չեմ գտներ. անիկա շատ լաւ կատարեց իր գործը, երբ Կէմէնէի հրամանատարն էր. երեք հարիւր կապոյտներուն իրենց փոսը իրենց սեփական ձեռքով փորել տալէ յետոյ՝ մինչեւ վերջին մարդը գեղեցիկ կերպով հրացանի բռնել տուաւ։

— Հիանալի բան ըրեր է, ես ալ այդպէս կ'ընէի եթէ անոր տեղը ըլլայի։

— Աստուած վկայ, ես ալ անտարակոյս այդպէս կ'ընէի։

— Այդ այդպէս է. պատերազմական մեծ դործողութիւններու համար հարկաւոր է մարդ, հարկաւոր է իսկական աղնուական, այսպիսի հանգամանքներու մէջ հարկաւոր են իսկական ասպետ մարդիկ եւ ոչ սափրիչներ։

— Սակայն այդ երրորդ դասակարգի մէջ, յարեց Պուլապէրդըլօ, կան իսկական յարգանքի արժանի մարդիկ. օրինակի համար, սա ժամագործ ժօլին: Անիկա առաջ ֆլանտրական գունդին մէջ յիմնապետ էր, իսկ այժմ՝ Վանտէցիներու գլուխն անցած՝ իր խումբով կը հսկէ ծովեզերքի վրայ: Որդի մը ունէր՝ որ հանրապետական էր: Մինչ ինքը՝ հայրը կը պատկանէր սպիտակներու, որդին կը ծառայէր կապոյաններու մէջ, յետոյ անոնք կը հանդիպին իրարու, կը պատերազմին, հայրը որդին գերի կը բռնէ և գնդակահար կ'ընէ:

— Շատ լաւ ըրեր է, ըսաւ Վիէօվիլ:

— Ահա քեզի արքայական կուսակցութեան մէջ Բրուտոս մը, յարեց Պուլապէրդըլօ:

— Բայց սա արգելք չէ, որ այդ մարդը այսօր գանուի այնպիսի մարդերու հրամանատարութեան տակ, որպէս են զանազան Բօքըրօնները, Ժան-Ժանները, Մուլէնները, Ֆօքարները, Պուժիւնները, Շուպերը. անտանիկ է առ:

— Բայց միւս կողմն ալ նոյնչափ զայրացած է, որչափ մենք, սիրելի ասպետ. մեր մէջ կը վիտտան ռաւմիկները, իսկ անոնց մէջ, ընդհակառակը՝ ազնուականները. այդ անվարտի հանրապետականները կարծես չա՞տ գոհ են իրենց դրութենէն, երբ այսօր կը գանուին կոմս Քանքլոյի, դերակոմս Միրանտայի, դերակոմս Պօհարնէի, կոմս տը Վալանսի, մարքիզ Բիւսդինի և դուքս Պիրօնի հրամանատարութեան տակ:

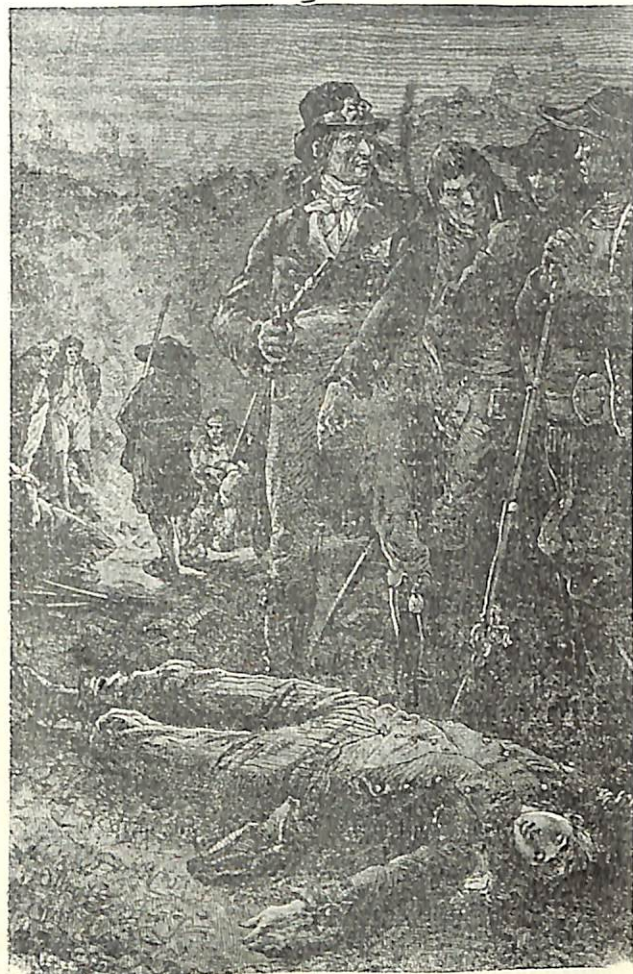
— Ինչ տարօրինակ խառնակութիւն:

— Իսկ դուքս տը Շաբլը:

— Ո՞րը, Ֆիլիք տ'Էկալիդէի որդի՞ն, ա՛, այդ Ֆիլիքը, արդեօք ե՞րբ թագաւոր պիտի դառնայ:

— Երբէ՛ք:

— Անիկա աչքը տնկեր է դահին և յոյս ունի իր ոճիրներու օգնութեամբ գահ բարձրանալ:

Պատկ. 8.— Հայրը որդիէն գերի կը բռնէ և գնդակահար կ'ընէ... (էջ 38).

— Բայց իր մոլութիւններու օգնութեամբ ան պիտի գահավիժի :

Վայրկենական լուսթիւն տիրեց, ապա Պուսպէրդը՞ շարունակեց .

— Սակայն այդ ֆիլիբը կ'ուզէր հաշտուիլ թագաւորի հետ և ատոր համար եկած էր զայն տեսնելու . այն ժամանակ ես Վէրսայլ էի՝ երբ թուքին անոր ետեւէն :

— Ո՞ւրտեղ, այն մեծ սանդուղի գլո՞ւխը :

— Այո՛, այնտեղ :

— Եւ շատ լաւ ըրեր ես :

— Մենք զայն կը կոչէինք Պուրպօն — ցեխոտը :

— Ա՛ն, այդ ճաղա՞տը, այդ բշտիկներով ծածկուած դէ՞մքը, այդ արքայասպանը . փո՛ւ :

— Ես անոր հետ ծովի վրայ էի Ուսսանի մէջ :

— Սուրբ Հոգի նաւին վրա՞յ :

— Այո՛ :

— Եթէ ան ծովակալ Օրվիլէի տուած նշանին համաձայն քամիի ուղղութիւնը բռնէր, այն ժամանակ անգլիացիներու անցնիլը անպատճառ կ'արգիւէր :

— Անշուշտ :

— Իրա՞ւ է որ անիկա պահուրտեցաւ նաւին մէջ :

— Ո՛չ, բայց գրեթէ այդպէս բան մըն էր :

Այս խօսքին վրայ Վիէօվիլ քրքիջ մը արձակեց :

— Բայց կան յիմարներ, շարունակեց Պուսպէրդը՞, օրինակի համար սա Պուլէնվիլէն, որու մասին դուք այժմ կը խօսիք . ես զայն շատ մօտիկէն տեսած եմ և լաւ կը ճանչնամ : Սկիզբէն գիւղացիները տէգբըով սպառազինուած էին, այդ ապուշը չէ՞ր, որու գըլխին փչեց գիւղացիներէն իսկական տէգաւոր զինուորներ պատրաստել և զանոնք վարժեցնել տէգերու գահաւան դժուար և բարդ գործողութիւններու մէջ . անիկա կ'երեւակայէր այդ վայրենիները կանոնաւոր զին-

ուորներ դարձնել, անոնց կը սովորեցնէր թէ՛ ի՛նչպէս պէտք է ճնշել գունդերու քառակներու անկիւնները, թէ ի՛նչպէս պէտք է կազմել դատարկ կեղորոնով վաշտեր. ծուռ մուռ լեզուով անոնց հրամաններ կուտար, ինչ զինուորական բառերով. օրինակի համար զինուորական դասակի յիսնասկտը փոխանակ նոր լեզուով կոչելու կը կոչէր այնպիսի անունով մը՝ որ գործածական էր Լուրի ԺԴ.ի ժամանակ միայն։ Անիկա կ'աշխատէր այդ գող և աւաղակ գիւղացիներէն անպատճառ կանոնաւոր գունդեր պատրաստել և արդէն կարգի բերած էր քանի մը դասակներ, որոնց յիսնասկտները ամէն իրիկուն կարգով կը շարուէին և հրաման կամ հակահրաման կ'ընդունէին աւագ յիսնասկտէն, որ շատ ցած ձայնով կը հաղորդէր իր օգնականին, ան ալ՝ երրորդին, երրորդը՝ չորրորդին և այսպէս ականջէ ականջ հրամանը կը հասնէր մինչեւ վերջին սպային։ Սպայ մը, որ իր յիսնասկտի հրամանը ընդունելու ժամանակ գլուխը չէր բացած, անիկա պաշտօնանկ ըրաւ։ Երեւակայեցէք, թէ գործը ո՛ւր տեղ հասած էր։ Այս անմիտը կարող չէր հասկնալ, որ գիւղացիները կ'ուզեն գիւղացիի պէս ալ զինուոր մնալ, թէ անտառի մարդը կարելի չէ զօրանոցի մարդ դարձնել։ Այո՛, ևս կը ճանչնամ այդ Պուլէնվիլիէն։

Սկսան հանդարտ քալել, իւրաքանչիւրը իր մտածումներուն մէջ խորասուզուած, ընդհատուած խօսակցութիւնը շուտով վերականգնուեցաւ։

— Բայց դուն սա ըսէ, ճիշտ է որ Տանքիէրը սպաննուած է։

— Այո՛, հրամանատար։

— Բժնդէի առաջ։

— Բամարի բանակատեղին, թնդանօթի ուղմով։

— Կոմս Տանքիէր, ահա մերիններէն մէկը որ անոնց կողմը անցած է։

— Աստուած հոգին լուսաւորէ, ըսաւ Վիէօվիլ։

— Իսկ թագաւորի քոյրերը հիմա ո՛ւրտեղ են։

— Թրիէսթէ։

— Տակաւին հո՞ն են։

— Այո՛։

— Օ՛հ, այս հանրապետութիւնը, բացառանչեց Վիէօվիլ ցած ձայնով, ինչքան աւերում ջնջին բանի մը համար. երբ կը մտածես թէ ինչի՛ համար երեւաց այս յեղափոխութիւնը, ամօթ է ըսել... քանի մը միւլիոններու համար։

— Եւ այսպիսի ջնջին պատճառներով այսքան լարուել իրարու դէմ։

— Մեր գործը ամէն կողմէ գէշ կ'երթայ։

— Այո՛, այդպէս է, Լա Ռուարի մեռած է. Տիւ Տրէնէ ապուշին մէկն է. իսկ թէ եպիսկոպոսները, իբրեւ ժողովրդի առաջնորդներ, ի՛նչքան անպէտ մարդիկ են, ահա քեզ օրինակներ. Բուսի՝ Լա Ռօշի եպիսկոպոսը, Պօրուալ-Սէնդ-Օլէրը՝ Բուաթիէի եպիսկոպոսը, Մէրսին՝ Լիւսօնի եպիսկոպոսը, տիկին Էշասըրիի սիրականը։

— Այսինքն տիկին Սէրվանդօի, որովհետեւ Պ. հրամանատար, դուք կ'երեւի գիտէք, որ Էշասըրի տեղի անուն է։

— Եւ Ակրայի այս կեղծ եպիսկոպոսը, որ չեմ գիտեր դեռ ո՞րտեղի թեմակալն է։

— Տօլի թեմակալը, անոր անունը Կիյօ տը Ֆօլվիլ է, բայց քաջ մարդ է և լաւ կռուիլ գիտէ։

— Քահանաներ՝ երբ զինուորներ են հարկաւոր, եպիսկոպոսներ՝ որոնք եպիսկոպոսի նշոյլ չեն, զօրավարներ՝ որոնք զօրավարի չեն նմանիր։

Այստեղ Լա Վիէօվիլ ընդմիջեց խօսակցութիւնը։

— Պարոն հրամանատար, հարցուց, ձեր խցիկին մէջ Մօնիթէօր թերթը ունի՞ք։

— Այո՛։

— Այս բապէիս Բարիգի մէջ ի՞նչ ներկայացումներ կան։

— Ասեղ եւ Բօղեմ ու Քարայրը :

— Ես կը փափաքէի տեսնել :

— Կը տեսնէք , ամիս մը յետոյ արդէն Բարեղ կ'ըլլանք :

Այստեղ Պուլապէրդըլօ կանգ առաւ և վայրկեան մը մտածելէ յետոյ յարեց .

— Գուցէ աւելի ուշ . այդպէս ըսաւ պարոն Ուխնտ-հէմը միւօրտ Հուտին :

— Բայց այն ժամանակ ես յոյս ունիմ , որ գործերը յաջող ընթացք կը բռնեն :

— Անտարակոյս , այս ամէնը լաւ կ'ըլլայ միայն այն պայմանով՝ որ Պրըմիանի պատերազմը լաւ առաջ տարուի :

Լա Վիէօվիլ այս խօսքին վրայ գլուխը ցնցեց և դառնալով իր խօսակցին .

— Պարոն հրամանատար , ըսաւ , մենք ծովային հետեւակազօրքը ցամաք պիտի հանենք :

— Այո՛ , եթէ ծովափը մեր կողմը ըլլայ , և ոչ , եթէ ծովափը թշնամի ըլլայ մեզ : Պատերազմի մէջ վայրկեաններ կ'ըլլան երբ արձակ համարձակ պէտք է դռները կոտրել , իսկ երբեմն ընդհակառակը՝ աննշմամարելի կերպով պէտք է սահիլ : Քաղաքական պատերազմի ատեն գրպանի մէջ միշտ պէտք է կեղծ բանալի մը ունենալ . ինչ որ հնարաւոր է մենք այդ կ'ընենք . խնդիրը այստեղ մեր գլխաւորն է :

— Պարոն Լա Վիէօվիլ , յարեց Պուլապէրդըլօ մտածկոտ , ի՞նչ է ձեր կարծիքը ասպետ Տիէօզիի մասին :

— Ո՛ր Տիէօզին , երիտասարդը :

— Այո՛ :

— Այսինքն թէ ի՞նչպիսի հրամանատար է :

— Այո՛ :

— Ոչինչ , տափարակի վրայ շարուած բանակի համար լաւ սպայ է ան , բայց մացառները կը պահանջեն գիւղացի :

— Այն ժամանակ ձեր կարծիքով զօր . Սթօֆլէ և զօր . Բաթէլինօ լաւ մարդիկ են :

Վիէօվիլ վայրկեան մը մտածեց և ըսաւ .

— Հարկաւոր է իշխան մը , իսկական ֆրանսական իշխան , զուտ արքայական արիւնէ ծնած իշխան , մէկ խօսքով՝ ճշմարիտ իշխան :

— Բայց ինչու մի՛շտ անպատճառ իշխան . չէ՞ որ իշխաններ կան , որ...

— Այո՛ , կան երկչոտներ , ատիկա գիտեմ , բայց ռամիկ մարդու եղի ապուշ աչքերուն վրայ ազդեցութիւն ընելու համար հարկաւոր է անպատճառ իշխան մը :

— Բայց , սիրելի ասպետ , իշխանները չեն սիրեր այդպիսի տեղեր երթալ :

— Այն ժամանակ մենք կը գործենք առանց անոնց :

Պուլապէրդըլօն մեքենայական շարժում մը ըրաւ , ձեռքերով ամուր շփեց ճակատը , կարծես այնտեղէն միտք մը ուղեր վանել , յետոյ շարունակեց .

— Փորձենք վերջապէս մեզ ուղեկցող զօրավարը :

— Մեծ ազնուական մըն է :

— Բայց դուք կը կարծէ՛ք որ ան միայնակ բաւական է :

— Միայն թէ յարմարաւոր մարդ ըլլար ըսաւ Պուլապէրդըլօ :

Կոմսը և ասպետը փոխադարձաբար իրարու երեսնայեցան :

— Այո՛ , Պ . Պուլապէրդըլօ , դուք չիտակ ըսիք , ներկայ բոլէին ճիշտ այդպէս կատալի մարդ պէտք է : Այս պատերազմին մէջ կարելի չէ խնայել , արիւնահեղ ժամանակ է այժմ . արքայասպանները գլխատեցին Լուի Ժ.Զ.ն , ատոր փոխարէն մենք այդ արքայասպաններու չորս անդամները մարմիններէն պիտի բաժնենք : Այո՛ , այս բոլէին յարմարը՝ այս զօրավարն է : Ահա քեզ օրինակ . Անժուի և Վերին Բուլաթույի մէջ զօրավարները

վեհանձն կը ձեւանան, կ'աշխատին այնպէս ցոյց տալ, որ իբր թէ վեհ հոգի ունին. հետեւանք — ոչինչ: Բայց տեսէք, Մարէի և Ռէցի մէջ զօրավարները գլխաւ չեն գիտեր և ամէն բան լաւ կ'երթայ, որովհետեւ այնտեղ եթէ Շարէդ կատաղի չըլլար, չէր կրնար վազբացած Բառէի հետ գլուխ գալ: Վազրի դէմը վազը պէտք է:

Պուապէրդըլօ ժամանակ չունեցաւ Վիէօվիլի սլա-տասխանելու, որովհետեւ նոյն ակնթարթին յուսահաւ տական ճիւ մը ընդհատեց խօսակցութիւնը Վիէօվիլի բերնին մէջ. ճիշի հետ միաժամանակ լսուեցաւ աղմուկ մը, որու նման ոչ ոք դեռ լսած չէր և որ, ինչպէս և այս ճիշը՝ կուգար նաւի մէջէն:

Նաւապետը և իր տեղապահը նետուեցան դէպի նաւի միջնայարկը, բայց չկրցան ներս մտնել: Բոլոր թնդանօթածիգ զինուորները սարսափած՝ դուրս կը փախէին:

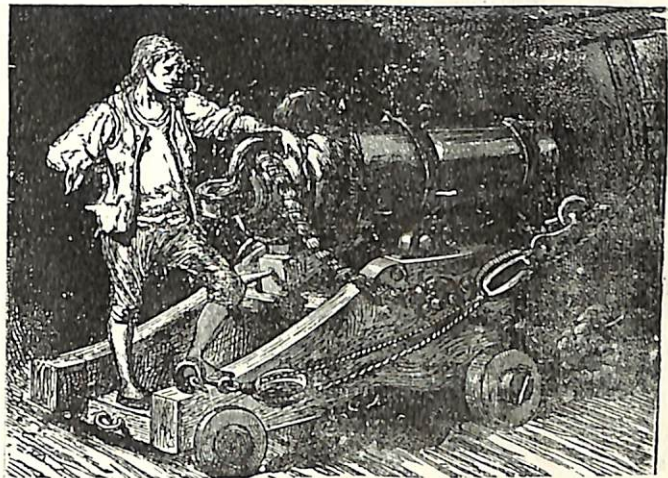
Սոսկալի բան մը պատահած էր:

Ի.

TORMENTUM BELLII

Նաւուն մէջ գտնուող մարտկոցէն՝ քսան և չորս ֆունտանոց ռմբաձիգ թնդանօթներէն մէկը արձակուած էր: Ծովի վրայ սա գուցէ ամենալուրջաւոր արկածն է, իսկ պատերազմական նաւի մը համար մասնաւորապէս, բաց ծովի վրայ արագ գնացքի ժամանակ, ասկէ աւելի սարսափելի վտանգ չկայ:

Իր կայերը կտրած թնդանօթը յանկարծ, Աստուած գիտէ, ի՛նչ տեսակ տարօրինակ գազանի կը փոխուի:

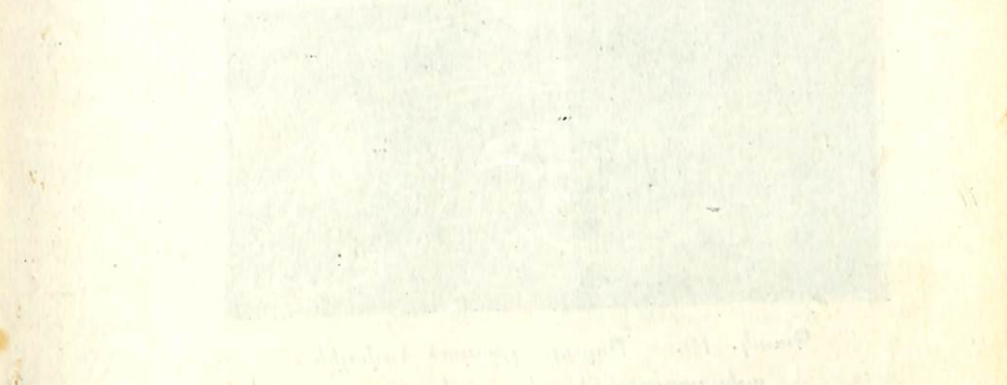

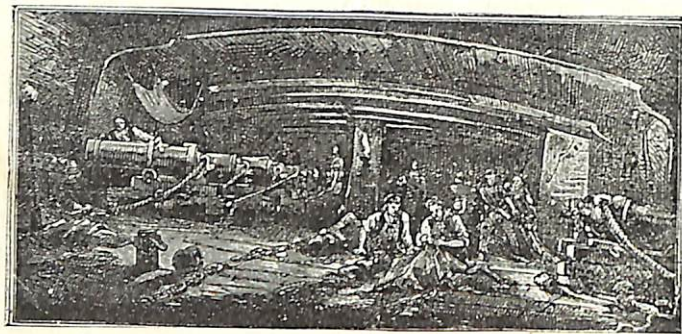
Պատկ. 9.— Քամու եւ ջրու ֆուկուսիւնց տնտեսիգ
ընդամօրեակէն մեկը . . . (էջ 44).

Մեքենայ մըն է, որ բոպէապէս հրէշի կը փոխակերպուի. իր ամբողջ զանգուածով կը գլորուի անիւներու վրայ՝ գնդախալի յատուկ գնդակներու նման. նաւուն կողերուն օրօրումը անոր մէկ կողմը կը ծռէ, իսկ երկայնքի դիւղումը միւս կողմը: Թնդանօթը կ'երթայ, կուգայ, կը դադրի, կարծես շուարած կը մտածէ, յետոյ նորէն կը վերսկսի իր արագ վազքը, նետի նման կ'անցնի նաւին մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը, արագ շրջաններ կը կատարէ, կը սահուրտի, կը յարձակի, կը կատուի, կը բազխի, կ'աւերէ, կ'սպաննէ, կ'ոչնչացնէ: Բարան մըն է, որ իր տաքցած ճակատով պատեր կը քանդէ, և ի նկատի ունեցէք, որ այս բարանը երկաթէ շինուած է, իսկ պատը փայտէ: Բնութեան տարերքը, իր չլիմաներէն ազատուած, ուր ան յաւիտեան ստրուկ էր, այժմ վրէժ կը լուծէ. կարծես չարութիւնը, որ կը գտնուի անշունչ առարկայ անուանուած բաներուն մէջ, այժմ յանկարծ կը պայթի և դուրս կը ժայթքէ: Ասիկա կը նշանակէ՝ որ ան այլևս կ'որոնցուցած է համբերութիւնը և կը պատրաստուի մռայլ և տարօրինակ վրէժ-խնդրութեան մը: Անշունչ առարկայի բարկութիւն, ասկէ աւելի անողոքելի չարիք կ'աշարհօք: Այս կատուած զանգուածը՝ յովազի ոստիւն, բայց փիղի ծանրութիւն ունի. մուկի նման դիւրաշարժ է, բայց տապաւրէն աւելի ամուր է և յամառ. արիքներու նման յանկարծակի կը բարձրանայ և կը դուռայ, կայծակի նման կը հարուածէ, բայց համր է և խուլ, ինչպէս գերեզմանը: Այս տասը հազար ֆունտանոց զանգուածը կը ցատկրտէ, ինչպէս փոքրիկ գնդակ մը երախայի ձեռքին մէջ. իր յախուռն շրջանները կատարած ատեն՝ յանկարծակի մէկ կողմ կը ծռի, ուղիղ անկիւններ գծելով: Ի՞նչպէս յաղթել անոր: Փոթորիկը կը դադրի, մըրիկը կ'անցնի, ծովը կը հանդարտի, կոտրուած կայմը նորէն կը շինուի, ջուրի հոսանքը կը դադրի, հրդեհը կը մարի:

Բայց ի՞նչպէս վարուիլ այս արօյրէ հսկայ զանգուածին հետ, ի՞նչպէս դիմադրել անոր: Կարելի է զսպել կատաղած շունը, կարելի է ընկճել ցուլը, դիւթել օձը, սարսափեցնել վագրը կամ գորովել առիւծը, բայց այս կապերէն արձակուած թնդանօթին, այս հրէշին դէմը ի՞նչ կարելի է ընել, սպաննել, — սպաննել, սակայն անիկա արդէն մեռած է, բայց միանգամայն կ'ապրի, կ'ապրի այն աղետաբեր կեանքով, զոր անհունութիւնը շնորհած է անոր: Տախտակամածը տակէն կ'օրօրէ զայն, ծովի ալիքները կը շարժեն նաւը և տախտակամածը, իսկ հողմը կը շարժէ ծովի ալիքները. այս կործանիչ հրէշը խաղալիք մըն է նաւի ալիքներուն և քամիին ձեռքը. ահա թէ ս'ըրտեղէն կը ներշնչուի անոր այդ սարսափելի կեանքը: Ի՞նչպէս վարուիլ այս փոխադարձ սարսափելի օրօրումներուն հետ, ի՞նչպէս սանձահարել ալեկոծութեան այս ահաւոր մեքենան, ի՞նչպէս նախաւեցնել այս երթեւեկը, այս շրջանները, այս ընդհատուած դադարումները, այս հարուածները. ի՞նչպէս նախագուշակել անոր այս սոսկալի գալարումները: Նաւին կողերուն ուղղուած այս հարուածներէն ամէն մէկը կարող է խորտակել զայն. թնդանօթը արձակուած՝ կենդանի զանգուած մըն է, որ շուտ-շուտ կանգ կ'առնէ, կարծես թէ որոշ նպատակ մը ունի, բայց միեւնոյն ժամանակ վայրկեան առ վայրկեան կը փոխէ իր ուղղութիւնը: Ի՞նչպէս դադրեցնել զայն՝ երբ այդ դադարը կրնար կորստաբեր դառնալ, երբ, հետեւաբար, պէտք էր խուսափիլ անկէ: Ահաւոր թնդանօթը կ'օրօրուի, կը յառաջանայ, ետ ետ կուգայ, աջ ու ձախ անխնայ կը հարուածէ, կը փախչի, կ'անցնի, կը մոլորեցնէ զինքը զսպել փորձողները, կը փչրէ ամէն հանգիպած արգելք և մարդիկները ճանճի նման կը ճզմէ: Նաւի տախտակամածին շարժութիւնն է այս սարսափելի դրութեան պատճառը. ի՞նչպէս կռուիլ թեք մա-

Պատկ. 10.— Բոլորը զբաղած ծովային
աշխատույթիչններով . . . (էջ 47).

կարգակի կամայականութիւններու դէմ, որպիսին է այս տախտակամածը: Կարելի է ըսել, նաւը իր ծոցին մէջ չղթայած կը պահէ կայծակը, որ կ'աշխատի ազատ աշխարհ դուրս գալ՝ և այդ ձայները՝ որոտումն են՝ ընկերացած երկրաշարժի ցնցումներու հետ:

Վայրկեանի մը մէջ ամբողջ նաւազօրքը տաքի ելած էր: Մեղաւորը այստեղ այդ թնդանօթի պետն էր, որ զանցառու եղած էր և ամուր չէր սեղմեր անոր չղթա-յակապի պտուտակը և իրենց տեղը չէր ամրացներ անոր չորս անիւները՝ այնպէս որ անոնց շրջանակները կը շարժէին. այդ շարժումներէն կտրուած էր պարանը և իր սայլակին վրայ ամրացած թնդանօթը արձակուած էր այլևս կապանքներէն: Այդ ժամանակ զեռ գործածու-թեան մէջ չէին մտած ամրապինդ պարանները, որոնք կ'արգիլեն թնդանօթները իրենց տեղէն ելլելէ: Երբ խո-չոր ալիք մը ուժգին հարուածեց նաւակողը, թոյլ կապուած թնդանօթը տեղէն խախտեցաւ, խորտակեց չղթան և սկսաւ իր սարսափելի աւերումները նաւին միջնայարկին մէջ:

Երեւակայեցէք կաթիլ մը ջուր՝ տպակիի երեսին վրայ սահած ատեն, այս տարօրինակ սահումը պարզ ըմբռնելու համար:

Այն վայրկեանին, երբ չղթայէ կապը կտրուեցաւ, թնդանօթածիւղները կը գտնուէին մարտկոցներուն մէջ, ոմանք խումբ խումբ հաւաքուած, ուրիշները՝ ցրուած, բայց բոլորը զբաղած ծովային աշխատութիւններով, նման այն ծովային զինուորներուն, որոնք պատերազմը նախատեսելով՝ անպի համար կը պատրաստուին: Կապերը կտրած թնդանօթը նաւին երկայնութեամբ օրօր-ուեցաւ՝ դէպի առաջ նետուելով, նաւաստիներու այս խումբերուն մէջէն իրեն համար ճամբայ բացաւ, առաջին հարուածով չորսը փշրեց, յետոյ յանկարծ դադարելով և կողերուն օրօրուելու ուղղութեամբ ձգուելով՝ հինգերորդ-

դժբախտ մը մէջտեղէն կտրեց, յետոյ նաւին ձախակողմը զետեղուած մարտկոցի մէկ թնդանօթին զարնուելով՝ խորտակեց զայն: Այդ ժամանակն էր որ լուսեցաւ այդ աղիտղորմ ճիչը: Բոլորը իսկոյն աճապարեցին դէպի սանդուխները վեր բարձրանալ և վայրկեանէ մը ամբողջ մարտկոցին մէջ ո՛չ ոք չմնաց:

Ահագին թնդանօթը մնացած էր միայնակ և ինքն իր կամքին թողուած, և ոչ թէ միայն իր տէրը, այլ և նաւին տէրը դարձած էր, այնպէս որ կ'ընէր՝ ինչ որ կ'ուզէր: Նաւազօրքը, որ պատերազմի կրակին մէջ կը ծիծաղէր, այժմ կը դողար: Անկարելի էր արտայայտել այդ սոսկումը:

Նաւապետ Պուլապերդըլօ և իր տեղակալ Լա Վիէօ-վիլ, թէեւ շատ անվեհեր հոգիի տէր մարդիկ, սակայն սանդուղի վերեւ կանգնած, անշարժ, տոգոյն, մոլորուած, կը նայէին նաւակամուրջի մօտէն դէպի ներսը: Մարդը արմուկով անոնց մէջէն ճամբայ բացաւ և վար իջաւ:

Ատիկա իրենց ճամբորդն էր, գիւղացին, որու մասին քիչ մը առաջ անոնք կը խօսէին:

Սանդուղէն վար իջնելէ՝ յետոյ անիկա կանգ առաւ:

Ե.

YIS ET VIR

Թնդանօթը նաւին միջնայարկին մէջ կ'երթար կուգար, կարծես Աբօքալիբսիսի կենդանի կառքը ըլլար: Նաւին լապտերը, որ իր դողդոջուն լոյսը սփռած էր մարտկոցի առաջակողմի գերանի տակը, իր լոյսի և

Պատկ. 11.— Թուրքական զորքի մեջ
կ'երթար կոշտար . . . (էջ 48).

խաւարի մէջ տատանուող երերումներուն տակ ամփոփած էր այս խելացնոր տեսարանը: Իր սարսափելի արագութեան մէջ թնդանօթը բոլորովին կորսնցուցած էր իր ձեւը. երբեմն, յոյս տեղ դուրս գալուն պէս, կ'երեւար իրրեւ սեւ զանգուած մը, իսկ երբեմն մ'իջութեան մէջ աղօտ ս զիտակ նշույլներ կ'արձակէր:

Դեռ կը շարունակէր իր սարսափելի աւերումը. արդէն խորտակած էր չորս ուրիշ թնդանօթներ, իսկ նաւին կողերուն վրայ երկու ճեղքեր բացած էր: Այս ճեղքերը բարեբախտաբար վեր կը գտնուէին ալիքներու մակերեւոյթէն, բայց եթէ յանկարծ մորիկ մը պատահէր, ջուրը անպատճառ ներս կը խուժէր: Անիկա խելագար յարձակումներով կը ծեծէր նաւին կողերը, որոնց գերանները՝ իրենց զարմանալի ամբուլթեան շնորհիւ կը դիմանային, որովհետեւ կորածեւ փայտը գլխացկանութիւն ունի, բայց այս արտանոյթը մեծութեամբ լախոր ամէն տեղ կը հասնէր և կը ծեծէր միանգամայն ամէն կողմէ:

Եթէ կապարի հատիկը ձգէին չիշի մէջ և ցնցէին ամբողջ ուժով, այդպէս արագ, այդպէս խելացնոր շարժումներ չէր կատարէր: Նաւաւորի գերանները ծանր ծանր կը ճռնչէին, իսկ թնդանօթի չորս անիւները խօլական շրջաններ կը կատարէին այդ հինգ դիակներու վրայէն, զանոնք կը կտրտէին, կը քայքայէին, կը մանրէին: Հինգ դիակները, քսան կտորի վերածուած, կը գլորուէին մարտկոցի բացուածքներուն մէջ: Անկնդան գլուխները կարծես թէ օգնութիւն կը կանչէին. արեան առուակները նաւի կողերուն օրօրման ուղղութեամբ կը հոսէին տախտակամածի վրայ. նաւին ներքեւի մասերը քանի մը տեղերէ շեւտուած, կ'սկսէին բացուիլ. հրէշային աղմուկ մը լեցուցած էր ամբողջ մարտահաւը:

Նաւագետը վայրկեան մը չփոխած, նորէն ուշաբերեցաւ և հրամայեց սանդուղի գլխէն տախտակամածին

վրայ նստել ամէն ինչ, որ կրնար զսպել և խեղդել թնդանօթի անսանձ արշաւանքը: Կը ձգէին անկողինները, նաւային առկախ մահճակալները, փոխ-առաւ գասաները, գլանածեւ ոլորուած պարաններու կոյտերը, նաւատալներու պարկերը, կը ձգէին կեղծ թղթադրամներու հակերը, որոնք մարտանաւին մէջ ամբողջ բեռ մը կը կազմէին: Այսպիսի ստորնաքաշ կեղծիքը անգլիացիները ազնիւ միջոց կը համարէին պատերազմի մէջ:

Բայց ի՞նչ կրնային ընել այս քուրջի կտորները:

Ոչ ոք չէր համարձակեր վար իջնել, որպէսզի գանոնք պէտք եղածին պէս զետեղէ թնդանօթի դիմացը: Բանի մը վայրկեան յետոյ բոլոր այդ առարկաները բուրդի պէս գզուեցան:

Ճիշդ այդ վայրկեանին ծովը ալ իր կողմէն կ'օգնէր այս դժբախտութեանը՝ զայն կատարեալ դարձնելու համար: Փոթորիկը այս պահուն բարիք մը կրնար ըլլալ նաւին համար: Գուցէ գլխիվայր ընէր թնդանօթը, և եթէ վայրկեան մը անոր անիւները վեր ցցուէին՝ այն ժամանակ անիկա արդէն ընկճուած կ'ըլլար:

Աւերումները երթալով աւելի մեծ չափեր կ'ստանային: Կայմերը, որոնք հաստատուած էին տախտակներով պատած նաւին ողնափայտին մէջ, և մեծ ու կլոր սիւներու ձեւով կ'անցնէին նաւին յարկերուն մէջէն ու վեր կը բարձրանային, այժմ կամ խախտած էին տեղերնէն, կամ մինչեւ անգամ փշրուած: Թնդանօթի ահաւոր հարուածներու տակ նաւին առաջակողմը արդէն ճեղքեր բացուած էին. մինչեւ անգամ մեծ կայմը կտրած էր. թնդանօթային մարտկոցը սկսած էր տեղէն խախտիլ և երեսուն թնդանօթէն տասը պատերազմի համար արդէն անպէտ էին դարձած. նաւի կողերուն ճեղքերը երթալով կը շատնային և ջուրը կը սկսէր ներս լեցուիլ:

Ծերունի ճամբորդը իջած էր արդէն նաւին միջնաշարկը. այնտեղ, սանդուղին տակ կայնած, երկաթէ մարդու մը տպաւորութիւնը կ'ընէր, խիստ նայուածքներ կը ձգէր կատարուած այս աւերումներուն վրայ, անշարժ մնացած էր ան, կարծես անհնարին ըլլար քայլ մը առնել դէպի մարտկոցը:

Իր շղթաներէն արձակուած թնդանօթի ամէն մէկ շրջանը կը սլաքաւորէր նաւին մօտալուտ խորտակումը. քանի մը վայրկեան և ահա նաւաբեկութիւնը անխուսափելի կը դառնար:

Կը մնար երկուքէն մէկը, կամ աղէտի առաջը իսկոյն առնել, կամ թէ կորդել: Պէտք էր ասոնցմէ մէկը ընտրել անպատճառ, բայց ո՞րը:

Աղէտին առաջը առնել. բայց ո՞վ էր աղէտին պատճառը — այդ հրէշային թնդանօթը:

Կարելի՞ է միթէ դադրեցնել մղեղին խելագարը:

Կարելի՞ է սանձահարել կայծակը:

Կարելի՞ է յաղթահարել որսուումը:

Պուապէրդըլօ դարձաւ վիէօվիլին.

— Դուք կը հաւատա՞ք Աստուծոյ:

— Այո՛, գուցէ ոչ, կը հաւատամ երբեմն:

— Ե՞րբ, փոթորիկի՞ ժամանակ:

— Այո՛, այսպիսի վայրկեաններու մէջ:

— Եւ ճշմարիտ է, յարեց Պուապէրդըլօ, Աստուած միայն կրնայ մեզ այս դրութենէն ազատել:

Ամենքը լուռ էին, միայն թնդանօթը սոսկալի շառաչումներով կը շարունակէր իր աւերը, իսկ դուրսէն ալիքները կը ծեծէին նաւին կողերը. ներսի թնդանօթներու հարուածներուն՝ ծովը դուրսէն կը պատասխանէր իր կոհակներու բազխումովը: Երկու մուրճեր, մէկը դուրսէն, միւսը ներսէն կը ծեծէին փոխաբերաբար:

Այս անմերձանալի կրկէսին մէջ, ուր թնդանօթը ազատ համարձակ ուսուումներ կը կատարէր, յանկարծ

մարդ մը երեւաց՝ երկաթեայ ձողը ձեռքը բռնած։ Այս սարսափելի աղէտին հեղինակն էր ան, թնդանօթի պետը, այն զանցառու մեղաւորը, այս դժբախտութեան պատճառը, այն հրանօթի տէրը։ Այսպիսի անբախտութիւն բերելէ յետոյ այժմ ան կ'ուզէր ուզել իր սխալը։ Մէկ ձեռքին մէջ բռնած էր հաստ երկաթէ ձողը, ծայրին լծակ մը ամրացուցած, իսկ միւսին մէջ հանդուցաւոր պարան մը։

Սանդուղի գլխէն կեդրոնը ցատկեց։

Այդ ժամանակ երեւան եկաւ կատաղի տեսարան մը, տիտանական պայքար մը, թնդանօթին և թնդանօթաձիգի մէջ կռիւ մը, պատերազմ բնութեան տարերքի և իմացական էակի, մենամարտ անշունչ առարկայի և մարդու մէջ։

Մարդը, ձողը մէկ ձեռքին և պարանը միւսին մէջ սեղմած՝ կանգնած էր անկիւնը, կռնակը երկաթէ գերանին տուած, իր երկար սրունքներով, որոնք, կարծես երկու պողպատէ սիւններ ըլլային, գետնի վրայ ամրացած՝ իբրեւ յատակի մէջէն բուսած, ինքը՝ կապտագոյն, հանդարտ, տխրագէմ՝ կ'ոպասէր։

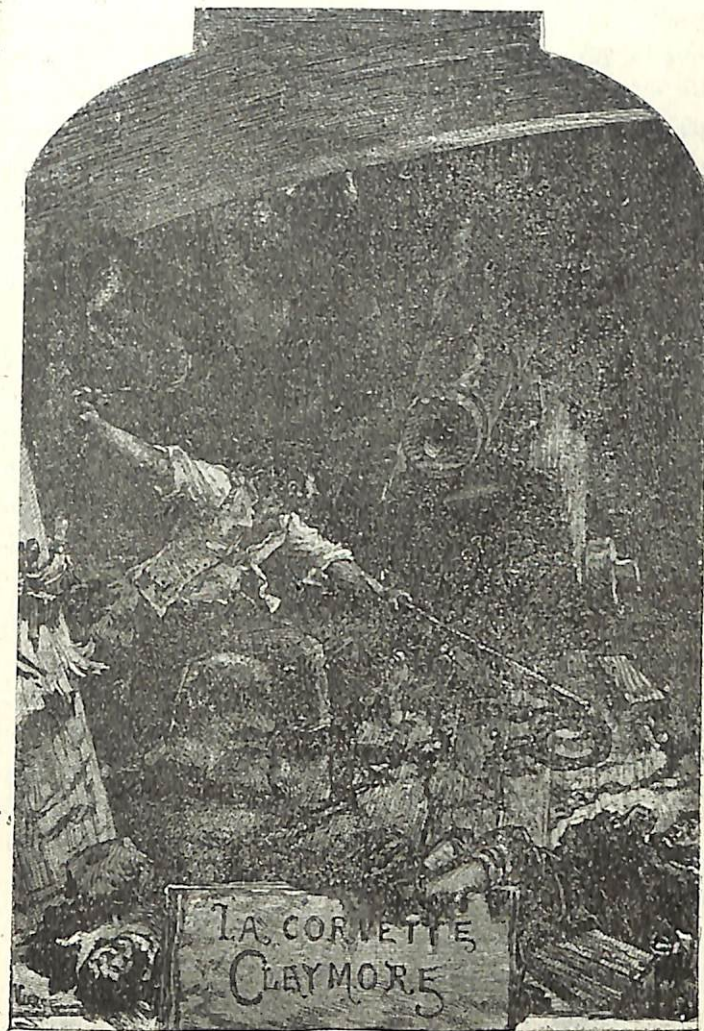
Կ'ապասէր որ թնդանօթը դայ իր մօտէն անցնելու։

Թնդանօթաձիգը կը ձանչնար իր թնդանօթը և կը սպասէր որ թնդանօթն ալ փոխադարձաբար զինքը ձանչնայ, որովհետեւ երկար ժամանակ անոր հետ միասին էր ապրած։ Ո՛րչափ անգամ ան իր ձեռները մրտցուցած էր անոր ահաւոր բերնին մէջ։ Թնդանօթը անոր համար ընտելացած հրէշ էր։ Թնդանօթաձիգը սկսաւ խօսիլ իր հաւատարիմ թնդանօթին, ինչպէս իր շան հետ։

— Օ՛ն, կ'ըսէր անոր։

Գուցէ կը սիրէր զայն և կ'ապասէր որ իրօք ան կը լսէ իր ձայնը և կ'ուզայ։

Բայց դէպի անոր գալը... ադ կը նշանակէր անոր վրայ գալ։ Այն ժամանակ անոր մուկը արդէն մարած

Պատկ. 12.— Մարդը ձողը մէկ ձեռքին և... (էջ 52)

«ԻՆՆՍՈՒՆ ԵՐԵՐ»

1 Ղ. րոշ

էր, որովհետեւ կարող էր ան այդ բոլորին ջարդ ու փշուր ըլլալէ ազատիլ. ահա այս էր խնդիրը: Բոլորը՝ ահաբեկ, սարսափահար, շունչը կտրածքի մէջ սեղմած, կը դիտէին: Միակ ազատ շնչողը գուցէ ծերունի ճամբորդն ըլլար. որ միայնակ կանգնած էր նաւին միջնաշարիը, իբրեւ չարագուշակ վկայ այդ երկու միևնաբերութիւններու: Անշարժ կանգնած էր ծերունին, թէև թրնդանօթը ամէն վայրկեան կարող էր փշուր փշուր ընել զայն:

Իսկ ալիքները, անոնց տակը օրօրուելով, կուրօրէն կ'ուղղէին այդ կռիւը:

Այն ահաւոր բոլորին, երբ թնդանօթածիգը՝ երեսառ երես եկած թնդանօթի գէմը՝ կռուի հրաւիրէր զայն, ծովու ալիքներուն օրօրումէն թնդանօթը դիպուածաբար բոլորէ մը անշարժ մնաց, կարծես ապուշ կտրած:

Իսկ մարդը կը կրկնէր. «օ՛ն, եկուր»: Կարծես թնդանօթը կը լսէր անոր ձայնը:

Յանկարծ թնդանօթը իր տիրոջ վրայ ցատկեց, բայց տէրը հարուածէն խուսափեցաւ:

Պայքարը սկսաւ, աներեւակայելի պայքար: Դիւրաբեկ մարմինը կը փորձէր զսպել անխոցելի զանգուածը: Մսեղէն կազմուածքը կը յարձակէր արօյրէ գազանին վրայ. մէկ կողմէ՝ ոյժ, միւս կողմէ՝ հոգի:

Այս բոլորը կը կատարուէր մտայլ լուսաւորութեան մը մէջ և կարծես հրաշքի մը անորոշ յայտնութիւն ըլլար:

Տարօրինակ բան՝ հոգի... Կարծես թէ այդ թնդանօթն ալ հոգի ունէր, բայց վրէժի, կատաղութեան հոգի: Այդ կոյր մարմինը կարծես աչքեր ունէր. այդ հրէշը կարծես ուշի ուշով կը հետեւէր մարդուն: Կարելի էր հաւատալ, կարելի էր մինչեւ անգամ բռնել, որ այդ զանգուածը ունէր խորամանկութիւն, որովհետեւ մար-

բութեամբ կատարուած էր, որ անոր նմանը ոչ մէկ մարդ չէր ըրած երբէք, ինչքան ալ եփուած ըլլար զինուորական այն բոլոր վարժութիւններու մէջ, որոնք նկարագրուած են Տիւրօսէլի «Ծովային թնդանօթներու վարժութիւններ» վերնագրով գրքին մէջ:

Կապոցը երկաթուղիի արգելակի ազդեցութիւնը ունեցաւ:

Երբեմն խճաքար մը բաւական է դէպի զառիվայր գլորուող հսկայ կոճղը կանգնեցնելու: Երբեմն սոսկ ճիւղ մը կը դադրեցնէ ձեան ամբողջ հիւսը: Թնդանօթը սայթաքեցաւ, թնդանօթածիլին ալ իր կողմէն հասնելով բռնեց այդ ահելի զանգուածը և իր երկաթէ ձողը անցուց անոր ետեւի անիւներէն մէկուն շառաւիղներուն մէջ: Թնդանօթը կանգ առաւ, բայց զեռ կը կռուէր: Մարդը իր ձողի ծայրին ամրացուցած լծակի շարժումով մը զայն տարաւ բերաւ, և ծանրամարմին զանգուածը ահագին դժբաղդով, իր կախուած տեղէն վար խնդ զանգակի մը պէս գետին տապալեցաւ: Իսկ մարդը՝ քրտնաթաթախ՝ յուսահատաբար յարձակեցաւ թնդանօթին վրայ և պարանի լարուած հանգոյցները անցուց այդ տապալուած հրէշին վիզը:

Վերջապէս մարդը յաղթեց. մըջիւնը յաղթահարած էր փիղին, թզուկը սանձահարած էր հսկան: Զինուորները և նաւաստիները ծափահարեցին. բոլորը միասին նետուեցան դէպի պարաններն ու շղթաները և ակրնթարթի մը մէջ թնդանօթը կապեցին:

Թնդանօթածիլը, երախտագիտական զգացումով դարձաւ դէպի ձերունի ճամբորդը և բոաւ անոր.

— Պարո՛ն, դուք փրկեցիք իմ կեանքս:

Ծերունին դարձեալ բռնած էր իր նախկին անշարժ դիրքը. չպատասխանեց:

Ձ.

ԿՇԻՌՔԻ ԵՐԿՈՒ ՆԺԱՐԸ

Մարդը յաղթանակած էր. յաղթանակած էր մի և նոյն ժամանակ թնդանօթը: Անմիջական նաւարկութեան առաջըր առնուած էր, բայց մարտանաւը չէր կարելի երբէք ազատուած համարել: Նաւին մէջ կատարուած աւերումները անդարմանելի էին: Միայն նաւակալին մէջ հինգ ճեղքուածներ կային, որոնցմէ մէկը, ցոռկին մօտ, շատ մեծ էր: Երեսուն թնդանօթներէն քսանը՝ անգործածելի ըլլալով ինկած էին իրենց չրջանակներուն մէջ. իսկ թնդանօթը, իր աւերումներէն յոգնած և այժմ շղթայուած, ինքն ալ անպէտ դարձած էր: Անոր ներքեւի պտուտակը փճացած էր, հետեւաբար այլ եւս անկարելի էր նշան առնել: Մարտկոցին մէջ մնացած էին ինը թնդանօթ միայն: Նաւայատակը ջուր կը լեցուէր. անհրաժեշտ էր իսկոյն միջոցներ ձեռք առնել փրատուած մասերու դէմ. հարկաւոր էր ջրհանները դործածել:

Նաւին մըջնայարկը այժմ, երբ կարելի էր անվախ նայիլ, սարսափելի պատկեր մը կը ներկայացնէր. անիկա աւելի քարուքանդ եղած էր, քան թէ կատուած փիղի մը վանդակը:

Մարտանաւին աննկատելի անցնիլը՝ որչափ որ կառնոր պայման ըլլար անոր յաջողութեան համար, սակայն աւելի պտիպողական պէտք մը մոռցնել կուտար առաջինը. ասիկա նաւի անմիջական փրկութեան խնդիրն էր. նաւին կողերուն վրայ հոս ու հոն կախեցին

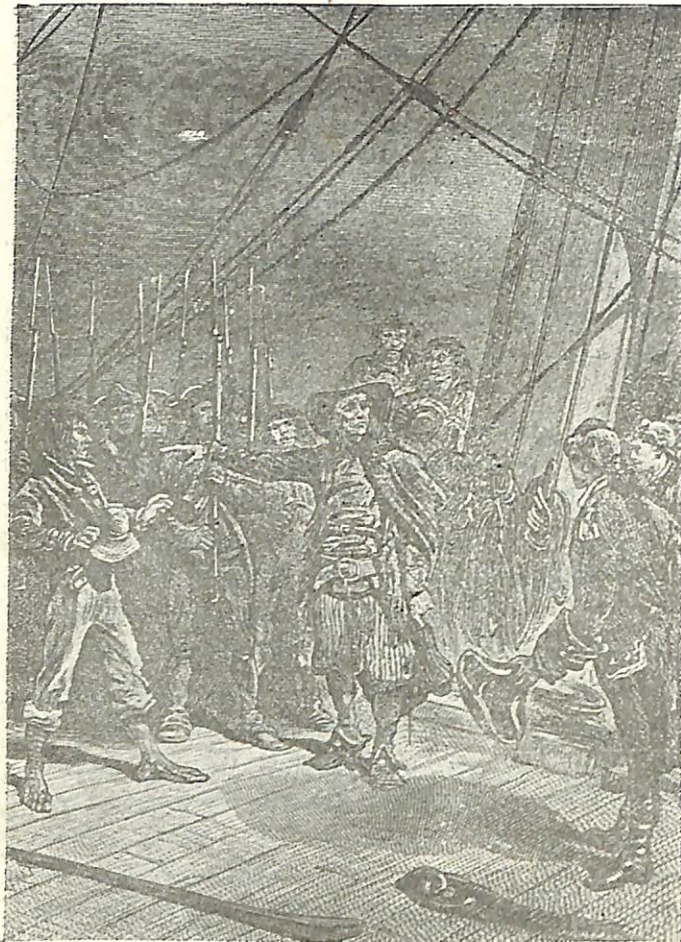
լապտերներ՝ նաւակամուրջը լուսաւորելու համար, թէև ատիկա երբէք ցանկալի չէր:

Սակայն երբ նաւին ներսը կը կատարուէր այս օրհասական կռիւը, երբ ամբողջ նաւազօրքը, լուռ արձանացած կեանքի և մահուան մէջ կը տարուբերուէր, ոչ ոք չէր գիտեր թէ ի՞նչ կը կատարուէր դուրսը: Մառախուղը խտացած էր, եղանակը փոխուած, իսկ քամին ուզած կամայականութիւնները կը հանէր նաւի գլխին: Շրտակ ճամբան թողած՝ նաւը կը գտնուէր ձէրսիի և կէքնսէի առաջը, — աւելի հարաւ որչափ հարկաւոր չէր. ծովը ալեկոծուած էր այդ տեղ. փրփրադէզ ալիքները բարձրանալով համբոյրներ կուտային մարտանաւին բացուած վէրքերուն. ահաւոր էին այդ համբոյրները: Ծովը սպառնալից կը ցնցէր նաւը. հովիկը հողմի էր փոխուած. փոթորիկը կը պատրաստուէր, գուցէ և մերիկ. չորս քայլ հեռու ոչինչ կարելի չէր տեսնել:

Նաւաստիները փութանալի նաւամէջի աւերումները թեթեւ կերպով կարգի կը դնէին, ջուրի ծակերը կը փակէին և անշնաս մնացած ինը թնդանօթները մարտակոցներու վրայ կը շարէին:

Այդ ժամանակ ծերունի ճամբորդը նաւակամուրջին վրայ բարձրացած էր և թիկունքը մեծ կայմին տուած. անիկա նաւին մէջ կատարուած բաներով չէր հետաքրքրուեր: Ասպետ Լա Վիէօվիլ ծովային հետեւակազօրքը պատերազմական կարգով շարած էր մեծ կայմին երկու կողմը, և նաւասպայի սուլօցին վրայ՝ բոլոր նաւաստիները, որոնք զբաղած էին նաւը կարգի դնելու, թողուցին ամէն բան և կարգով շարուեցան ստագաստակալի մօտ:

Կոմս Պուսպէրդըլօ մօտեցաւ ճամբորդին: Անոր ետեւէն կ'երթար մարդ մը, դէմքը չփոթած, չնչառպառ, պատառատուն զգեստներով, բայց գահ արտայայտութեամբ:

Պատկ. 13.— Այժմ հրապարակի բռնեցի՛ք սրբիկա... (Էջ 59)

Ատրկա թնդանօթածիզն էր, որ այնքան ճարպիկ կերպով գիտէր զսպել հրէշները. ան որ սանձահարած էր թնդանօթը:

Կոմսը զինուորական պատիւ տուաւ գեղջկական զգեստներ հագած ծերունիին և ըսաւ անոր.

— Ահա այն մարդը, պարոն զօրավար. թնդանօթածիզը աչքերը գետին ուղղած, հրաման ընդունելու սպասողական դուրթեան մէջ, անշարժ կանգնած էր:

— Զօրավար, յարեց կոմս Պուապէրդըլօ, նկատի ունենալով այն ամենը, ինչ որ այս մարդը կատարեց, ի՞նչ կը կարծէք, արժանի չէ՞ իր պետերուն ուշադրութեան:

— Ես այդպէս կը կարծեմ, ըսաւ ծերունին:

— Բարեհաճեցէք ուրեմն հրամայել:

— Հրամայելը ձեզի կը պատկանի, որովհետեւ դուք էք նաւապետը:

— Բայց չէ՞ որ դուք ալ զօրավարն էք:

Ծերունին նայուածք մը ձգեց թնդանօթածիզին վրայ:

— Մօտեցի՛ր, հրամայեց անոր:

Թնդանօթածիզը քայլ մը առաւ:

Ծերունին դարձաւ դէպի նաւապետ Պուապէրդըլօ, հանեց անոր վիզէն Սէն-Լուի խաչի շքանշանը և կապեց թնդանօթածիզին հաստ պարանոցէն:

— Հուռա՛, գոչեցին նաւապետները. ծովային զինուորները իրենց ուսին վրայ բարձրացուցին զէնքերը:

Իսկ ծերունի ճամբորդը՝ մատով ցոյց տալով ուրախութենէն չփոթած թնդանօթածիզը, յարեց.

— Այժմ հրացանի բռնեցէք սրբիկա:

Զօրքերու խանդավառութիւնը ապշուրթեան փոխուեցաւ:

Այդ գերեզմանական խոր լուրթեան մէջ ծերունին ձայնը բարձրացուց.

— Զանցառութիւն մը այս նաւը վտանգեց. այս բոլորէիս գուցէ, ան արդէն կորած է: Ծովի վրայ ըլլալը և թշնամիին առաջըը գտնուելը միեւնոյնն է, որովհետեւ երբ նաւը բաց ծովու վրայ է, ատ արդէն բանակ մըն է որ կը պատերազմի: Փոթորկը կը ծածկուի, բայց երբէք չանհետանար. — ծովը՝ թշնամիէն լարուած ամբողջ թակարդ մըն է: Մահուան պատիժ այն զանցառութեամբ, որ թշնամիին ներկայութեան սխալներ կը կատարէ, որովհետեւ այդ բոլորէին կատարուած սխալը ապագային այլեւս անուղղելի է: Քաջութիւնը կ'արժէ վարձատրել, իսկ զանցառութիւնը հարկաւոր է պատժել:

Ծերունին կը խօսէր ծանր, առանց աճապարելու, պարզ առողջանութեամբ, այնպիսի անողորմելի շեշտով մը, որ կարծես կացինի հարուածներ կ'ուղղէր կաղնի ծառին վրայ:

Ծերունին նայեցաւ գլխուորներուն և հրամայեց.
« Օ՛ն ուրեմն, կատարեցէք »:

Թշուառը, որուն կրկնողին վրայ կը փալփէր Սէն-Լուի խաչի շքանշանը, գլուխը ծռեց:

Կոմս Պուտպէրբըյօ նշան մը ըրաւ. երկու նաւատիրներ իջան նաւին միջնայարկը և ետ դարձան իրենց հետ բերելով մեռելապատանը՝ անկողնի մը մէջ դրած: Անոնց հետ վեր կ'ելլէր նաւին քահանան, որ մեկնելու բոլորէն մինչեւ այժմ գլխուորներուն նաւաբաժնին մէջ առանձնացած կ'աղօթէր: Յիսնապետ մը շարքէն դուրս հանեց տասներկու գլխուոր, զորս վեց վեց՝ երկու կարգ շարեց: Թնդանօթածիզը անմուռնչ յառաջացաւ և կանգնեցաւ այդ երկու շարքերու մէջտեղը. քահանան, խաչը ձեռքը, մօտեցաւ և կանգնեցաւ անոր մօտ: « Յառաջ », հրամայեց յիսնապետը և զօրախմբակը քայլերը ուղղեց նաւին դէպի առաջամասը: Երկու նաւատիր, պատանքի անկողներ վերցուցած, կը հետեւէին անոնց:

Մարտանաւին մէջ կը տիրէր խորին լռութիւն. հետեւէն փոթորիկը կը մոնչէր:

Քանի մը վայրկեան յետոյ խաւարի մէջէն լսուեցաւ հրացանի դրդոցը. լոյս մը ցոլաց և իսկոյն ամէն ինչ լռեց, լսուեցաւ ալիքներու ճողփիւն մը, կարծես դէակ մը ձգեցին ծովը:

Ծերունի ճամբորդը, ձեռքերը օրտին խաչածեւած և կոնակը մեծ կայմին տուած՝ դեռ կը շարունակէր մնալ կանգնած. կը մտածէր:

Պուտպէրբըյօ դարձաւ դէպի Լա Վիօվիլ և կամաց մը շշնջաց անոր ականջին, ցուցամատը դէպի ծերունին երկնցնելով.

— Վանտէի համար գլուխ մը կայ:

է.

ԱՌԱԳԱՍՏԸ ԾՈՎԻ ՎՐԱՅ

ԽԱՂ ՄԸՆ Է ԲԱԽՏԻՆ ԶԵՌՔԸ

Բայց ի՞նչ պիտի ըլլար մարտանաւին վիճակը:

Ամպերը, որոնք ամբողջ գէշերը պատած էին ալիքները, այժմ այնքան վար իջած էին, որ այլ ևս հորիզոն չէր մնացած. կարծես ամբողջ ծովը հսկայաւ կան վերարկուի մը մէջ ծրարուած ըլլար: Մառախուղը սարսափելի է. անոր ներկայութիւնը միշտ կորստաբեր է մինչեւ անգամ ամբակազմ նաւի համար: Բաւական չէր մառախուղը, ալեկոծութիւն ալ կ'սկսէր:

Նաւատիրները անգործ նստած չէին: Ժամանակը օգտակար կերպով գործածելով, անոնք զգալի չափով

Թեթեւեղացած էին նաւը, ծով նետելով Թնդանօթի ջարդուած իրերէն այն ամէնը, ինչ որ կ'արելի էր վերցնել և ձգել,—ջարդուած Թնդանօթները, անոնց խորտակուած կառքերը, ջարդուած կամ Թէ բեւեռները քանդուած նաւակողերը, կոտորած փայտի կամ երկաթի կոտորները: Նաւի՝ Թնդանօթի պատուհանները բացած էին և դիակները, ջարդ ու փշուր եղած անդամներու հետ միասին, հաստ կտաւի մէջ փաթթած, տախտակներու վրայէն սահեցնելով, ծովը կը ձգէին:

Իսկ ծովը այնպէս եղած էր, որ անոր վրայ մնալ այլևս անհնարին էր, ոչ Թէ անոր համար որ փոթորիկը վերահաս վտանգ կ'սպառնար — ընդհակառակը հորիզոնին ետեւը մոռնող մարիկը զգալի կերպով կը պակսէր և ցամաքէն փչող քամին դէպի հիւսիս կը հեռանար—այլ անոր համար, որ ալիքները կը շարունակէին առաջուան պէս մոռնել և բարձրանալ: Ատիկա ծովի համար շատ չարագուշակ նշան է, հիւսիսը մարտանաւը այնքան տոկունութիւն չունէր դիմադրելու ալիքներու անել ցնցումներուն, մեծ ալիքները կարող էին անոր գործը վերջացնել:

Կաքուալ մտածկոտ կանգնած էր զեկին առջեւ:

Հրամանատարները ծովի վրայ սովորութիւն ունին գէշ րոպէներուն ուրախ դէմք ցոյց տալ և Վիէօվիլ, որ գիտէր ամէն տեսակ աղէտներու մէջ միշտ ուրախ մնալ, մօտեցաւ զեկավարին:

— Այդպէս սրեմն, զեկավար, մարիկը կատակներ կ'ընէ, կ'ուզէ անգամ մը փռնքտալ, բայց չի կրնար. մենք դուրս կ'ելլենք, լաւ քամի կ'ըլլայ և մեզի համար ալ ատիկա պէտք է:

— Եթէ քամի ըլլայ, ալիքները նորէն կը բարձրանան, պատասխանեց զեկավարը, որ, ճշմարիտ նաւադի մը պէս, ոչ կը ծիծաղէր և ոչ կը տխրէր:

Պատասխանը մխիթարական չէր. նաւ մը, որու մէջ ջուր կը թափուի, ալեկոծութեան ժամանակ իսկոյն

կը լեցուի ջրով: Կաքուալ ատիկա կը գուշակէր և շեշտած էր այդ կէտը, իր յօնքերը Թեթեւ մը պոռոտելով: Գուցէ Վիէօվիլ շատ կ'աճապարէր զուարճաբանել և մինչեւ անգամ Թեթեւաբանել այդպէս շուտ, երբ Թնդանօթի աղէտը դեռ նոր վերջացած էր: Կան դրժբախտութիւններ, որոնց ծանրութիւնը կ'զգացուի միայն բաց ծովի վրայ: Ծով—ատիկա գաղտնիք մըն է. անոր խորքերը անմատչելի և անհասկնալի են. պէտք է զգոյշ ըլլալ:

Լա Վիէօվիլ՝ զեկավարին պատասխանին վրայ զգաց որ պէտք էր կատակը թողուլ:

— Այժմ ո՛ւր կը գտնուինք, զեկավար, հարցուց:

— Մենք կը գտնուինք Աստուծոյ ձեռքին մէջ:

Ղեկավար, անիկա նաւատէրն է. ան պէտք է միշտ ազատ ըլլայ շարժելու և երբեմն ալ խօսելու. բայց այս տեսակ մարդիկ առ հասարակ սակաւաթօս են: Վիէօվիլ անճարացած հեռացաւ: Անիկա հարցում մը ըրած էր զեկավարին, այդ հարցումին այժմ հորիզոնը կը պատասխանէր:

Մառախուղը, որ գրկախառնուած էր ալիքներու հետ, պատուեցաւ. ծովը յանկարծ բացուեցաւ: Արշալոյսի աղօտ լուսաւորութեան տակ կ'երեւար ալիքներու անսահման շարք մը, որ փրփրալից ելեւէջներով կ'օրօրուէր:

Ահա՛ Թէ ինչ կը տեսնուէր.—

Երկինքը պատած էր ամպերու ծածկոցով մը, բայց այդ ծածկոցը այլևս չէր գպչեր՝ ծովին: Արեւելքի կողմը հորիզոնը կը փայլէր սպիտակ նշոյլներու մէջ. ատիկա արեւածագն էր. իսկ արեւմուտքը տփգունած էր զեղին շողերով. լուսինը մայրը կը մանէր: Այսպէս, երկու կողմէ, արեւելքէն և արեւմուտքէն, հորիզոնին վրայ այս երկու տփգոյն և սպիտակախառն լուսաւորութիւնները, ինչպէս երկու ժապաւեններ, իրարու

գէտ փռուած, իրենց մէջ կը սեղմէին այս մուսլ ծովը, և այս երկինքը:

Այս երկու լուսաւոր տարածութիւններու վրայ կ'ուրուագծուէին ուղիւ և անշարժ կանգնած սեւ սիւլուէղներ:

Արեւմուտքի կողմը, լուսնի շողերով ողողուած, որոշակի կը նշմարուէին երեք ժայռեր, կելտական արձաններու նման բարձր կանգնած:

Արեւելքի կողմը, առաւօտեան դողդոջուն շողերու տակ, հորիզոնին վրայ ցցուած էին ութ առաքաստներ, մէկ կարգով շարուած և իրարմէ որոշ տարածութեամբ հեռու, սպառնական դրութեան մը մէջ:

Այդ երեք ապառաժները խուժ մը կը ձեւացնէին, իսկ այդ ութ առաքաստները նաւատորմ մը կը կազմէին:

Մարտանաւը պաշարուած էր. ետեւը՝ Մէնկիէ, այդ վատահամբաւ ապառաժը, առաջը՝ ֆրանսական յաճանաւերը. արեւմուտքը՝ անդունդ, արեւելքը՝ արիւն նահելութիւն, նաւաբեկութիւն և պատերազմ կ'սպառնային անոր: Ի՞նչ ընել. դիմել դէպի խուժը, երբ նաւին մարմնը ծածկուած էր, անոր սպառնալիցութիւնը խորտակուած էր, մեծ կայմը իր հիմէն ցնցուած էր. դիմել դէպի պատերազմ, երբ մարտկոցին մէջի երեսուն թնդանօթէն քսան և մէկը արդէն անպէտ էին դարձած և ամենալաւ թնդանօթաձիգներն այլեւս չկային:

Արշալոյսը դեռ նոր սկսած էր բացուիլ, այնպէս որ գիշերուան մութը դեռ բոլորովին փարատած չէր: Այս մութը, որ աւելի շատ ամպերէն էր մնացած, քան թէ գիշերէն, կարող էր դեռ բաւական երկար շարունակել, երբ ամպերը՝ բարձր կանգնած, լիսնէր և խոր՝ կապարի նման ամրագնդուած էին վերը:

Իսկ նաւը, որ յոգնած ու ջարդուած՝ այլեւս չէր հնազանդեր իր դեկին, աւելի առաջ կը գլորէր անգիտակցօրէն, քան թէ գիտակցաբար կը նաւարկէր և

ալիքներու հարուածներուն տակ՝ թողած էր որ անոնք իրեն հետ ուղածը ընեն:

Մէնկիէի այդ ալետարքը խուժը այն ժամանակ աւելի վտանգաւոր դիրք ունէր, քան թէ այժմ, երբ ծովը իր անկերը՝ փամբ փշրած է այս անդունդին վրայ հաստատուած բերդին բազմաթիւ աշտարակները: Ուսթիկու արտաքին երեսը կը փոխուէր. զուր տեղ չէ որ կոհակը և դանակը միեւնոյն անունն ունին (lame) ֆրանսերէնի մէջ: Ծահիճը անգամ սղոյի նման կը քերէ: Այն ժամանակ Մէնկիէի խուժին դպչիւր կը նշանակէր կորստեան մատնուիլ:

Գալով յաճանաւերուն՝ ատիկա Քանկարի նաւատորմն էր, որ յետոյ հռակաւոր դարձաւ, երբ նաւակետ Տիւչէն՝ զոր Լէկինիօն կը կոչէր «Տիւչէն ալքար», նշարակուեցաւ անոր հրամանատար:

Վիճակը դժուարին էր: Երբ ներքո զբաղած էին չղթանքէն արձակուած թնդանօթով, նաւը անգիտակցաբար չեղած էր իր ճամբան և յառաջացած էր աւելի դէպի Կրանովիլ, քան դէպի Սէն-Մալօ: Մինչև անգամ եթէ այժմ կարելի ըլլար առաքաստները բանալ և նաւարկել, նորէն անհնար էր փրկութիւնը, որովհետեւ Մէնկիէի խուժերը կը փակէին անոր ճամբան դէպի ձէրսի վերադառնալու, իսկ յաճանաւերը կ'արգիլէին ֆրանսական ափին մօտենալ:

Փոթորիկը բոլորովին դադարած էր, թէեւ ալեկոծութիւն կար, ինչպէս ըսած էր զեկավարը: Ծովը սաստիկ քամիի տակ դալարուելով և ալիքներով մաս մաս պատուած վայրենի կերպարանք ստացած էր:

Ծովը կը լռէ, միանգամայն չի յայտնար ինչ որ կը ցանկայ. անոր այդ անաւոր անդունդներուն մէջ ամէն բան կայ պատրաստ, մինչև անգամ խարէութիւն: Կարելի է ըսել, որ ծովը իր վարուելու առանձին եղանակը ունի, — կը յառաջանայ, բայց տեղի տալու ատեն

կ'առաջարկէ, բայց խնդիրն կը մերժէ. մորիկ կը պատ-
րաստէ, բայց խնդիրն կը թողու. իր անդունդներուն
անունով սպառնալիք կը կարգայ, բայց չի գործադրեր.
հիւսիսային հողմովը կը սարսափեցնէ, բայց հարաւա-
յիններովը կը հարուածէ: Կլեյմօր մարտանաւը ամբողջ
գլխերը պարուրուած էր մառախուղին մէջ և կը սոսկար
մօտալուա փոթորիկէն, բայց ծովը զայն հիասթափեց,
թէ և կատաղի եղանակով. ան ծրագրած էր փոթորիկ,
բայց գործադրելու բոլորին թողած էր փոթորիկը և
ընտրած խուժը: Միեւնոյնն էր. ատիկա ալ նաւարե-
կութիւն էր, միայն ուրիշ ձեւով:

Քաւական չէր ժայռերէն սպասուող կորուստը, պա-
տերազմն ալ իր կողմէն կը պատրաստուէր ոչնչացնելու
մնացածը: Մէկ թշնամին հերիք չէր, միւսն ալ կուգար
չարիքը կատարեալ դարձնելու: Լա Վիէօլիլ քրքիջ մը
արձակեց և գոչեց.

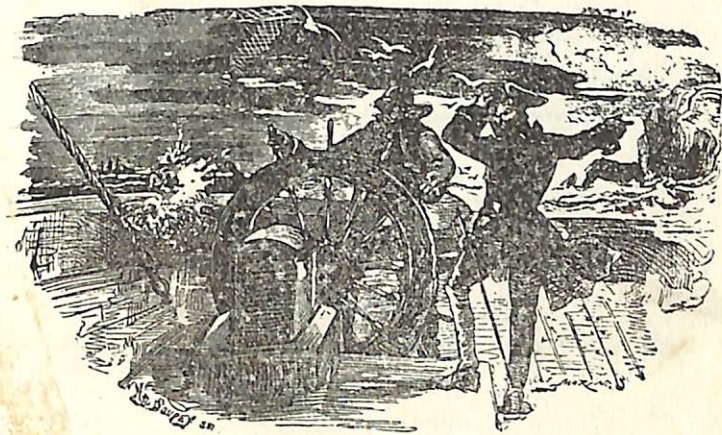
— Այս կողմէն ալեկոծութիւն, այն կողմէն պա-
տերազմ. երկու կողմէն ալ մեր ճակատագիրը վրձ-
նուած է:

Ը.

9 — 380

Մարտանաւը բոլորովին խանգարուած էր:

Այդ սիւնուած տեղոյն լոյսերը, այդ մռայլ ամ-
պերը, հորիզոնի այդ շարժուն խառնակութիւնը, ալիք-
ներու այդ խորհրդաւոր շառաչումը, — այս բոլորին
մէջ տեսակ մը մռայլ լռութիւն կար: Ամբողջ լնու-
թիւնը լուռ էր, միայն հովը իր դաժան շունչովը կ'ող-
նէր:

Պատկ. 14.— Այս կտրվեւն աղեկոծուքիւն, այն... (էջ 66)

նար: Կորստաբեր՝ աղէտը կը բարձրանար ծովին անդունդներէն վեհափառ ծանրութեամբ մը: Ատիկա աւելի տեսիլքի մը նմանութիւն ունէր, քան թէ յարձակումի: Անշարժ էին ժայռերը, անշարժ էին նաւերը՝ թաղուած հսկայական լուսթեան մը մէջ: Միթէ այստեղ, այս լուսթեան մէջ, իրականութիւն կա՞յ. գուցէ երազ մըն է, որ կը կատարուի ծովի վրայ, բայց այսպիսի երեւակայական տեսիլքներուն կարելի է հանդիպիլ միայն առասպելներու մէջ. և մարտահաւին համար, այս առասպելներու համաձայն, խուժը դեւ էր դարձած, իսկ նաւատորմը՝ ուրուական և ինքը՝ չրջապատուած անոնցմով:

Կոմս Պուտպէրգըյօ կիսաձայն հրամաններ տուաւ Լա Վիէօվիլին, որ իջաւ վար, մարտիցը, իսկ նաւապետը վերցնուց հեռադիտակը, եկաւ կանգնեցաւ նաւին յետնակողմը, ղեկավարին քով:

Ղեկավար Կաքուտայ ամէն ջանք ի դորձ կը դնէր նաւը ալիքներուն վրայ կանգուն պահելու, երբ ան, միանգամայն քամիէն և ալեկոծութենէն բռնուած, առանց այլեւայլութեան կարող էր ընկղմիլ:

— Ղեկավար, հարցուց նաւապետը, այժմ ո՞ւր կը գտնուինք:

— Մէնկիէի ապառաժներուն վրայ:

— Ապառաժներուն ո՞ր կողմը:

— Գէշ կողմը:

— Ի՞նչպէս է ծովին յատակը:

— Սուր սուր գցուած ապառաժներով լեցուն է:

— Կարելի՞ է խարխիս ձգել:

— Կարելի է ամէն բոպէ մահուան սպասել:

Նաւապետը իր հեռադիտակը ուղղեց դէպի արեւմուտք և քննեց Մէնկիէ խուժը, յետոյ դարձուց դէպի արեւելք և զննեց երեւցող նաւերը:

Բնի գեղեցկարք այդ միջոցին դեռ կը շարունակէր կարծես ինքն իրեն խօսիլ. «Անկէս կը կոչուի Անկէսէ. այս ժայռերուն վրայ հանգիստ միտանէ ծովային ժայռուն աւրորը. երբ կը լեռնի դէպի Հօլանտա, և նոյն պէս իր սեւ վերաբերուն մէջ փետրաւ սրած մեծ տարմահաւը»:

Նաւապետը կը շարունակէր թակալել հետադինել և համրել նաւերը: Արդարեւ անոնց թիւը ութ էր. անոնք կարգով շարուած էին և ջութէն գուրս ցցած էին իրենց ռազմասէր ցուրկները. հեղբունին մէջ կը բարձրանար եռայարկ նաւին յաւիժ նասակը:

— Կը ճանչնա՞ք այս նաւերը, հարցուց նաւապետը դէպի ղեկավարը դառնալով:

— Այո՛, պատասխանեց վերջինը:

— Ի՞նչ նաւեր են անոնք:

— Նաւատորմ է:

— Ֆրանսական նաւատորմը:

— Այո՛, այդ ստանալականը:

— Միթէ՛, բոլոր յոժանաւերը այժմ այստեղ կը զանուին:

— Ոչ, բոլորը:

Արդարեւ, ապրիլ 2-ին Վալադէ հաղորդած էր Քօնվանսիօնին, որ ութը ֆրէկադ և վեց մարտանաւեր կը հսկէին Մանչի վրայ. նաւապետը յիշեց ատիկա:

— Այո՛, ճիշդ է, այստեղ միայն ութը նաւ կայ, մինչդեռ ամբողջ նաւատորմը բազկացած է տասնեւեց նաւերէ:

— Մնացածը, յարեց կաքոնայ, կը չընադային և կը հսկեն ամբողջ ծովեզրի վրայ:

Նաւապետը կը շարունակէր զննել իր գլխատակով և կը մրմռար.

«Եռայարկ նաւ մը, երկու անգլիէն կարգի ելակ հինգ երկրորդ կարգի ֆրէկադ»:

Կոմս Երան Գալանթը զննելով մընջեց ղեկավարը:

— Պատուական նաւեր են, ժամանակ մը եւ այդ նաւերուն հրամանատարը եղած եմ:

— Իսկ ես, ըստ կարուալ, ես գտնուեցաւ մօտէն տեսած եմ, այնպէս որ իրարու ճշտ չեմ չփոխեր: Իմ միտքս պահած եմ անոնց բոլոր նշանները:

Նաւապետը ղեկավարին տուաւ իր խոսքի տակը և ըստ.

— Նայեցէք, ղեկավար, կարո՞վ էք որոշել այն նաւը, որ այնքան բարձր կողեր ունի:

— Այո՛, պարոն հրամանատար, անիկա կը կոչուի Քօր-Տօր:

— Ինչպէ՛ս փոխեր են անոնց անունները, կրկնեց նաւապետը, առաջ առնելով կրկնաւոր էջիւ Տօր-Քօր: Բոլորովին նոր նաւ մըն է հարիւր քսանեւաթիւ թիւդանոթներով զինուած:

Այստեղ նաւապետը իր գրպանէն հանեց տետրակ մը և մատնադրուած անոնց մէջ գրեց 128 թիւը:

— Երկու վարձըն է ձախակալմը կանոնաւոր ջին նաւը:

— Ատիկա կը կոչուի էֆսիքիսանսի (փորձուած):

— Առաջին կարգի ֆրէկատ, յիսուս երկու թիւը զանոթով. երեք ամիս է որ Պրէսիթի մէջ կ'սպասազինէին զայն:

Նաւապետը իր տետրակին մէջ նշանակեց 52 թիւը:

— Հաղաւ ձորակալման հրկրորդ նաւը, 9 շարքով հակեց հարկեր նաւապետը այլ ցցեցաւ զամբաստան:

— Լա թրիւստաց, դիզա՞ն. — գլխաւոր զի իրաւունք:

— Առաջին վարգի մարտնչաւ, քառասուն հազար տոննա զանաւոր զինուորական սրճակագ թիւդանոթներով.

պատերազմական տարեգրութիւններու մէջ փառանքաւոր զանաւորներն են: Բաւոք, ուրախ — Եւստակիոս իր յանդրակին մէջ միւս թիւերուն տակը գրեց 32 և 40 թիւերով:

— Այժմ նայեցէք աջ կողմը, ըսաւ նաւապետը՝
գրելը վերջացնելէն յետոյ :

— Ասոնք բոլորը, պարոն հրամանատար, երկրորդ
կարգի ֆրէկամաներ են, թիւով հինգ հատ :

— Ինչպէս կը կոչուի ասոնցմէ առաջինը, մեծ
նաւին մօտ կանգնածը :

— Լա Ռեզոլիւ :

— Երեսուն երկու թնդանօթ, տասնեւութ ֆուն-
տանոց ռումբերով. իսկ երկրորդը :

— Լա Ռիշլեօն :

— Միւսնոյն ուժով. յետո՛յ :

— Ադի (անաստուած) :

— Ջարմանալի անուն, մանաւանդ նաւի մը հա-
մար, որ բաց ծով կուգայ. յետո՛յ :

— Քալիքսո :

— Յետո՛յ :

— Լա Բրընկայ :

— Հինգ ֆրէկատ, ամէն մէկը երեսուն երկու թըն-
դանօթներով, ըսաւ նաւապետը և տետրակին մէջ միւս
թիւերուն տակ գրեց 160 թուանշանը :

— Ղեկավար, ըսաւ անիկա, այդ նաւը լաւ կը
ճանչնա՞ք :

— Իսկ դուք, պարոն հրամանատար, հարցուց
Կաքուալ, դուք ալ լաւ կը կը ճանչնա՞ք, կ'երեւի թէ
կը յիշէք. յիշելը լաւ է, բայց ճանչնալը աւելի լաւ է :

Նաւապետը աչքերը յառած էր տետրակին վրայ և
չչնջալով կը համբէր. — Հարիւր քսան և ութը, յիսուն
երկու, քառասուն, հարիւր վաթսուն :

Այդ վայրկեանին լա Վիէօվիլ դէպի նաւակամուրջը
կը բարձրանար :

— Ասպետ, պոռաց անոր նաւապետը, մեր դէմը
երեք հարիւր ութսուն հատ թնդանօթ ուղղուած է :

— Շատ լաւ, պատասխանեց Լա Վիէօվիլ :

— Դուք ամէն բան ուշի ուշով գննեցիք, պարոն
Լա Վիէօվիլ, ըսաւ անոր հրամանատարը, իսկապէս
պատերազմի պիտանի ո՞րքան թնդանօթ մնացած է :

— Ինը :

— Շատ լաւ պատասխանեց իր կարգին Պուապէր-
դըօ. յետոյ ղեկավարին ձեռքէն ետ առնելով հեռա-
դիտակը՝ սկսաւ դիտել հորիզոնը :

Ութը մարտանաւերը, լուռ ու մուսլ, կարծես
անշարժ կանգնած էին, բայց և այնպէս հեռզնեւէ կը
մեծնային, անոնք կը մօտենային անզգալի կերպով :

Լա Վիէօվիլ ղինուորակա՛ն պատիւ մը տալով
դարձաւ դէպի նաւապետը :

— Պարոն հրամանատար, ըսաւ, ահա տեղեկա-
գիրը, իմ կողմէ ես կը հրաժարէի յոյս դնել այս կիլի-
նօյ մարտանաւին վրայ. շատ դժուար է այսպէս յան-
կարծակի նաւարկել մէկ նաւով, որ չուզեր ոչ ճանչ-
նալ ձեզ և ոչ սիրել : Անգլիական նաւը միշտ դաւա-
ճանած է Թրանսպիներուն. օրինակ՝ այդ անխճուած
թնդանօթը, ահա ըսածիս փայլուն ապացոյց : Ես զըն-
նեցի ամբողջ նաւը, լաւ խարխիւներ ունի, որոնք շին-
ուած են ոչ թէ սնամէջ երկաթէ, այլ երկաթեայ ձու-
ղերէ, որոնք մուրճով լաւ մը դարբնուած և իրար
միացած են. անոնց օղակները ամրապինդ են, պա-
րանները՝ պատուական, հեշտութեամբ կ'արձակուին և
պէտք եղած երկարութիւնն ալ ունին, այսինքն հարիւր
քսան գրկաչափ : Ռազմամթերքն ալ, էհ, կը բաւէ :
Ամէն թնդանօթի հարիւր եօթանասուն հարուած կը
մնայ :

— Պատճառը այն է որ միայն ինը թնդանօթ կը
մնայ, մրմռաց նաւապետը, և իր հեռադիտակը նորէն
ուղղեց դէպի հեռու հորիզոնը :

Նաւատորմը կը շարունակէր առաջուան նման
դանդաղ յառաջանալ :

Բորվեդի մէջի այն փոքրիկ թնդանօթները առաւելութիւն մը ունին. երեք մարդ բաւական է գտնուիլ գործածելու համար. բայց ասոր փոխարէն անոնք ունին այն անյարմարութիւնը, որ հեռուն զարնելու և լաւ նշան առնելու մէջ չեն կարող հաւասարիլ սովորական թնդանօթներուն, որոնցմով պիտուած է թշնամին, ուրեմն պէտք է թոյլ տալ նաւատորմին այնքան մօտենալ, որ ուռմբը կարողանայ հասնիլ:

Նաւապետը ցած ձայնով իր հրամանները տուաւ և իսկոյն յուսկիւնը թաղաւորեց նաւին մէջ. պատե-րազմի պատրաստութեան զանգակները չի հնչեցին, բայց ամէն բան իր տեղը կատարուեցաւ: Մարտանստը ինչպէս որ չէր կրնար քիչ գիւրդադրել ալիքներուն, այնպէս ալ անկարող էր կռուիլ թշնամին դէմ: Ինչ որ կարելի էր ընել մարտանաւին այս դժբախտ միացորդին հետ, բոլորը կատարուած էր: Կայմի կաշկարատ հաստ պարաններուն մօտ հաւաքեցին նաւին պահեստի բոլոր չուանները և ճոպանները, որոնցով հարկ եղած բոլորին ամրացնեն կայմը: Կիրաւորներուն յատկացուած մահճակալները կարգի դրին և այն ժամանակի նաւային սովորութիւններու համաձայն նաւակամուրջը ցանցով պատեցին: Սէյ ցանցը կարող էր պաշտպանել միայն գնդակներէ, բայց ոչ ուռմբերէ. ուռաչափերը բերին, բայց արդէն ուշ էր չափերը ճշդելու. նաւին մէջ ոչ ոք չէր կարող ենթադրել ալիքիսի անսպասելի պատահարներ: Նաւատորմներէն իւրաքանչիւրը գնդակակալ մը և զոյգ մը ատրճանակ ստացաւ ու դաշոյն մը խրեց գօտիին մէջ: Կախուած մահճակալները ծալեցին. հրետանին ուղղեցին, հրացանները պատրաստեցին, կացիններն և նաւաճանկները պատրաստ բռնեցին. ապագամթերքի, ուռմբերու և ժառօղի շտեմարանները բացին, ամէն մարդ բռնեց իր տեղը և այս բոլորը կատարուեցաւ առանց բառ մը արտասանելու, այնպէս ինչպէս

ննչեցեալի մը սենեակին մէջ: Ամէն բան կատարուեցաւ արագ և լսելեային:

Յետոյ առջեւէն և ետեւէն կապեցին քօրվեդը, որ ֆրէկադի մը պէս, վեց խափսներ ունէր:

Ինը թնդանօթները, որոնք ողջ էին, մնացած, բոլորն ալ շարեցին մարտկոցներու վրայ նաւին միայն մէկ կողմը. յայտնին, դէպի թշնամին գտնուող կողմը:

Իսկ նաւատորմը խնքն ալ նոյնպէս կռու կատարած էր իր պատերազմական պատրաստութիւնները: Ութը նաւերը կազմած էին կիսաշրջան մը, որուն յետակէտը կը կազմէին Սէնկիլէի ապառաժները: Իսկ Կիլմօր, փակուած այս կիսաշրջանին մէջ և միւս կողմէն իր անփական խաբիւսներով ամուր պրկուած. կտրուած էր կռնակը դէպի խուսթը դէպի նաւաբեկութիւնը դարձուցած, կարծես շուներէ պաշարուած վարազ մը ըլլար, որ առանց ձայն հանելու, ատմանիքը ցոյց կուտայ միայն:

Երկու կայմերն ալ կերեւար թէ իրարու կ'սպաննէին:

Կիլմօրի թնդանօթաճիւղները իրենց զէնքին մօտ պատրաստ կեցած էին:

Ինչ կրակ չեմ բանար, ըսաւ Պուապերդը և Վիեօվիլին:

Դուք քմահաճոյքներ ունիք, պատասխանեց Վիեօվիլ:

Եղմէ, ցմամն քմուրջա գմմիմն ցմմն դո ձմմաւար դի ցմմիմ սղադոյ ցադոյ դո ձմմաւար դի, ցիւտաթաթքից ձ ցաթի ցադոյ, դաթադօթ մողայո, միմդալ : միքմուրա լաւա մամթիւողրանադա դմմ սմ : ցաւա ցադոթի մրթիմ զի մաթից ձ ցաթի : զի դաթիմի ձ զի իրթիան նմմ դի իողոյ, ձ զիմդալ աթիլաա . իմիմ ցգանաթ ձ իմդաաթ

Պ.

ՄԷԿԸ ԳԼՈՒԽԸ Կ'ԱԶԱՏԷ

Ճամբորդը կը շարունակէր անշարժ կենալ նաւակամուրջին վրայ և կը դիտէր ամէն բան:

Պուլապէրդը մօտեցաւ անոր:

— Պարոն, ըսաւ, բոլոր պատրաստութիւնները տեսնուած են: Ահա մենք այժմ բեռնուած ենք մեր գերեզմանին. արդէն բռնուած ենք, ազատելու հնար չկայ. մենք կա՛մ նաւատորմին և կամ խուժերուն գերին պիտի դառնանք. կը մնայ միայն ընտրել երկուքէն մէկը, կա՛մ անձնատուր ըլլալ նաւատորմին, կամ թէ խուժերուն ու խորտակուելով ծովի յատակը երթալ: Ինչպէս ալ ըլլայ, մեզ կը մնայ միջոց մը միայն, — մեռնիլ: Պատերազմը նաւաբեկութենէն լաւ է. ես աւելի կը սիրէի գնդակահար ըլլալ, քան թէ հեղդուիլ: Երբ մեր մահը վճռուած իրականութիւն է, ես կրակը ջուրէն կը նախապատուէի: Մեռնիլը, — ատիկա մեր իսկական ճակատագիրն է, բայց ոչ ձերը: Դուք իշխաններու ընտրեալն էք, դուք մեծ կոչում մը ունիք, — ղեկավարել Վանտէի պատերազմը: Զեր կորուստը՝ դուք կը նշանակէ միապետութեան կորուստը: Ուրեմն պէտք է որ դուք ապրիք: Եթէ մեր պատիւը այժմ կը պահանջէ, որ մենք անվեհեր այստեղ մնանք, ձերը ընդհակառակը, կը պահանջէ որ դուք դուրս ելլէք այստեղէն: Ուրեմն, պարոն զօրավար, դուք պէտք է իսկոյն թողուք նաւը: Ես ձեր տրամադրութեան տակ կը դնեմ մակոյկ մը և թիւալար մը: Պէտք է չըջան մը կատարել և ցամաքը ելլել. ատիկա կարելի է, որով-

հետեւ դեռ չէ լուսցած, ալիքները բարձր են և ծովը մռայլ. դուք անպատճառ կ'ազատիք: Կան պարագաներ, ուր փախուստը հաւասար է յաղթութեան:

Ծերունին, ի նշան համաձայնութեան, իր խտտադէմ գլուխը վահութեամբ շարժեց:

Կոմս Պուլապէրդը ձայնը բարձրացնելով կանչեց.

— Զինուորսներ, նաւաստիներ:

Նաւին վրայ բոլոր շարժումները յանկարծ դադարեցան և ամէն կողմէ դէմքերը դէպի նաւապետը դարձան:

— Այս պարոնը, որ մեր մէջը կը գտնուի, շարունակեց նաւապետը, թագաւորին ներկայացուցիչն է: Զայն մեզի վստահացած են, մենք ալ պարտաւոր ենք պահպանել. ֆրանսական զահին համար անիկա անհրաժեշտ է: Այժմ, երբ կը պակսի հարազատ իշխան մը Վանտէի գլուխը անցնելու համար, այժմ ան է, որ պիտի փոխարինէ անոր, գոնէ այդպէս է մեր ակնկալութիւնը: Իբրեւ պատերազմիկ սպայ՝ ան շատ բարձր է կանգնած. պէտք էր որ ան մեզ հետ միասին ֆրանսական ցամաքը ելլէր, բայց այժմ հարկաւոր է, որ առանց մեզի դուրս ելլէ: Եթէ ան միայն իր գլուխը ազատէ, կը նշանակէ որ ամէն ինչ ազատուած է:

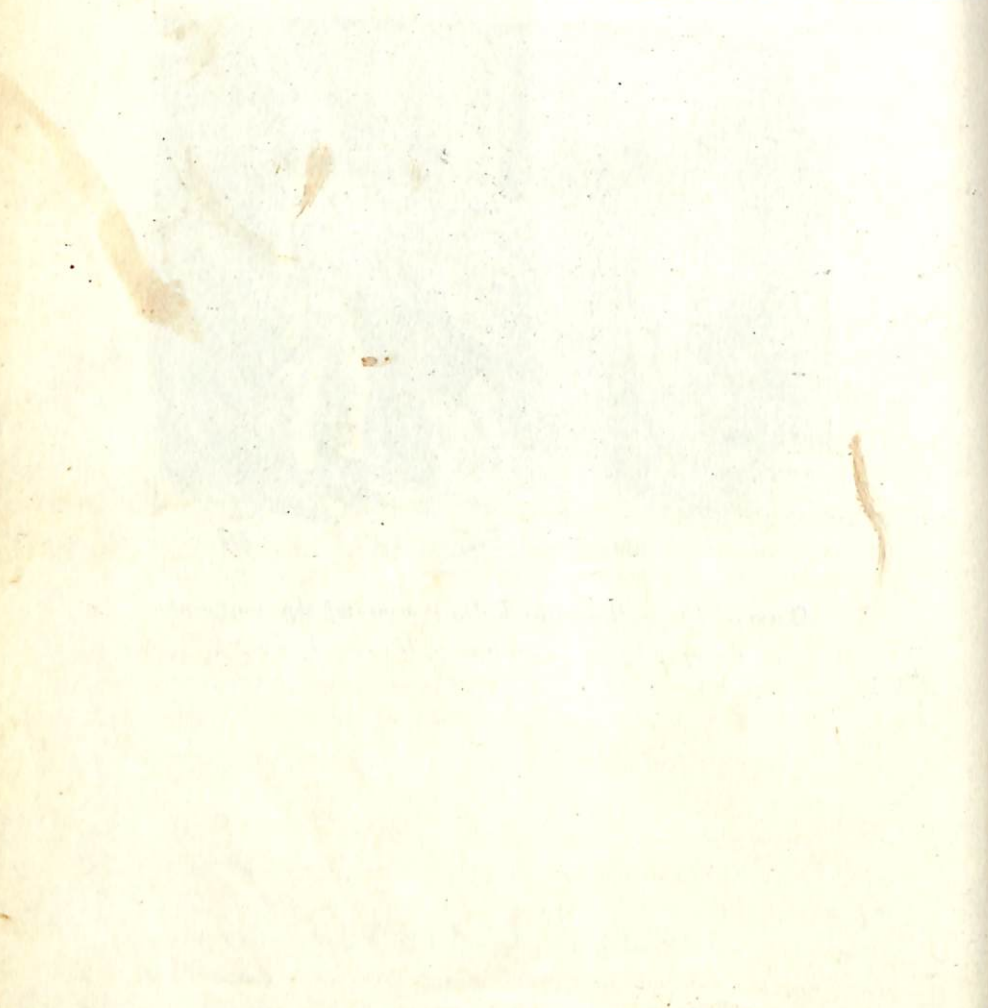
— Այո՛, այո՛, պօռաց միաձայն ամբողջ ծովազօրքը:

Նաւապետը շարունակեց.

— Անոր ալ, ինչպէս մեզ, լուրջ վտանգներ կը սպառնան. դիւրին չէ մինչեւ ծովեզրը հասնիլ: Մակոյկը այնքան մեծ պիտի ըլլայ, որ կարողանայ ընդդիմանալ խոշոր ալիքներուն, բայց միեւնոյն ժամանակ և այնքան փոքր, որ աննկատելի մնայ յաճախեալէն. պէտք է ցամաք ելլել այնպիսի ծովափ մը, այնպիսի տեղ մը, որ ապահով ըլլայ: Ես կը կարծեմ որ Ծուժէրի կողմէ աւելի լաւ է, քան թէ Գուտանսէ: Այժմ հար-

Պատ'. 15.— Մրոշկուն մեկ հաշտաւի մը շարքերէն
 առաջ տնկաւ եւ ըստւ.— Ե'ս... (էջ 76)

ժերուսի ճամբարը՝ ետեւի մասին մէջ, իսկ « արիւթիւն ունեցող » նաւաստին՝ առջևի մասին մէջ։ Առաջարկու ղեռ չատ միին էր, նաւաստին կ'արդարացներ նաւաստանին ըսած խօսքերը. ան իր հովիւ բազուկներով կը թիալարէր մակոյկը դէպի Մէնկիէի ապառաժները, և ուրիշ ուղղութիւն բռնել անհնարին էր։ Մակոյկին մէջ կը գտնուէր քիչ մը պաշար, — չորցած հացի տոպրակ մը, եղի ապխտած լեզու և փոքրիկ տակառ մը ջուր։

Այն վայրկեանին, երբ մակոյկը բաց ծովը ելած էր, Վիէօլիլ որ կը սիրէր վտանգի անդունդին առաջը կանգնած կատակներ ընել, քօրվէլի ղեկին գերանին վրայ կեցած մակոյկին հրաժեշտի ողջոյններ կուտար և հեզներով կ'ըսէր.

— Ոչինչ, փախչելու համար լաւ մակոյկ է, բայց խեղդուելու համար աւելի լաւ, անմահ է։

— Պարոն, պոռաց ղեկավարը, կատակները մէկ կողմ թողուցէր։

Մակոյկը արագութեամբ կոր չրջան մը կատարեց, անպէս որ տարածութիւնը անոր և մարտանաւին մէջ բաւականին մեծ էր։ Հողմը և ալիքները կ'օգնէին թիալարին և փոքրիկ նաւակը արշալոյսի կիսաբաց շողերուն մէջէն լողալով, ծածկուած ալիքներու մեծ մեծ ծալքերուն տակ, արագութեամբ խոյս կուտար։

Մովին վրայ կը տիրէր անորոշ սպասողութեան մոպս նախազգացումը։

Մովին այս լայնարձակ և եռուն մակերեսի վե՛ր լռութեան մէջ բարձրացաւ յանկարծ ձայն մը, որ փողի օգնութեամբ աւելի ուժեղցած՝ կարծես գերմարդկային ըլլար. նման էր ճին ողբերգականներու ձայնին, որ կը հնչէր արորեւ ղիմակներու մէջէն։

Նաւապետ Պուպէրգըն էր որ կը հոսէր։

— Թագաւորի նաւաստիներ, գոչեց ան, սպիտակ դրօշակը մեծ կայմին վրայ բարձրացուցէք, է՛հ, ողջունենք մեր այս վերջին արեւածագը :

Եւ թնդանօթին ռումբը, որոտալով մարտանաւէն դուրս սրացաւ :

— Կեցցէ՛ թագաւորը, աղաւակեց նաւագօրքը :

Այդ վայրկեանին հեռուէն, հորիզոնին խորերէն լսուեցաւ ուրիշ գոռում մը, անվերջ, հեռաւոր, թէեւ խառնաշփոթ, սակայն որոշ :

— Կեցցէ՛ հանրապետութիւնը :

Եւ անմիջապէս յետոյ՝ ովկիանոսի խորութեան մէջ պայթեցաւ երեք հարիւր կայծակներու միացած անել որոտումը :

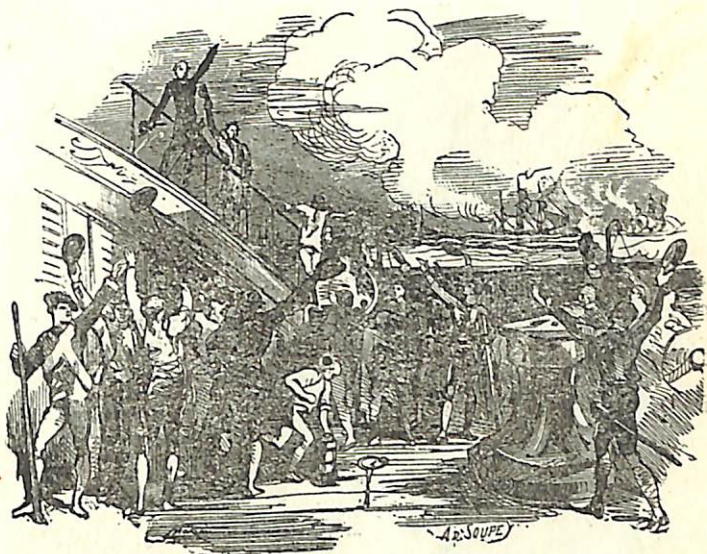
Կռիւր կ'սկսէր :

Կրակը և ծուխը ծածկեցին ծովը. ռումբերը, լյնալով ծովին մէջ, իրենց առաջացուցած ջուրի ցայտումներով կը ծածկէին ալիքները :

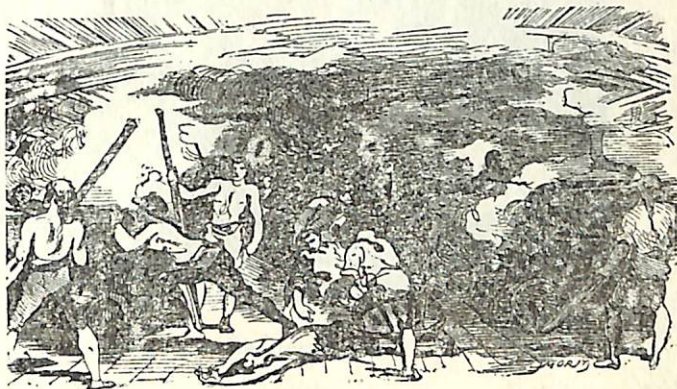
Կրէյնօր բոցեր կը ժայթքէր ութ նաւերուն վրայ : Իսկ նաւատորմը, կիսալուսնի ձեւով Կրէյնօր-ի շուրջը շարուած, իր բոլոր մարտկոցներէն կրակ բացած էր : Հորիզոնը կը բոցավառէր. հրաբուխ մըն էր, որ ծովի խորքերէն դուրս կը ժայթքէր. հողմը կը գալարէր այդ ծիրանեգոյն բոցերը, և նաւերը, ուրուականներու նման, կ'երեւային և իսկոյն կ'անցայտանային : Ամէնէն առաջ մարտանաւին սեւ կմախքն էր որ կը ծրագրուէր այս կարմիր ֆօնին վրայ, իսկ անոր մեծ կայմին ծայրը կ'երեւէր շուշանակիր սպիտակ դրօշը :

Մակոյկին մէջի մարդիկը լուռ էին :

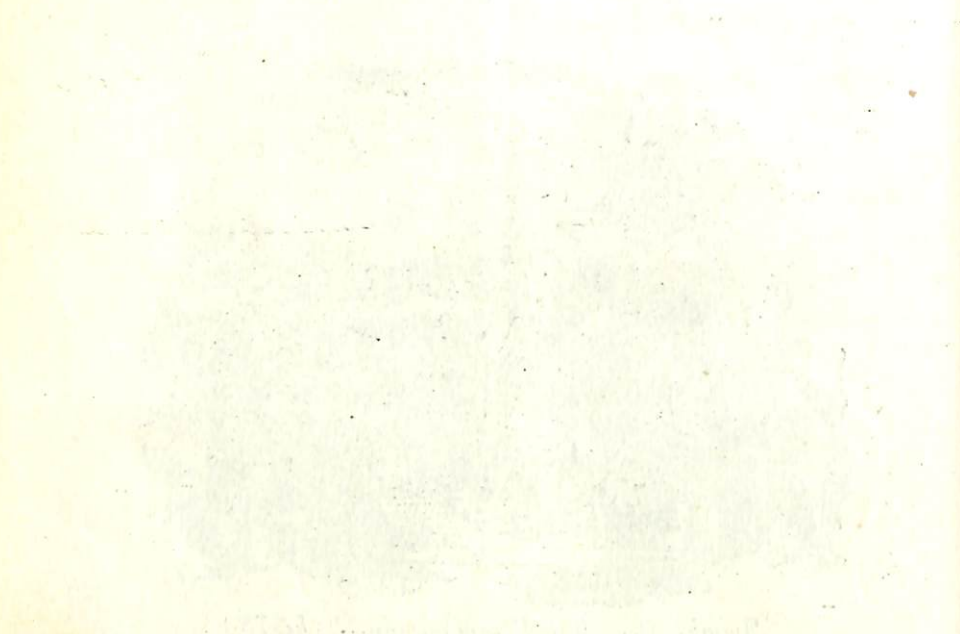
Մէնկիէի եռանկիւնի ծանծաղումները, որոնք տեսակ մը ընդծովեայ թակարդներ են, աւելի ընդարձակ են, քան ամբողջ ձէրսի կղզին. ծովը կը ծածկէ զանոնք : Անոնց ամենաբարձր մասը կը կազմէ

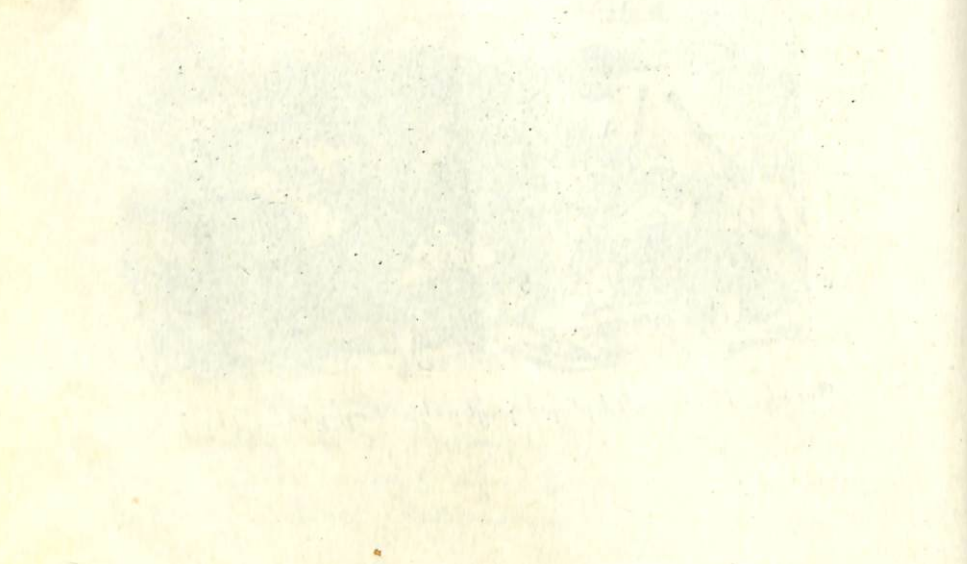

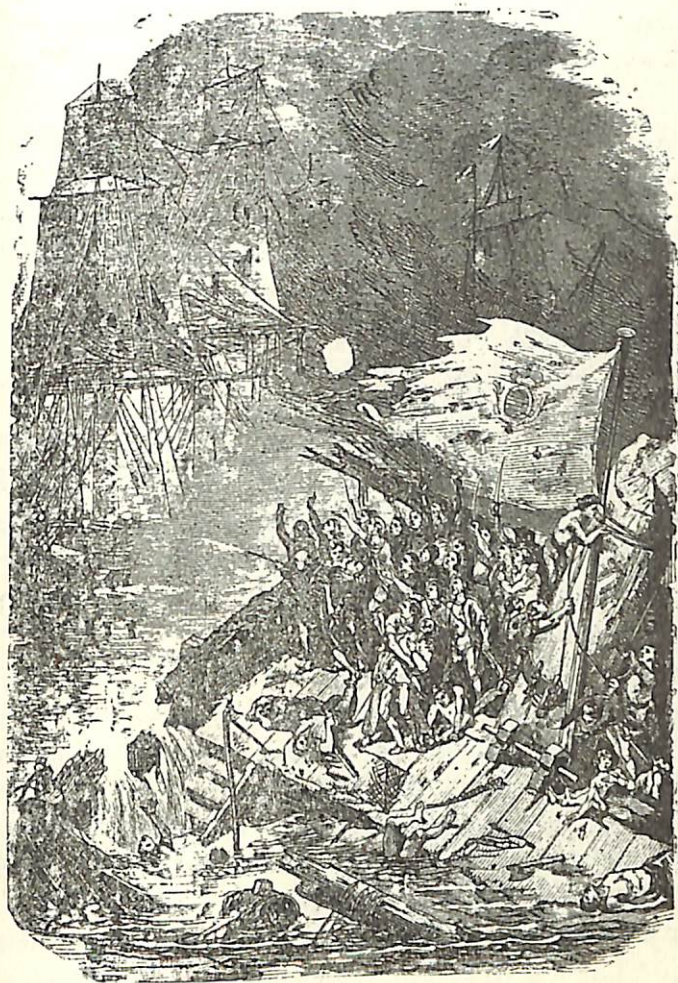
Պատկ. 16.—Կեցցի՛ք քաղաւորը... (էջ 78)

Պատկ. 17.— «Կէլիֆօր» բոցեր կը ժայրբեր... (էջ 78)

Պատկ. 18.—Կեցցի՛ հանրապետացիներ... (էջ 78)

սարաւանդ մը, որ ջուրէն միշտ վեր կը մնայ, մինչեւ անգամ ամենաբարձր մակընթացութիւններու ժամանակ:

Հիւսիս արեւելեան կողմէն վեց հսկայական ապառաժներ կը բաժնուին անոնցմէ և ուղիղ գծով շարուած՝ կարծես կիսախարսու հսկայական պատ ըլլան: Միայն ամենաթեթեւ մակոյկները կրնան անցնիլ այն նեղուցը, որ կը գտնուի այս սարաւանդին և վեց ապառաժներուն մէջ: Նեղուցին միւս կողմը ծովը լայն և խոր է:

Նաւաստին, որուն յանձնուած էր մակոյկի փրկութիւնը, թիավարեց ուղիղ դէպ ի նեղուցը, այնպէս որ Յէսկիէի ապառաժը այժմ կը գտնուէր նաւակի և պատերազմող նաւերու մէջտեղը: Ճարպիկութեամբ կը սահեցնէր մակոյկը այդ փոքրիկ ջրանցքին մէջէն, աշխատելով խուսափիլ աջ ու ձախ շարուած ընդ ջրեայ սրածայր խութերէն: Այժմ ապառաժները կանգնած էին անոր դէմը և թոյլ չէին տայր տեսնելու պատերազմը: Որչափ որ անոնք կը հեռանային, այնքան ալ կը նուազէին հորիզոնին վրայ բոցավառող լոյսերն ու թնդանութիւններու կատաղի դղրդիւնը, բայց հարուածներու անընդհատ որոտը կը յայտնէր որ մարտանաւը քաջութեամբ կը դիմադրէր և կ'ուզէր ապառել ամբողջ հարիւր իննսուն և մէկ ուսմբերը մինչեւ ամենավերջինը: Դիչ մը անցնելէ յետոյ մակոյկը արդէն հասած էր բաց ծովը, ազատ այլ եւս թէ՛ խութերէն, թէ՛ պատերազմէն և թէ՛ ուսմբերէն:

Ծովի մուայը հետզհետէ կը պարզուէր. անոր փայլուն երեսը, մինչեւ այժմ ընկղմած մթութեան մէջ, հետզհետէ կը լայննար: Փրփրադէզ ալիքները կը փըրփուէին, փրփրալից ցաշտումներով ողողելով իրենց շուրջ. սպիտակ շողերը կ'երեւային կոհակներու մակերեւոյթին վրայ: Ծագեցաւ արեգակը:

Նաւակը ազատ էր թշնամիի հետապնդումէն, բայց ամենադժուար գործը դեռ կը մնար: Մակոյկը փրկուած էր գնդակներէն, բայց ոչ նաւաբեկութենէն. փոքրիկ կճեպ մըն էր այդ, առանց նաւակամուրջի, առանց առաջաստի, առանց կայմի, առանց կողմնազոյցի միայնակ ձգուած այեկոծ ծովի վրայ: Ովկիանոսի փոթորիկէն պաշտպանուելու համար ան միայն թիակներ ունէր, խեղճ հիւլէ մը թողուած հսկայի կամայականութեան:

Այն ժամանակ ովկիանոսի այս անհուն լռութեան մէջ նաւի առաջամասին վրայ գտնուող մարդը վեր բարձրացուց իր դէմքը: Ողողուած վաղորդեան ազօտ լուսերով, չեչտակի կերպով նայեցաւ նաւին ետեւը նստած մարդուն և ըսաւ անոր.

— Ես այն նաւաստիին եղբայրն եմ, զոր դուք հրացանի բռնել տուիք:

Այն ժամանակ ովկիանոսի այս անհուն լռութեան մէջ նաւի առաջամասին վրայ գտնուող մարդը վեր բարձրացուց իր դէմքը: Ողողուած վաղորդեան ազօտ լուսերով, չեչտակի կերպով նայեցաւ նաւին ետեւը նստած մարդուն և ըսաւ անոր.

— Ես այն նաւաստիին եղբայրն եմ, զոր դուք հրացանի բռնել տուիք:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Հալմալօ

Ա.

ԽՕՍՔԸ ՆԱԽԱՍԱՐ Է ԳՈՐԾԻՆ

Ծերունին ծանր ծանր գլուխը վեր բարձրացուց:

Մարդը որ իրեն հետ կը խօսէր, մօտաւորապէս երեսուն տարեկան կար, ճակատը ծովային հուլմէն խորշումած, իսկ աչքերը տարօրինակ տեսք մը ունէին: Նաւաստիի թափանցող հայեացքը զետեղուած էր գիւղացիին հեզահայեաց բիրերուն մէջ. ջղուտ ձեռքերով թիերը սեղմած բռունցքին մէջ՝ ան առաջ կը մղէր նաւակը:

Բնաւորութեամբ հեղ էր:

Դաշոյն մը, երկու տարճանակ և համրիչ մը կախուած էին անոր գօտիէն:

— Դուք ո՞վ էք, հարցուց ծերունին:

— Հիմա՛ ըսի քեզ:

— Ինձմէ ի՞նչ կ'ուզէք:

Նաւաստին թիերը թողուց, ձեռքերը խաչաձեւ երարու վրայ դրաւ և պատասխանեց.

— Կ'ուզեմ սպաննել ձեզ :
— Ինչպէս որ կ'ուզէք , պատասխանեց ծերունիը :

Մարդը ձայնը բարձրացուց :

— Պատրաստուեցէ՛ք :

— Ինչի՞ :

— Մեռնելու :

— Ինչո՞ւ համար , հարցուց ծերունին :

Բոպէ մը լուսթիւն տիրեց . կ'երեւար որ մարդը այս հարցումէն չփոթեցաւ :

— Ես ըսի որ կ'ուզեմ ձեզ սպաննել :

— Իսկ ես կը հարցնեմ թէ ինչո՞ւ համար :

Փայլակ մը ցոլաց նաւաստիին աչքերուն մէջ :

— Որովհետեւ դուք սպաննեցիք իմ եղբայրս :

Ծերունին հանդարտ ձայնով շարունակեց :

— Բայց չէ՞ որ ես նախ անոր կեանքը ազատեցի :

— Այդ ճիշտ է , դուք նախ ազատեցիք , բայց

վերջը սպաննեցիք :

— Ես չեմ զայն սպաննողը :

— Ուրեմն ո՞վ է զայն սպաննողը :

— Իր սխալը :

Նաւաստին , զարմանքէն բերանը բացած , նայեցաւ ծերունիին , բայց շուտով անոր յօնքերը ընդունեցին իրենց կատաղի կիտումը :

— Ի՞նչպէս է ձեր անունը , ըսաւ ծերունին :

— Իմ անունը Հալմալօ է , բայց իմ ձեռքով սպաննուելու համար ի՞նչ պէտք կայ անունս գիտնալու :

Այդ բոպէին արեւը ծագեցաւ և ճառագայթներէն մէկը ցոլաց անոր ամբողջ երեսին վրայ , լուսաւորելով այդ վայրենի դէմքը : Իսկ ծերունին ուշի ուշով կը զննէր զայն :

Թնդանօթածգութիւնը , որ անընդհատ կը շարունակուէր , այժմ , հոգեվարքի ցնցումներու մէջ , երբեմն կ'ընդհատուէր : Ծուխի լայն շերտերը դէպի հորիզոն կը

Պատկ. 19.—Կ'ուզեմ սպաննել ձեզ... (էջ 82)

խոնարհէին : Թիերն այլեւս չէին շարժեր նաւաստիին ձեռքերուն մէջ . մակոյկը ձգուած էր իր կամքին :

Նաւաստին իր աջ ձեռքով բռնեց գօտիէն կախուած ատրճանակը , իսկ ձախովը՝ համրիչը :

Ծերունին ոտքի ելաւ :

— Դուն կը հաւտա՞ս Աստուծոյ , հարցուց նաւաստիին :

— Հայր մեր , որ յերկինս ես , պատասխանեց վերջինը և խաչակնքեց երեսը :

— Մայր ունի՞ս :

— Այո՛ , ըսաւ ան , և երկրորդ անգամ խաչակնքեց երեսն ու յետոյ յարեց .

— Այդպէս ուրեմն , ես քեզ բոլոր մը ժամանակ կուտամ , տէր իմ :

— Ինչո՞ւ դուն զիս կ'անուանես « տէր իմ » :

— Որովհետեւ դուք տէր էք . ատիկա կ'երեւայ :

— Իսկ դուն ալ տէր ունի՞ս :

— Այո՛ , ունիմ և մեծ տէր , միթէ կարելի՞ է առանց տիրոջ ապրիլ :

— Ո՞ւր է անիկա :

— Չեմ գիտեր , անիկա մեկնած է մեր երկրէն . անոր անունը մարքիզ Լանդընաք է , դերկոմս տը Ֆօն-Դընէ , իշխան Պրըթայնի , Սէն Ֆօրէի տէրն է . ես զայն երբեք տեսած չեմ . թէեւ ատիկա չարգիլեր որ ան իմ տէրս ըլլայ :

— Եւ եթէ դուն զայն տեսնէիր , պիտի հնազանդէիր :

— Անշուշտ , ես կռապաշտ մը պիտի ըլլայի , եթէ անոր հնազանդէի : Ամէն մարդ պարտաւոր է հնազանդիլ նախ Աստուծոյ , յետոյ թագաւորին , որ Աստուծոյ փոխանորդն է , և ապա իր տիրոջը , որ թագաւորին փոխանորդն է : Բայց բանը հող չէ . դուք սպաննած էք իմ եղբայրս , պէտք է որ ես ալ ձեզ սպաննեմ :

— Նախ որ, ես գէշ բան չըրի, ըսաւ ծերունին, երբ քու եղբայրդ սպաննեցի, այդպէս հարկաւոր էր:

Նաւաստին իր բռունցքին մէջ սեղմեց ատրճառակը:

— Է՛հ, ուրեմն պատրաստուէ, ըսաւ ան:

— Շատ լաւ, պատասխանեց ծերունին և վեհ հանգարտութեամբ մը հարցուց.

— Բայց ո՞ւր է քահանան:

Նաւաստին զարմացած նայեցաւ անոր:

— Քահանա՞ն:

— Այո՛, քահանան, ես քու եղբորդ համար քահանայ մը նշանակեցի. դուն պարտաւոր ես այժմ միւս նոյնը ինձ չմերժել:

— Ո՞ւրտեղէն գտնեմ, միթէ կարելի՞ է բաց ծովի վրայ քահանայ ճարել:

Կռուի սարսափեցուցիչ որոտումներու ձայները կը լսուէին դեռ և հետզհետէ կը մարէին հեռաւորութեան մէջ:

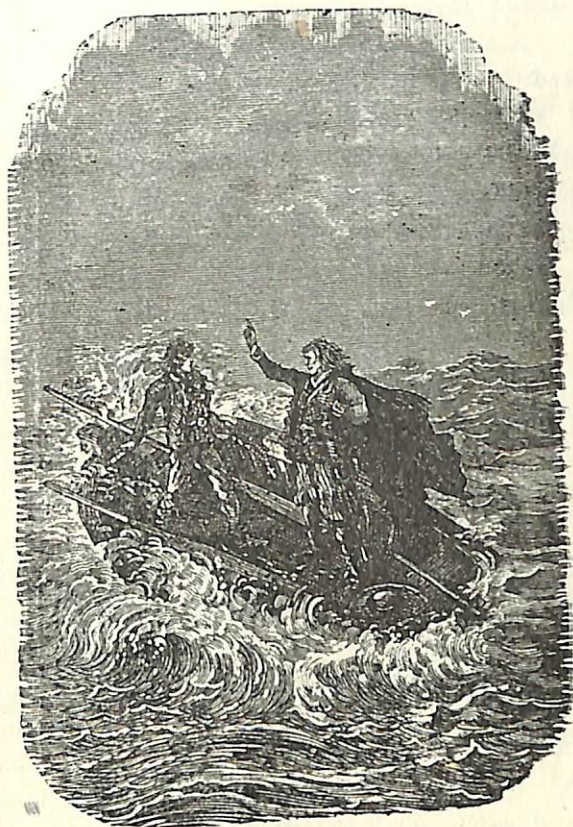
— Անոնք, յարեց ծերունին, որոնք այնտեղ կը մեռնին, քահանայ ունին:

— Այդ ճիշտ է, մրմռաց նաւաստին, նաւին քահանան անոնց մօտն է:

— Դուն իմ հոգիիս կորուստին պատճառ կը դառնաս, շարունակեց ծերունին, և ադ ծանր մեղք է, զոր դուն կը գործես:

Նաւաստին, մտածկոտ, գլուխը կախեց:

— Եւ իմ հոգին կորսնցնելով, յարեց ծերունին, դուն միեւնոյն ժամանակ կը կորսնցնես նաեւ քու հոգին: Ես քեզ կը մեղքնամ, ըրէ՛, ինչ որ կ'ուզես, միայն իմացիր, որ ես քիչ մը առաջ իմ պարտքս կատարեցի քու եղբորդ նկատմամբ. նախ անոր կեանքը աղատեցի և ապա այդ միեւնոյն կեանքը անկէ առի: Միեւնոյն պարտքը կը կատարեմ ներկայ բոլէին, երբ կ'աշխատիմ քու հոգիդ կորուստէն փրկել: Լսէ՛, լաւ

Պատկ. 20.— Շատ լաւ պատասխանեց ծերունին... (Էջ. 84)

մտածէ. ինչ որ կ'ըսեմ, քեզ կը վերաբերի. այս վայրկեանիս կը լսեմ թնդանօթի ձայները, այնտեղ մարդիկ կը մեռնին, այնտեղ յուսահատութիւններ կան, որոնք հոգեվարքի մէջ կը տանջուին. այնտեղ կան ամուսիններ, որոնք այլեւս չեն տեսներ իրենց կիներնին. հայրեր կան, որոնք այլեւս չպիտի տեսնեն իրենց որդիները. եղբայրներ կան, որոնք, ինչպէս դուն, չպիտի տեսնեն այլեւս իրենց եղբայրը, և ո՞վ է մեղաւորը, — մեղաւորն է քու եղբայրդ: Դուն կ'ըսես թէ կը հաւատաս Աստուծոյ, այնպէս չէ՞, է՛հ, լսէ՛ ուրեմն, դուն գիտես, որ քու Աստուածդ այժմ կը չարչարուի: Կը չարչարուի Աստուած, երբ իր որդին՝ մեր Փրանսայի ամենաքրիստոնեայ թագաւորը, որ մանուկ է դեռ, ինչպէս մանուկ Յիսուսը, բայց թամբ աշտարակի բանտին մէջ կը հիւծի: Կը չարչարուի Աստուած, երբ իր եկեղեցին Պրիթաների մէջ անտիրական կը մնայ: Կը չարչարուի Աստուած, երբ անոր մայր եկեղեցիները կը սրբապղծուին, երբ անոր աւետարանները կը պատուաւին, երբ անոր ազօթատեղիները կը բռնաբարուին: Կը չարչարուի Աստուած, երբ կ'սպաննեն անոր քահաները: Մենք ի՞նչ էինք օրօշեր քնելու այդ նաւով, որ այս վայրկեանին մահուան և կեանքի յուսահատական կռիւը կը մղէ. — մենք պիտի օգնէինք Աստուծոյ: Եթէ քու եղբայրդ լաւ ծառայէր, եթէ ան, ինչպէս խելացի և օգտակար մարդ, բարեխիղճ կերպով կատարէր իր պարտականութիւնը, այն ժամանակ թնդանօթին դժբաղդութիւնը տեղի չէր ունենար. քօրվէդը աւերմունքի չէր մատնուէր, իր ճամբէն ետ չէր մնար և այս կուրսադարձեր նաւատորմին ճանկը չէր իյնար: Այժմ մենք Փրանսայի ցամաքը ելած կ'ըլլայինք. մենք թափօն պատերազմի մէջ և ծովի վրայ քաջ հանդիսացած զինուորներս, սուրը ձեռքերնիս, սպիտակ գրօշակը սարդած, բազմաթիւ, գոհ սրտով, օգնութեան կը հաս-

կինքի մէջ կը թագաւորէ, թշուա՛ռ արարած, չէ՞ որ ան պիտի դատէ քեզ: Զգոյշ եղիր, իմացիր թէ ի՞նչ կ'ընես: Դուն վստա՞հ ես, որ ես այժմ բոլորովին պատրաստ եմ մահուան և կ'արժանանամ Աստուծոյ ներողութեան: Սակայն դուն բոլորովին ազատ ես, կարող ես ինձ և քեզ ալ ինծի հետ դժոխք տանիլ, մեր երկուքիս դատապարտութիւնը այժմ քու ձեռքիդ մէջ է և Աստուծոյ դուն պիտի պատասխան տաս: Ահա մենք անդունդին վրայ բոլորովին միայնակ իրարու դէմ կանգնած ենք, չարունակէ, վերջ տուր, ես ծերունի եմ, դուն երիտասարդ, ես անզէն եմ, դու զինուած, սպաննէ՛ զիս:

Երբ ծերունին, ոտքի կանգնած կ'արտասանէր այս խօսքերը այնպիսի բարձր ձայնով, որ կը խլացնէր ալիքներու աղմուկը, կոհակներու օրօրումները զայն երբեմն դէպի ներքե՛ս ստուերին տակը կը տանէին, երբեմն դէպի վերեւ՝ լոյսին մէջ կը հանէին: Նաւաստին կապուտցած էր. քրտինքի մեծ կայլակները կը սահէին անոր ճակատին վրայէն: Տերեւի նման կը դողար ան և մեքենաբար երբեմն կը համբուրէր իր համրիչը:

Երբ ծերունին խօսքը վերջացուց, ան ատրճանակը մէկդի նետեց և ծունկ չոքեցաւ:

— Ողորմեցէ՛ք, տէր իմ, ներեցէ՛ք ինձ, պոռաց, դուք Աստուծոյ պէս կը կը խօսիք, ես մեղաւոր եմ, եղբայրս ալ նոյն պէս մեղաւոր էր: Ես ամէն բան պատրաստ եմ ընելու, միայն թէ քաւեմ անոր մեղքը. իշխեցէ՛ք իմ վրայ, հրամայեցէ՛ք ինծի, ես հնազանդ եմ:

— Ես կը ներեմ քեզ, ըսաւ ծերունին:

Բ.

ԳԻՒՂԱՅԻՆ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆԸ ԶՕՐԱՊԵՏԻՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ Կ'ԱՐԺԷ

Մակոյկին մէջ դրուած պաշարները գործածուեցան: Երկու փախստականները ստիպուած ըլլալով ծովին վրայ երկայն դարձուածքներ կատարել, երեսուն և վեց ժամ յետոյ միայն կրցան ծովեզերք հասնիլ: Ամբողջ դիչեր մը անոնք ծովի վրայ անցուցին, բայց այս դիչերը խաղաղ և գեղեցիկ էր թէև պայծառ լուսինը այնքան ցանկալի չէր այդ մարդոց համար, որոնք կ'աշխատէին պահուելու:

Առաջ անոնք ստիպուեցան հեռանալ Ֆրանսայէն և ուղղուելով դէպի Շէրսի՝ բաց ծովը ելլել:

Հրաբորբոք Քօրվէզին ժայթքած ահեղ թնդանօթաճգութիւնը կը հասնէր անոնց ականջին, կարծես անտառին մէջ որսորդներէ սպաննուած առիւծի վերջին մօնչիւնը ըլլար: Քիչ յետոյ կատարեալ լռութիւն թափաւ որեց ծովին վրայ:

Լա Կլեյմօր՝ Քօրվէզը մեռաւ այնպէս, ինչպէս մեռաւ Լը Վանմեօդ զրահաւորը, սակայն առանց փառքի, որովհետեւ իր հայրենիքին դէմ մարանչողը երբէք հետոյ չէ:

Հալմալօ հիանալի նաւաստի էր. ճարպիկութեան և հնարագիտութեան հրաշքներ կատարեց: Խուլութեամբ, ալիքներու և թշնամիի մէջէն այդպէս ճամբայ բանալը

արդարեւ արժանի էր ամէն զարմանքի: Հովը իջած էր և ծովը հանդարտած:

Հալմալօ խուսափեցաւ հանդիպելու Քօ տը Մէն-կիէ: Ծօսէ օ Բէօի շուրջը շրջան կատարեց և այնտեղ ալ կանգ առաւ որպէսզի քանի մը ժամ հանգիստ ընեն այն փոքրիկ ծովախորշին մէջ, որ կը կազմուի անոր հիւսիսային կողմը, տեղատուութեան ժամանակ: Հանգիստ ընելէ յետոյ դէպի հարաւ թիավարելով՝ այն-պիսի հնարքով անցաւ Կրանվիլի և Ծօսէ կղզիներու մէջէն, որ ոչ մէկուն և ոչ միւսին փարոսներէն ոչ ոք չնշմարեց զայն: Յետոյ մակոյկը ուղղեց դէպի Սէն-Միշէլի ծովախորշը: Այս քայլը շատ համարձակ էր, որովհետեւ Սէն-Միշէլ մօտ էր Մանկալին, ուր խարխալս ձգած էին ֆրանսական յաճանաւերը:

Երկրորդ օրը, իրիկուան, արեւին մայրը մտնելէն ժամ մը առաջ, ան իր ետեւը թողուց Սէն-Միշէլ լեռը և դէպի ցամաք յառաջանալով՝ մօտեցաւ ծովեզերքին այնպիսի մէկ տեղը, որ միշտ ամայի է, որովհետեւ աւազի մէջ խրուելու վտանգ կայ:

Բարերախտաբար մակընթացութիւնը շատ բարձր էր:

Հալմալօ, բոլոր ուժովը, մակոյկը դէպի առաջ՝ եզերքը մղեց, շօշափեց աւազուտ յատակը, հասկցաւ որ հաստատուն է, նաւակը անոր մէջ խրեց և ինքը ծովեզերք ցատկեց: Անոր ետեւէն դուրս ելաւ ծերունին ալ ու հետազննեց հորիզոնը:

— Տէր իմ, ըսաւ Հալմալօ, ահա մենք կը դըռ-նուինք Կուէնօն գետաբերնին մօտ: Ահա Պօվուարը՝ ձախակողմը, ահա Հիւին աջակողմը. իսկ մեր զիմացը բարձրացող զանգակատունը, Արտըլօն է:

Ծերունիը ծռեցաւ դէպի մակոյկը, առաւ չոր հաց մը, դրաւ իր գրպանը և Հալմալօին դառնալով ըսաւ.

— Վերցո՛ւր մնացածը:

Հալմալօ հաւաքեց մնացած միսը, չոր հացը լե-ցուց պարկի մը մէջ, պարկը ուսը առաւ և դառնալով ծերունիին.

— Տէր իմ, ըսաւ, ի՞նչ պէտք է ընեմ այժմ, առաջնորդե՞մ թէ հետեւե՞մ ձեզ:

— Ոչ մէկը, ոչ միւսը:

Հալմալօ ապուշ կտրած նայեցաւ ծերունիին:

— Մենք պէտք է այժմ բաժնուինք, Հալմալօ, մեր երկուքին միասին ըլլալը աղէկ չէ. պէտք է կա՛մ հազար հոգի ըլլալ կամ մէկ հոգի:

Այստեղ ծերունին լռեց և իր գրպանէն կանաչ մետաքսէ գործուած ժապաւէն մը հանեց: Բաւական նման էր քօքարդի և կեղբոնը ասեղնադործուած էր շուշանի սկիւայ ծաղկանկարը:

— Կարդալ գիտե՞ս:

— Ոչ:

— Աւելի լաւ. կարդալ գիտցողը անյարմար կ'ըլ-լար: Յիշողութիւնդ սո՛ւր է:

— Այո՛:

— Ծատ լաւ, լսէ ուրեմն, Հալմալօ: Դուն դէպի աջ կողմը կը բռնես, իսկ ես դէպի ձախը: Ես կ'երթամ Ծուժէրի կողմէն, իսկ դուն Բազուգի կողմէն: Պահէ այդ պարկը, որ քեզի գիւղացիի կերպարանք կուտայ, ծածկէ զէնքերդ և ցանկապատի հանդիպած ատենդ քեզի համար ձեռնափայտ մը կտրէ: Սողոսկէ բարձրա-հասակ վարսակներու արտերու մէջէն, սահէ պատերու ետեւէն, ցատկէ ցանկապատերու վրայէն և գնա դաշ-տերու մէջէն. հեռու կեցիր անցորդներէն, խուսափէ ճամբաներէ և կամուրջներէ, մի՛ մտնէր Բօնաօրսօն. բայց չէ՞ որ դուն պիտի կտրես անցնիս Բէնօն գետը, ի՞նչպէս պիտի ընես:

— Լողալով կ'անցնիմ:

— Շատ լաւ, ատկէ զատ այդ գետին մէջ ծանծա-
ղուտ մը կայ, գիտե՞ս ո՛ր կը գտնուի:

— Այո՛, Անսէի և Վիէօ Վիէշի մէջ:

— Այո՛, այդպէս է. ճշմարիտ է որ դուն տեղացի ես:

— Բայց շուտով գիշեր կ'ըլլայ, ո՛ր պիտի գիշե-
րէք:

— Իմ մասին թող որ ես մտածեմ, բայց դուն ո՛ր-
տեղ պիտի գիշերես:

— Ատոր համար մամուռներ կան, ես նաւաստի
ըլլալէ առաջ գիւղացի եղած եմ:

— Մէկդի նետէ քու այդ նաւաստիի գլխարկդ, որ
կարող է քեզ մառնել, աւելի լաւ կ'ընես որ գիւղական
գդակ մը գտնես:

— Օ՛հ, այդպիսի գդակներ ամէն տեղ կարելի է
ձարել. առաջին հանդիպած ձկնորսէն կարելի է գնել:

— Շատ լաւ, լսէ՛ այժմ, դուն լաւ կը ճանչնաս
անտառները:

— Բոլորը:

— Ամբողջ երկրին մէջ:

— Այո՛, սկսած Նուարմուտիէէն մինչեւ Լավաշ:

— Գիտե՞ս նոյնպէս անոնց անուանները:

— Գիտեմ թէ՛ անտառները, թէ՛ անոնց անուանները,
բոլորը գիտեմ:

— Ոչինչ չե՞ս մոռնար:

— Ոչինչ:

— Շատ լաւ, այժմ լսէ՛ ուշադրութեամբ: Օրական
ո՞րչափ մզոն ճամբայ կրնաս անցնիլ:

— Տասը, տասը հինգ, տասըութ, եթէ միայն
պէտք ըլլայ, մինչեւ անգամ քսան մզոն:

— Այո՛, կ'երեւի այդքան ալ պէտք կ'ըլլայ: Բաւ
մը մինչեւ անգամ չմոռնաս այն խօսքերէն, զոր այժմ
պիտի ըսեմ քեզ: Դուն կ'ըրթաս Սէնդ-Օպէնի անտառը:

— Որ կը գտնուի Լանսպալի մօտ:

— Ճիշտ այդ, այդտեղ Սէն-Ռիէօլի և Բլէդէլիաքի
մէջտեղ բացուող ձորակին եզերքը կը գտնուի մեծ շա-
գանակների մը, դուն այնտեղ կանգ կ'առնես, բայց ոչ
զոր չես տեսներ:

— Բայց ատիկա չարգիլեր որ այնտեղ որ և է մէկը
պահուրտած ըլլայ, ես այդ գիտեմ:

— Դուն ձայնով նշան պիտի տաս. գիտե՞ս ի՞նչ-
պէս ձայնով նշան կուտան:

Հալմալօ իր թուշերը ուռեցուց, երեսը ծովին կողմը
դարձուց և բռնի վճճվճյոցը հնչեցուց: Այդ վոյցը
այնքան նման էր և այնքան չարագուշակ որ, կարծես
գիշերային խորութիւններէն դուրս կուգար:

— Շատ լաւ, դուն ատիկա լաւ գիտես. այս ըսե-
լով ձերունին մետաքսէ ժապաւէնը Հալմալօին երկըն-
ցուց:

— Ա՛ռ, ահա քեզ իմ հրամանատարութեանս նշանը.
պէտք է որ դեռ ոչ ոք չիմանայ իմ անունս, բայց այս
ժապաւէնը բաւական է: Այդ շուշանի ոսկեայ ծաղկա-
նկարը հիւսած է թագաւորին աղջիկը Թամբլի բան-
տին մէջ:

Հալմալօ ծունկը գետին դրաւ և դողդողալով ըն-
դունեց շուշանանկար ժապաւէնը, մօտեցուց իր շըր-
թունքներուն, բայց յանկարծ կանգ առաւ, սարսափե-
լով զայն համբուրելէ:

— Կարո՞ղ եմ համբուրել, հարցուց:

— Կարող ես, չէ՞ որ դուն կը համբուրես խաչը:

— Հալմալօ համբուրեց Շուշանի ծաղկանկարը:

— Վեր ել, ըսաւ ձերունին:

Հալմալօ ելաւ և ժապաւէնը ծրարեց ու ծոցը դրաւ:

— Լսէ՛ ուշադրութեամբ, կրկնեց ձերունին, ահա՛
քեզ իմ հրամանս, որ պիտի յայտնես անոնց. — ապրս-
տամբեցէ՛ք, մի՛ խնայէք երբէք:

Այսպէս ուրեմն Սէնդ-Օպէնի եղերքէն դուռն ձայնով նշան պիտի տաս. երեք անգամ կը կանչես. երրորդ կանչելուդ մարդ մը գետնի տակէն դուրս կուգայ:

— Ես գիտեմ, ան դուրս կուգայ ծակէ մը, որ կը գտնուի ծառերու մէջ:

— Այդ մարդուն անունը Պլանշըլօ է, զայն կը կոչեն նաեւ «Թագաւորի-Սիրտ» (Cœur de Roi). անոր ցոյց տուր այս ժապաւէնը, ան խելոյն կը հասկնայ ամէն բան: Յետոյ քու հնարած ճամբաներով մեկնէ դէպի Ասդիէի անտառը, այնտեղ դուռն կը գտնես ծած ոտքերով մարդ մը, որուն մականունն է Մուսքդօն. ան ոչ ոքի ողորմել չգիտեր. անոր ըսէ՝ որ ես զայն կը սիրեմ և թէ խելոյն շուտափոյթ ոտքի թող հանէ իր բոլոր թեմերու ամբողջ ազգաբնակութիւնը: Յետոյ կը մեկնիս Բէպօնի անտառը, որ Բլօրմէլէն մղոն մը հեռու է. այդ տեղ դուռն կը կանչես՝ բուի նման և քու ձայնիդ վրայ մարդ մը ծակէ մը դուրս կուգայ, ադ պարոն Դիւօն է, անգամ եղած է Սահմանադիր Ժողովին, բայց աջակողմեան կուսակցութեան կը պատկանի. լաւ մարդ է, դուռն անոր կ'ըսես որ սպառազինէ Բէպօնի ամբողջը, որ այժմ Ֆրանսայէն տարագիր մարքիդ Կիւէրին կը պատկանի: Այդտեղ շատ յարմար է պաշտպանուելու համար, — ամէն քայլափոխին ձորեր, փոքրիկ անտառներ և անհարթ գետին: Իսկ պարոն Դիւօ շատ ուղղամիտ և խելացի մարդ է: Այդտեղէն կը մեկնիս դէպի Սէն-Կիւէնլէ-Դուա և այնտեղ կը հանդիպիս Ժան-Շուանին. Վանտէի համար ես զայն կը համարեմ արժանաւոր առաջնորդ: Յետոյ կը մեկնիս Վիլ-Անկլօսի անտառը և այն տեղ կը տեսնես Կիդդէն. զայն կը կոչեն նոյնպէս Սէն-Մարդէն. անոր ըսէ որ հսկէ Կուրմընիլի վրայ. ան ծերունի Կուրիլ աը Բրէֆէլի փեսան է և Արժունդանի ժաքօպէններու առաջնորդը: Այս բոլոր ըսածս լաւ յիշէ, ես ոչինչ չեմ գրեր, որովհետեւ այսպիսի ժամա-

Պատկ. 22.— Իմ ֆերդինանդը սևագործ մը ևս... (Էջ 95)

նակ ոչինչ պէտք չէ գրել : Լա Ռուարի միայն թերթ մը բան գրեց, բայց այս թերթը ամէն բան ջուրի տակ տարաւ : Յետոյ դուն կը մեկնիս դէպի Ռուֆֆէօ անտառը. այնտեղ կը գտնես Միլէլտին, որ երկար ձողերու վրայ յենած ձորերու վրայէն կը թռչի :

— Մենք ատիկա կ'անուանենք ֆերդ (ferle) :

— Զայն դործածել գիտե՞ս :

— Ի՞նչպէս կարելի է Պրըթօն ըլլալ, ի՞նչպէս կարելի է գիւղացի ըլլալ և այդ ֆերդը դործածել չգիտնայ. ֆերդը մեր ընկերն է, ան կը մեծցնէ մեր բազուկները և կ'երկարէ մեր սրունքները :

— Սյսինքն թէ ան կը փոքրցնէ թշնամին և կը կարճեցնէ ճամբան :

— Իմ ֆերդովս անգամ մը ես դիմադրեցի մաքսատան երեք վերակացուներուն, որոնք զինուած էին սուրերով :

— Ատիկա ե՞րբ եղաւ :

— Տասը տարի առաջ :

— Թագաւորին իշխանութեան ժամանակ :

— Այո՛ :

— Ուրեմն դուն թագաւորին ժամանակ կռուած ես :

— Այո՛ :

— Որո՛ւ դէմ :

— Աստուած վկայ, չգիտեմ թէ որո՛ւ դէմ, ես աղի մաքսանենդ էի :

— Լաւ, ոչինչ :

— Մեզի համար ատիկա կը նշանակէ կռուիլ աղի մաքսին դէմ. աղի տուրքը, միթէ միեւնոյն բա՞նն է, ինչ որ է թագաւորը :

— Այո՛, բայց ոչ. պէտք չէ որ դուն ամէն բան հասկնաս :

— Ներողութիւն կը խնդրեմ տիրոջմէս, որ ես անոր այսպիսի անվայել հարցում մը ըրի :

— Շարունակենք, յարեց ծերունին, Դուրկը գիտե՞ս :

— Ի՞նչպէս չգիտնալ Դուրկը, չէ՞ որ ես այնտեղէն եմ:

— Ի՞նչպէս:

— Այո՛, որովհետեւ ես Բաղինիէէն եմ:

— Արդարեւ, Բաղինիէ Դուրկին դրացի է:

— Ե՛ս, չգիտնա՞մ Դուրկը, այն մեծ բոլորակ դրոշմակը, որ մեր տէրերուն տոհմական սեպականութիւնն է: Երկաթէ մեծ դուռ մը կայ, որ դղեակին նոր մասը հինէն կը բաժնէ. և թնդանօթով անգամ անկարելի է ետ մղել զայն: Անոր նոր շինուած մասին մէջ կը գըտնուի Սուրբ Բարթոլոմէոսի մասին գրուած հռչակաւոր գիրքը, զոր հետաքրքիր մարդիկ շարունակ տեսնելու կուգան: Խոտը գորտերով լեցուն է, կը յիշեմ, որ փոքրիկ հասակիս մէջ այդ գորտերուն հետ խաղացած եմ: Իսկ ստորերկրեայ անցքը: Ես գիտեմ թէ որտեղ է ան: Գուցէ ինձմէ զատ ուրիշ մարդ չգիտէ ատիկա:

— Ո՞ր ստորերկրեայ անցքը, չգիտեմ թէ ի՞նչ կ'ուզես ըսել:

— Այդ անցքը շինուած է առաջները: Այն ժամանակները, երբ Դուրկը կը պաշարուէր, ներսի ընակիչները կարող էին ազատիլ այդ ստորերկրեայ անցքի մէջէն, որու ծայրը անտառին մէջ կը բացուէր:

— Ծշմարիտ, այդպիսի ստորերկրեայ անցքեր կը գտնուին նախ Ժիւպէյէրի դղեակին, ապա Հիւնօդէի դղեակին և Շամպէրնի աշտարակին տակ, բայց այդպիսի բան Դուրկի մէջ երբէք չկայ:

— Ընդհակառակը, տէր իմ, ես չեմ գիտեր այն ստորերկրեայ անցքերը, որոնց մասին իմ տէրս կը խօսի այժմ. գիտեմ միայն Դուրկի անցքը, որովհետեւ տեղացի եմ: Եւ կարծեմ ինձմէ զատ ոչ ոք չգիտէ այդ անցքը: Արդիւուած էր ատոր մասին խօսիլ, որովհետեւ այս անցքը պարոն տը Ռօանի պատերազմի ժամանակ մեծ ծառայութիւն մատուցած էր: Հայրս գիտէր այս

գաղտնի ճամբան և ինքը ինձի ցոյց տուաւ ներս մտնելու և դուրս ելնելու գաղտնիքը, այնպէս որ ես կարող եմ անտառէն աշտարակը մտնել և աշտարակէն անտառը երթալ, առանց ուրիշէն դիտուելու: Եւ եթէ թշնամին աշտարակը առնէ, մէջը ոչ ոք չի գտնուիր: Ահա թէ ինչպիսի բերդ է այս Դուրկը. օ՛, ես զայն շատ լաւ կը ճանչնամ:

Ծերունին բոպէ մը լուռ մնաց:

— Հաւանական է, որ դուն կը սխալիս. եթէ այդպիսի գաղտնիք մը ըլլար, ես անպատճառ կը գիտնայի:

— Ես բոլորովին վստահ եմ, տէր իմ, այն տեղ քար մը կայ, որ մէկդի կ'առնուի և մուտքը կը բացուի:

— Է՛հ, լաւ, դուք գիւղացիներդ կը հաւատաք թէ քարեր կան՝ որոնք այդպէս կը բացուին, քարեր ալ կան՝ որոնք կ'երգեն, մի երրորդ տեսակի քարեր գիշերները կ'երթան մօտակայ առուակէն ջուր խմելու. ալ ի՞նչ ըսեմ. հազար ու մէկ այսպիսի հեքիաթներ:

— Բայց չէ՞ որ ես ինքս անձամբ այդ քարը մէկդի առեր եմ:

— Ծիշտ այնպէս, ինչպէս ուրիշներն ալ անձամբ լսած են քարերուն երգելը: Դուրկը ապահով և անառիկ ամրոց մըն է. զայն թշնամին դէմ պաշտպանելը դիւրին է. բայց յոյս դնել ստորերկրեայ անցքի մը վրայ, ատիկա միամտութիւն կ'ըլլար:

— Սակայն, Տէր իմ...

Ծերունին ուսերը թօթվեց:

— Թող որ մեր գործերուն մասին խօսինք, պէտք չէ ժամանակը կորսնցնել: Ծերունի այնպիսի վճռական չեղտով արտասանեց այս խօսքը, որ կոտրեց Հալմալօի յամառութիւնը:

— Շարունակենք, յարեց ծերունին, Ռուժ-Փօէն դուն կ'երթաս Մօնշըլրիէ անտառը, ուր կը գտնուի հայր Պէնէտիսիտէ՝ երկու տասնեակներու պետը. ան

լաւ մարդ է, գիտէ «Հայր մեր» ըսել և միեւնոյն ժամանակ հրացանի բռնել տալ իր թշնամիները: Այդպէս ալ պէտք է. պատերազմի ժամանակ պէտք չէ զգալ զուր գառնալ: Մօնչը վրիճէն դուն կը մեկնիս...

Այստեղ ընդհատեց իր խօսակցութիւնը:

— Քիչ էր մնացեր, որ դրամը մոռնայի: Այս ըսելով՝ գրպանէն հանեց քսակ մը և թղթապանակ մը ու Հալմալօի ձեռքը դրաւ:

— Ահա քեզ այդ թղթապանակին մէջ երեսուն հազար ֆրանքի թղթադրամ, մօտաւորապէս երեք լիրա և տաս սու հնչուն դրամ: Պէտք է խոստովանիլ, որ թղթադրամները կեղծ են, բայց միեւնոյն է. իսկականներն ալ աւելի չեն արժեք: Իսկ այս քսակին մէջ, լսէ՛, հարիւր ոսկի լուի կայ, բոլորը, ինչ որ ունիմ, քեզ կուտամ, որովհետեւ ինձ այստեղ ոչինչ պէտք չէ: Բացի ատկէ, աւելի լաւ է որ իմ վրայ դրամ չգտնուի: Այժմ շարունակենք մեր ընդհատած խօսակցութիւնը: Մօնչը վրիճէն դուն կ'երթաս դէպի Անտրէն, ուր կը տեսնես պարոն տը Ֆրօտտէն. Անտրէնէն կ'երթաս Ժիւպէյիէր և այնտեղ կը տեսնես պարոն տը Ռօշըքօղը: Ժիւպէյիէրէն կ'երթաս Նուարիէօ, ուր կը տեսնես Արթուրէնը. կարծիք ես այս բոլորը յիշել:

— Ինչպէս «Հայր մեր»ը:

— Յետոյ Մէն-Պրիս-ան-Կօզլի մէջ կը տեսնես պարոն Տիւպուա Կիւը, իսկ պարոն տը Թիւրպէնը կը տեսնես Մօրանի մէջ, որ ամրացած բերդաքաղաք մըն է, իսկ իշխան տը Թալմօնը կը տեսնես Շալթօ-Գօնտիէի մէջ:

— Եւ միթէ իշխան մը պիտի գլխանի՞ ինձ հետ խօսիլ:

— Ես ինչպէս քեզի հետ կը խօսիմ:

Հալմալօ գլխարկը հանեց:

— Ամենքը քեզ լաւ պիտի ընդունին, միայն դուն անոնց ցոյց կուտաս այս շուշանի ծաղկանկարը՝ գոր-

ծուած թագաւորի աղջկան մատներով: Մի՛ մոռնար, որ դուն պէտք է երթաս այնպիսի տեղեր, ուր կը գտնուին լեռնականներ և հանրապետական շուներ: Այդպիսի տեղերու մէջ դուն պէտք է ծպտուած ճամբորդես: Ատիկա շատ դիւրին է. այս հանրապետականները այնպիսի յիմար անասուններ են, որ բաւական է միայն հագնիլ կապոյտ շապիկը, գլուխը դնել գլխարկը իր երեք ցցուած եղջիւրներով և ճակտի վրայ փակցնել եռադայն քօքարդը և ամէն տեղ կարելի է մտնել ելնել: Ատոնց մէջ ոչ զօրագունդ մնացած է այլեւս և ոչ համազգեստ. զօրաբաժինները թուահամարներ չունին, ամէն մէկը ուզածը կը հագնի:

— Այդպէս ուրեմն, դուն կը մեկնիս դէպի Սէն-Մէրվէ, այնտեղ կը տեսնես Գօլիէն, զոր նոյնպէս կը կոչեն Կրան-Բիէր: Այնտեղէն կը մեկնիս Բալմէի դօբաբանակը, ուր հաւաքուած են երեսները սեւցուցած մարդիկ. անոնք գնդակներու տեղ խճաքարերով լեցուցած են հրացանները և կրկին քանակութեամբ վառօդ կը գործածեն, որպէսզի աղմուկը աւելի ուժգին ըլլայ, և շատ լաւ կ'ընեն: Բայց դուն յատկապէս պատուիրէ սպաննել, սպաննել, սպաննել: Յետոյ դուն կ'երթաս դէպի Վաշ-Նուարի բանակատեղը, որ կը գտնուի բարձր դիրքի մը վրայ Շարնի անտառին կեդրոնին մէջ: Ապա կարգով կ'այցելես Ալուան, Կրան-Բօրդաթ, զոր նոյնպէս կը կոչեն Հօ-աիւ-Բրէ: Այնտեղ կը ընտելի այրի մը, որուն աղջիկը ամուսնացած է Պրիմօնի, կամ ինչպէս կը կոչեն զայն, Անգլիացիի մը հետ: Կրան-Բօրդաթը Բէլէնի ծուխին մէկ մասը կը կաղմէ: Յետոյ կ'այցելես Էրիւնթօ-լը-Շըվրէօյին, Սիէ-լը-Կիւլօմին, Պարամին և վերջապէս այն բոլոր մարդոց, որոնք ցրուած են բոլոր անտառներու մէջ: Ամէն տեղ դուն բարեկամներ կը գտնես և զանոնք կը ճամբես դէպի վերին և Ստորին Մէնի անտառները: Դուն կը տեսնես Ժան-Դրրաօնը,

Վէժի ծուխի մէջ, Ման-Ռեկրէն՝ Պինիօնի մէջ, Շանպօրը՝ Պօնշանի մէջ։ Քօրպէն եղբայրները՝ Մէզօնէլի մէջ և լը Բըթի-Սան-Բէօնը՝ Սէն-Ժան-Սիւր-Էրվի մէջ. վերջինս նոյնպէս կը կոչուի Պուրտուառօ։ Երբ կատարես այս բոլոր յանձնարարութիւնները, երբ հաղորդես իմ հրամանս « աղսամբլեցէ՛ք, մի՛ խնայէք երբէ՛ք »՝ այն ժամանակ կուգաս կը գտնես մեծ բանակը՝ կաթոլիկ և արքայական բանակը՝ այնտեղ, ուրտեղ այն ժամանակ զետեղուած կ'ըլլան։ Դուն կը տեսնես Պ. Պ. ալէլպէն, տը Լէսկիւրը, տը Լա Ռօշէ Ժաքըլէնը, Եթէ միայն անոնք մինչեւ քու տեսնելը կենդանի մնացած ըլլան։ Յոյց տուր անոնց իմ հրամանատարական ժապաւէնս, անոնք կը հասկնան բոլորը։ Դուն հասարակ նաւաստի մըն ես, բայց ատիկա նշանակութիւն չունի։ Քաթըլինօն ալ նոյնպէս հասարակ կառապան է։ Իմ կողմէն անոնց կ'ըսես. « Ժամանակ է սկսելու միանգամայն երկու պատերազմ, մեծ և փոքր պատերազմ. առաջինը շատ ազմուկ կը հանէ, երկրորդը շատ նեղութիւն կը պատճառէ։ Վանտէի մէջ պատերազմիլը լաւ է, բայց Շվանըրի մէջ աւելի գէշ է. քաղաքային պատերազմի մէջ ամէնէն լաւը միշտ ամէնէն գէշն է, պատերազմի լաւութիւնը կը չափուի միշտ անոր հասցուցած գէշութեան քանակութեամբ։

Այստեղ ծերունին նորէն ընդհատեց իր խօսքը։

— Հայմալօ, ես քեզ ըսի այն ամենը, ինչ որ պէտք էր։ Գուցէ չես հասկնար խօսքերուս առանձին իմաստը, բայց կը հասկնաս թէ գործը ինչ է։ Այն ճարտարութիւնը, զոր ես տեսայ քու վրադ՝ մակոյկը վարելու ատենդ, ինձ վստահութիւն կը ներշնչէ։ Դուն երկրաչափութիւն չես գիտեր, բայց ծովի վրայ զարմանալի շարժումներ կը կատարէիր քու մակոյկովդ։ Նաւակի լաւ թիաւարը ապստամբութեան լաւ ղեկավար կարող է ըլլալ։ Տեսնելով ծովի կամայականութիւններու գէմ քու ցոյց տուած ճարպիկութիւնդ, ես վստահ

եմ որ դուն նոյն եղանակով կը կատարես իմ բոլոր յանձնարարութիւններս։ Բայց դառնանք մեր խնդրին, ինչպէս ըսի քեզ, այնպէս կը յայտնես պետերուն, որչափ որ կրնաս. հոգ չէ թէ քիչ մը կը փոփոխես և քու բառերով կ'արտայայտես, բայց աւելի լաւ է այսպէս ըսես. « Ես անտառներու կռիւները կը նախապատուեմ դաշտայիններէն. ես երբէք չեմ ուզեր հարիւր հազար գիւղացիներ կարգով շարել կապոյտազգեստ զինուորներու գնդակներուն և պարօն Գարնօի թնդանօթներու ռումբերուն տարափին տակ։ Ես կ'ուզեմ որ ամիս մը չանցած հինգ հարիւր հազար պատերազմիկներ անտառներու մէջ դարան մտած ըլլան. այն ժամանակ հանրապետութեան բանակը որս մըն է մեր ձեռքին մէջ բռնուած։ Գաղտաղողի իր որսին հետամուտ ըլլալ, — այդպէս պիտի ըլլայ մեր պատերազմիլու եղանակը. ես մացառներու պատերազմի ռազմագէտն եմ։ Այդպէս ուրեմն... բայց դեռ խօսք մըն ալ, զոր դուն դժուար թէ հասկնաս, բայց միեւնոյնն է. դուն այսքան կը հասկնաս։ « Երբէք չխնայել, ամենուրեք թակարգ »։ Ես աւելի կը սիրեմ շուանական քան թէ վանտէական պատերազմ։ Չմոռնաս ըսել նոյնպէս, որ անգլիացիները մեզ հետ են։ Պէտք է հանրապետութիւնը երկու կրակի մէջ առնել։ Եւրոպան մեզ կ'օգնէ. ուրեմն մէկ անգամ մէն մաքրենք մեր հաշիւները այս յեղափոխութեան հետ։ Թագաւորները՝ ամբողջ պետութիւններ պատերազմի հանած են անոնց դէմ. մենք ալ մեր կողմէն ծուխերը ոտքի հանենք, այսպէս կ'ըսես. այժմ հասկցա՞ր բոլորը։ — Այո՛, բոլորը պէտք է կրակով վառել և արիւնով ներկել։

— Ծիշտ այդպէս։

— Երբէք չխնայել։

— Ծիշտ այդպէս, ոչ ոքի։

— Ես պիտի երթամ ամէն կողմ։

— Եւ զգոյշ եղիր, այսպիսի երկրի մը մէջ յանկարծ գնդակահար գետին իյնալը այնքան անսպասելի բան չէ:

— Մահը, — ես անոր համար չեմ մտածեր իսկ, քանի որ մեր ամէն քայլափոխն իր մէջ մահ կը պարունակէ:

— Դուն քաջ մարդ ես:

— Իսկ եթէ ինձ հարցնեն տիրոջ անունը:

— Ատիկա դեռ կարելի չէ յայտնել: Եթէ հարցնեն, դուն կը պատասխանես որ չգիտեմ, և ճշմարիտ ըսած կ'ըլլաս:

— Ո՞ւր պիտի տեսնեմ նորէն իմ տէրս:

— Ո՞ւր որ ես գտնուիմ:

— Ո՞րտեղէն գիտնամ թէ իմ տէրս ո՞ւր է:

— Բոլորը շուտով կը գիտնան ատիկա, ութ օր չանցած բոլորը պիտի խօսին իմ մասին, ես խստութեան և անողորմելիութեան օրինակներ պիտի տամ, մեր թագաւորին և կրօնի վրէժը պիտի հանեմ, և դուն շուտով կը հասկնաս, որ այն մարդը, որու մասին այնքան կը խօսին, ես եմ:

— Հասկցայ:

— Ոչինչ չմոռնաս:

— Ապահով եղէք:

— Այժմ մեկնէիր, թող Աստուած քեզի առաջնորդըլլայ, է՛հ, գնա՛:

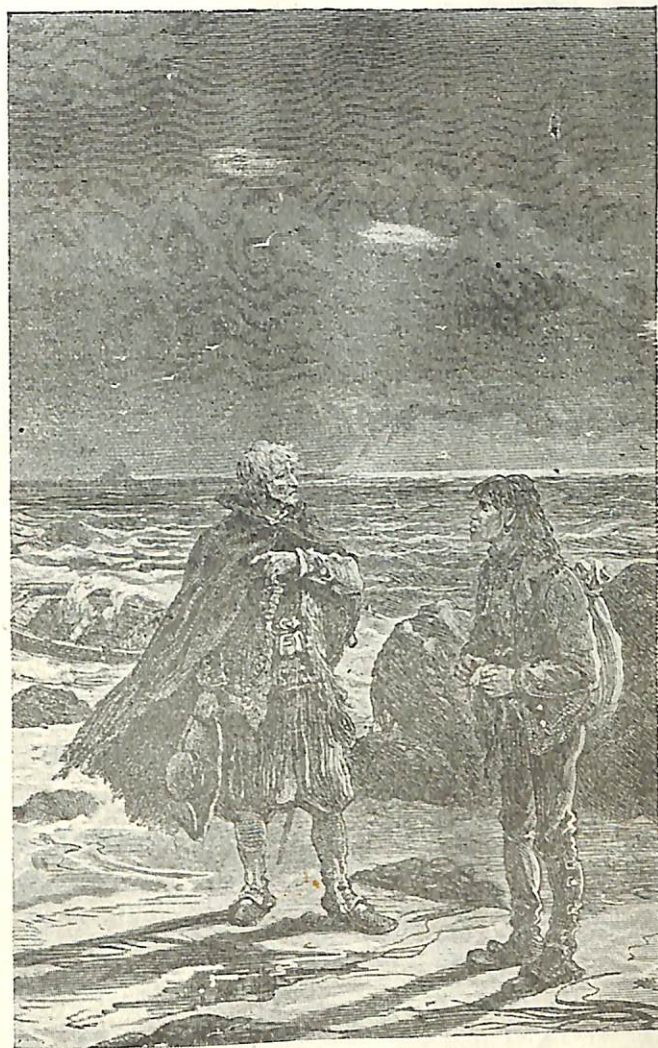
— Ես պիտի կատարեմ այն բոլորը, ինչ որ այժմ ինձ ըսիք, պիտի երթամ, պիտի խօսիմ, պիտի հնազանդիմ, պիտի հրամայեմ:

— Շատ լաւ:

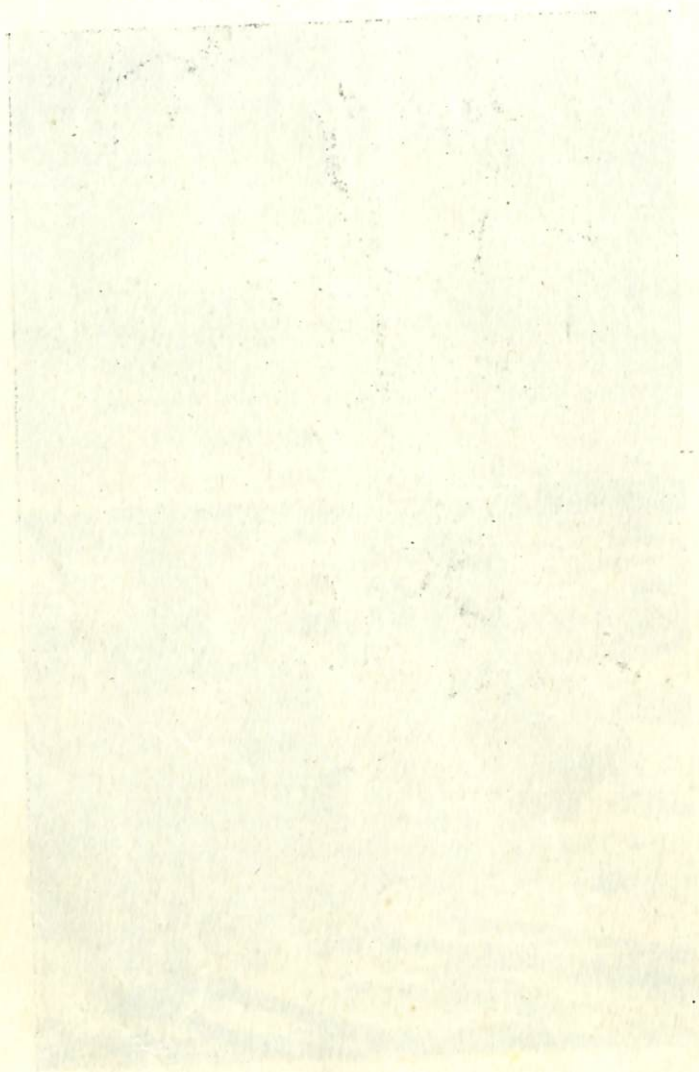
— Եւ եթէ յաջողութիւն ունենամ:

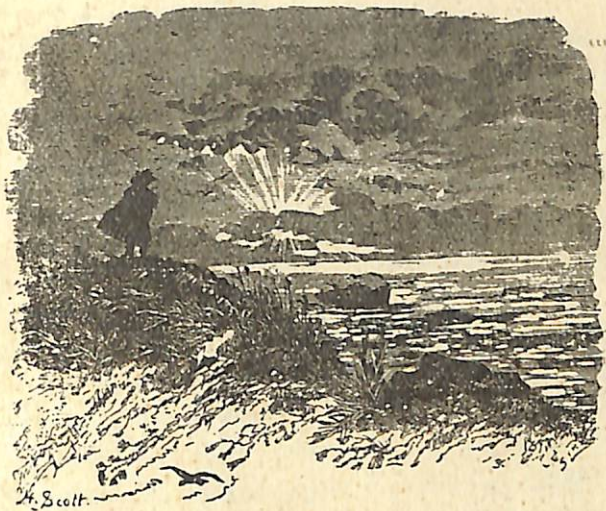
— Այն ժամանակ քեզ Սէն-Լուիի ասպետ կ'անուանեմ:

— Ինչպէս անուանեցիք իմ եղբայրս, բայց եթէ յաջողութիւն չունենամ՝ դիս հրացանի՞ բռնել կուտաք:

Պատկ. 21. — Այժմ մեկնէիր... (էջ 102)

Պատկ. 23.— Արևելք մարդ մտած էր... (էջ 103)

«ԻՆՆՍՈՒՆ ԵՐԵՒ»

1 Ղրոշ

— Ճիշտ այնպէս, ինչպէս քու եղբօրդ եղաւ :

— Այդպէս ուրեմն, կը հասկնամ տէր իմ :

Ծերունին գլուխը խոնարհեցուց և կարծես ծանր երազի մը մէջ խորասուզուեցաւ : Երբ որ սթափեցաւ և աչքերը վեր բարձրացուց, ինք արդէն մինակ մնացած էր . Հալմալօ արդէն կէտ մը դարձած էր և կ'անյայտանար հորիզոնին ետեւը :

Արեւը մարը մտած էր :

Տարմորորնները և ամառները դէպի իրենց բոյնը կը վերադառնային . ծովը հանդարտած էր, վերջալոյսի ազդարար աղմուկը կը հնչէր տարածութեան մէջ . մացառագորտերը կը կռկռային, ջրաքաղաղները սուլելով կը թռչէին ճահիճներու վրայէն, մոշոշները, ջրագռաւները, ձայերը, սեւաթորերը կը բարձրացնէին իրենց վերջալոյսի աղմուկը և ճռինչը, ծովեզերքի թռչուններու ձայները բռնած էին չորս կողմը :

Քայց չկար մարդու ձայն . միայնութիւնը կատարեալ էր . ծովախորշին մէջ ո՛չ մէկ առազաստ, դաշտին մէջ ո՛չ մէկ գիւղացի : Աչքի չափած տարածութիւնը կատարեալ անասպատ կը ներկայացնէր : Աւազուտի վրայ բուսած չոր փուշերը կը խշխշէին և ամբողջ ծովափը ոլորուած էր վերջալոյսի տոբոյն և սպիտակ լոյսերով : Քիչ մը հեռուն՝ մռայլած դաշտերու մէջի ճահիճները կը նմանէին հսկայական տախտակներու, որոնք հորիզոնական դիրքով դրուած են գետնի վրայ : Քամին կը փչէր ծովէն դէպ ի ցամաք :

ԶՈՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՏԷԼՄԱՐԻ

Ա.

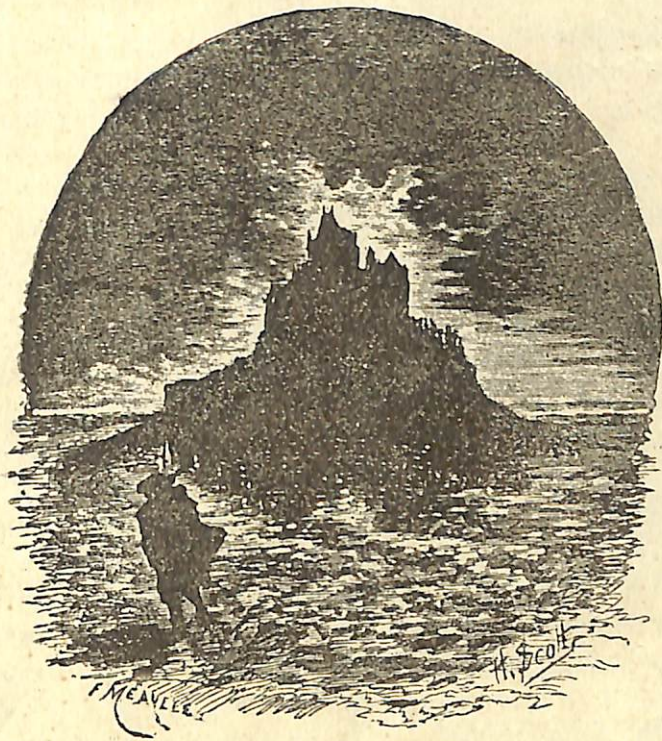
ԱՒԱԶԱԿՈՅՏԻՆ ԲԱՐՁՈՒՆՔԸ

Ծերունին սպասեց, մինչեւ որ Հալմալօ բոլորովին անյայտացաւ. յետոյ իր ծովային վերարկուն մէջ փաթ-
թուեցաւ և սկսաւ քալել :

Ան դանդաղ քայլերով և մտածկոտ կ'երթար. ինքը
կը դիմէր դէպի Հիւսիս, մինչդեռ Հալմալօ ուղղուած
էր դէպի Պօփուար :

Անոր ետեւը կը բարձրանար Սէն-Միշէլ լերան
մուայլած, եռանկիւնի հսկայական զանգուածը : Մայր
եկեղեցին, իբրեւ թագ, զարդարած էր անոր գլուխը,
իսկ ամբողջութիւնները զրանի նման պատած էին անոր
մէջքը : Երկու աշտարակներ, մէկը կլոր, միւսը քառ-
կուսի, որոնք կը բարձրանային արեւելեան կողմը, կար-
ծես նեցուկներ ըլլան, որոնք կ'օգնեն լերան՝ իր ուսե-
րուն վրայ տանելու եկեղեցիի և գիւղի ծանրութիւնը :
Սէն-Միշէլ լեռը նոյնն է Ուլկիանոսի համար, ինչպէս
Խէօպոսի բուրգը՝ եգիպտական անապատին :

Սէն-Միշէլի ծովախորշի աւազները, անընդհատ
շարժման մէջ ըլլալով, շարունակաբար կը փոխեն իրենց

Պատկ. 24.— Անոր ետեւը կը բարձրանար Սէն-Միշէլ
լերան . . . (Էջ 104)

ձեւը : Այդ ժամանակ Հիւնի և Արտրվոնի մէջ շատ բարձր աւազակոյտ մը կար . այսօր անիկա անպատշաճ է , արեւադարձային քամին սրբած տարած է զայն : Այս աւազակոյտը առանձին ուշադրութեան արժանի էր անոր համար նախ՝ որ շատ հին էր և ապա անոր գազաթին վրայ կը գտնուէր քարէ կոթող մը , որ դրուած էր ժ. զարուն , իբրեւ յիշատակ Ավրանշի մէջ կատարուած եկեղեցական ժողովին՝ Սուրբ Թովմաս Քէնթերբրիի սպաննողները դատելու համար Աւազակոյտի բարձունքէն կը բացուէր ամբողջ երկիրը և կ'որոշուէին ամէն կողմերը :

Ծերունին քայլերը դէպի աւազակոյտը ուղղեց , անոր վրայ բարձրացաւ և երբ հասաւ կատարը , մէջքը կոթողին տուաւ , նայեցաւ անոր պատուանդանի չորս անկիւններէն մէկին վրայ և սկսաւ քննել այդ տեսակ մը աշխարհադրական քարտէսը , որ կը պարզուէր անոր ոտքերուն տակ . կարծես ճամբայ մը կ'որոնէր անիկա այդ երկրին մէջ , որ իրեն անծանօթ չէր :

Այս ընդարձակ դաշտանկարը , վերջալոյսի մութերու տակ , անորոշ գիծերու խառնուրդ կը ներկայացնէր : Կ'որոշուէր միայն հորիզոնը՝ սեւ չրջանակի նման փակուած սպիտակ երկինքին :

Բարձունքէն կ'երեւային տաանր մէկ աւաններու և գիւղերու տանիքներու շարուած կոյտերը : Ծովեզերեայ գծի վրայ . քանի մը մզոն տարածութեան մէջ , կ'որոշուէին բոլոր զանգակատունները , որոնք շատ բարձր շինուած նն , որովհետեւ հարկաւոր բոպէին ծովուն վրայ գտնուող մարդոց համար անոնք իբր փարոս կը ծառայեն :

Ծերունին կը շարունակէր հետազօտել . քանի մը բոպէէն յետոյ կարծես անիկա իր փնտռածը գտաւ այս բացօթյա մթնոլորտի մէջ : Իր հայեացքը յառեց դէպի ծառերու , պատերու և կտուրներու շրջանակի մը վրայ ,

որ, զետեղուած դաշտի և անտառի մէջտեղը, հազիւ կը նշմարուէր. ագարակ մըն էր ան: Գոհ և ուրախ արտա-
յայտութեամբ ցնցեց իր գլուխը և ինքն իրեն ըսաւ.
«Այդ է»: Եւ սկսաւ մատներով տարածութեան մէջ
գծել այն ճամբան՝ մշակուած արտերու և ցանկապա-
տերու մէջէն, ուր տեղէն ինքը պիտի անցնէր: Երբեմն
երբեմն անիկա աչքերով կը զննէր անձեւ և անտաշ
առարկայ մը, որ կը շարժէր աղարակի ամենաբարձր
տանիքի վրայ և ինքնաբերաբար կը հարցնէր իրեն.
— արդեօք սա ի՞նչ կարող է ըլլալ: Վերջալոյսի պատ-
ճառով կարելի չէր որոշել ոչ անոր դոյնը և ոչ
տեսակը. միայն կարելի էր ըսել, որ ատիկա տանիքի
հողմացոյց չէր, քանի որ կը ծածանէր, բայց միեւնոյն
ժամանակ տեղի չկար ենթադրելու, որ ատիկա կարող
էր դրօշակ ըլլալ:

Ծերունին յոգնած էր և սիրով կը շարունակէր այդ-
պէս նստած մնալ այդ քարին ծայրը. այժմ անիկա կը
գտնուէր տեսակ մը անորոշ ինքնամոռացութեան մէջ,
զոր սովորաբար կ'ունենան յոգնած մարդիկ հանգստի
առաջին րոպէին:

Օրուան մէջ ժամ մը կայ, երբ կարելի էր ըսել, որ
աղմուկը բոլորովին անյայտացած է. ատիկա խաղա-
ղացման ժամն է, երեկոյեան ժամը: Ծերունին այժմ
այսպիսի խաղաղ ժամ մը կը վայելէր. կը նայէր, կը
լսէր, ի՞նչ, — անշարժ հանդարտութիւնը: Կատաղի դա-
շանները մինչեւ անգամ ատեն կ'ըլլայ որ բոլորովին կը
մեղմանան:

Յանկարծ այս հանդարտութիւնը ոչ թէ խանգար-
ուեցաւ, այլ աւելի սուր կերպարանք ստացաւ: Լքու-
ուեցաւ անցնող կիներու ու երախաներու ձայներ: Այս-
պիսի ծածկուած ձայներու ելեւէջները շատ անգամ
իրենց մէջ կը պարունակեն անսպասելի ուրախութիւն-
ներ: Մացառները կը ծածկէին այդ անցնող խումբը, որմէ

Պատկ. 25.— Պեոք Է վազել, բայց ձեր . . . (Էջ 107)

կուգային ձայները, բայց հնչիւններու ուղղութիւնը ցոյց կուտար որ անոնք՝ կ'անցնէին աւազակոյտի ստորոտէն և կը յառաջանային դէպի դաշտը ու այնտեղէն դէպի անտառը։ Այս թարմ ձայները, հնչելով խաղաղ տաւրածութեան մէջ, կը հասնէին մտածկոտ ծերուկին ականջներուն և այնքան մօտիկէն կուգային, որ ոչ մէկ բառ չէր կորսուեր։

Կանացի ձայն մը կ'ըսէր․

— Աճապարենք, Ֆլէշար, այս կողմէն պէտք է երթալ։

— Ո՛չ, միւս կողմէն։

Խօսակցութիւնը կը շարունակուէր, ձայներէն մէկը բարձր էր, միւսը մեղմ և ցած։

— Դուք ի՞նչ անուն կուտաք այս ագաւակին, ուր մենք այժմ կը բնակինք։

— Էրբ — Ան-Բէյ։

— Դեռ չա՞տ կ'ուզէ, որ մենք այնտեղ հասնինք։

— Ծիշտ քառորդ ժամ մը։

— Աճապարենք որ երեկոյեան ապուրին հասնինք։

— Մենք քիչ մը ուշացեր ենք։

— Պէտք է վազել, բայց ձեր ձագուկները յոգնած են, մենք միայն երկու ենք, իսկ երկու կին կարող չեն երեք երախայ գրկել։ Ֆլէշար, դուք արդէն անոնցմէ մէկը գրկած կը տանիք։ Օ՛հ, ինչքան ծանր է, կարծես թէ կապար ըլլայ, այդ շատակեր լակոտը թէեւ ծիծէն կարած էք, բայց միշտ կը գրկէք, լաւ չէ, մի՛ թողուք որ ինքը քալէ, օ՛հ, այն ժամանակ աւելի դէ՛, կ'ուշանանք և ապուրը կը պաղի։

— Ի՛նչ պատուական են այս կօշիկները, զոր դուք ինձ տուիք, կարծես յատուկ ինձ համար կարուած ըլլան։

— Ի հարկէ, այդ աւելի լաւ է քան թէ բոսիկ պատիլ։

— Է՛հ, աճապարենք, Ռընէ Ժան։

— Այս անպիտանը մեզ ուշացուց. անիկա անպատճառ ճամբան պիտի խօսէր հանդիպած ամէն մէկ փոքրիկ գեղջիկունիի հետ. հիմակուքնէ արդէն ցոյց կուտայ թէ ի՞նչ է:

— Տիկին, ասիկա նոր մտած է հինգ տարուան մէջ:

— Հապա ուրեմն, Ռընէ Ժան, ինչո՞ւ խօսեցար գիւղին մէջ այդ փոքրիկ աղջկան հետ:

Մանկական ձայն մը, որ տղու ձայն էր, պատասխանեց.

— Որովհետեւ ես զայն կը ճանչնամ:

— Ի՞նչպէս, դուն զայն կը ճանչնաս:

— Այո՛, պատասխանեց պզտիկ տղան, որովհետեւ այս առաւօտ անիկա ինծի կը որ հաց տուաւ:

— Ահա թէ ինչպիսի տղայ է, պոռաց կինը, միայն երեք օր է որ կը գտնուինք այստեղ, բայց այս թզաւի պարոնը իրեն համար սիրունի ճարեր է:

Չայները հետզհետէ հեռացան և լուրջութիւնը կրկին թափաւորեց:

Բ.

ԱԿԱՆՉ ՈՒՆԻ, ԲԱՅՑ ԶԻ ԼՍԵՐ

Ծերունին մնացած էր անշարժ, այլեւս չէր մտածեր հաղիւ կը թարթափէր երազներու մէջ: Չորս կողմը ամբողջ բնութիւնը հանդարտութիւն, խաղաղութիւն, վստահութիւն և միայնութիւն կը չնչէր: Աւագակոյտի կատարը դեռ լուսաւոր էր մնացած. բայց տափարակը արդէն կիսով չափ պատած էր մռայլով, իսկ անտառ-

ներու մէջ գիշերը կատարեալ էր: Արեւելքէն կը բարձրանար լուսինը: Քանի մը աստղեր կը փայլէին կապոյտ գնդիկի տիգոյն խորութեան մէջէն: Ծերունին, թէպէտ պաշարուած ճնշող հոգերով, բայց խորասուզուած էր անհունի վեհ և անբացատրելի պարզութեան մէջ: Ան կ'զգար, որ իր մէջ կը ծագի այն ազօտ արշալոյսը զոր յոյս կը կոչեն, եթէ միայն կարելի է յոյս անունը տալ քաղաքացիական կռիւներու սպասելուն: Վայրկեանաբար կը կարծէր, որ բոլոր տանջանքները արդէն անյայտացած էին, քանի որ անգամ մը ցամաք ելած էր այդ ծովէն, որ այնքան անողորմ եղած էր դէպի ինքը: Ոչ ոք չէր գիտեր իր անունը. մինակ էր ինքը. թշնամի ոք չէր գիտեր իր անունը. մինակ էր ինքը. թշնամի համար այլ եւս կորսուած էր առանց իր ետեւէն մը ձգելու, սրովհետեւ ծովի մակերեսին վրայ ոչ մէկ հետք չի մնար: Կը զգար, որ այդպէս պահուած, մոռցուած, ինքը այժմ դուրս է ամէն կասկածէ: Անբացատրելի վեհ անդորրութիւն մը տիրած էր անոր սրտին. քանի մը բոպէ և անիկա արդէն քնացած էր:

Լուրջութիւնը, որ պատած էր երկինքը և երկիրը այդ խաղաղական երեկոյեան ժամին, իր տարօրինակ հրապոյրներով սքանչացուցած էր այդ մարդը, որ դուրսէն և ներսէն չըջապատուած էր այնքան յուզումներով:

Կը լսուէր միայն ծովէն փչող հովի ձայնը. բայց հովը անընդհատ բան մըն է և կարելի չէ զայն աղմուկ կոչել, այնքան սովորական է դարձած:

Յանկարծ ան ոտքի ցատկեց:

Արտաքոյ կարգի երեւոյթ մը իսկոյն գրաւեց անոր ուշադրութիւնը: Իր հայեացքը ուղղեց դէպի հորիզոն: Առանձին յամառութեամբ կը դիտէր Քօրմէրէի զանգակատունը, որ տափարակի կեդրոնին մէջ կը ցցուէր իր աչքերուն առաջ: Իսկապէս արտաքոյ կարգի բան մը տեղի կ'ունենար այս զանգակատան մէջ:

Չանգակատան ուրուագիծը շատ որոշ կերպով կը ծրագրուէր, կ'երեւար անոր աշտարակը, որուն կատարը

կը վերջանար բուրգի նման։ Աշտարակի և բուրգի մէջ կ'երեւար զանգակի կախատեղը՝ շինուած քառակուսիի ձեւով, անփեղկ պատուհաններով, այնպէս որ ամէն կողմէ բաց կը տեսնուէր։ Պրըթաների մէջ զանգակատունն ներք սովորաբար այսպէս շինուած են։ Այժմ այդ զանգակի կախատունը հաւասար ընդմիջումներով յաջորդաբար կը բացուէր և կը գոցուէր։ Իր երկայն և մեծ պատուհանը երբեմն կ'երեւար բոլորովին սպիտակ, երբեմն սև. երբեմն անոր մէջէն կ'երեւար երկինքը, երբեմն յանկարծ կը գոցուէր։ Երբեք յանկարծ կը յաջորդէր խաւարը. այդ բացուիլը և գոցուիլը կը կատարուէին ակնթարթի մը մէջ և այնպիսի կանոնաւորութեամբ, որ, կարծես, մուրճի հարուածներ ըլլային դարբնոցի սալին վրայ։

Քօրմէրէի զանգակատունը մօտ երկու մլոն հեռու էր ծերունիին կեցած տեղէն։ Ծերունիը դէպի աջ կողմը դարձաւ և դիտեց Պակէ-Բիքանի զանգակատունը, որ ուղղաձիգ կը բարձրանար հորիզոնին վրայ. ասոր զանգակներու կախաղանն ալ՝ ինչպէս Քօրմէրինը, կը բացուէր և կը գոցուէր։

Դէպի ձախ դարձաւ և դիտեց Գանիսի զանգակատունը, միեւնոյն երեւոյթը կը նկատուէր նաև այստեղ։

Դիտեց հորիզոնին վրայ կանգնած բոլոր զանգակատունները, մէկը միւսին ետեւէն զննեց Քուրդիլի, Քրէսէի, Քրօլօնի, Քրուա-Ավրանշէնի զանգակատունները ձախակողմը, իսկ Ռազ-սիւր-Բուենօնի, Մուատրէի և Բայի զանգակատունները աջակողմը. ուղիղ, հակառակ կողմը Բօնդօրօնի զանգակատունը։ Այս բոլոր զանգակատուններուն սենեակները կը դառնան փոփոխակի մերթ սև, մերթ սպիտակ։

Ի՞նչ կրնար նշանակել այս։

Կը նշանակէր որ բոլոր զանգերը կը հնչեցնէին։

Անոնց երեւալն և անյայտանալը կարելի էր բացատրել միայն անով որ զանոնք ուժգնօրէն կը ճօճէին։ Ի՞նչ կրնար ըլլալ այս։

Անկասկած սարսափի կուտային։

Սարսափի կուտային, կը հնչեցնէին, կը զանգահարէին կատաղաբար և ամէն տեղ, բոլոր զանգակատուններու, բոլոր ծխամասերու և բոլոր գիւղերու մէջ, մինչդեռ ոչ մէկ ձայն չէր լսուեր։

Այդ բանին պատճառն էր հեռաւորութիւնը, որ ձայներուն այստեղ հասնիլը կ'արգելէր, և ծովային քամին, որ կը փչէր հակառակ կողմէն և աղմուկը կը տանէր հեռու, հորիզոնէն անդին։

Չէր կարելի երեւակայել աւելի եւս չարագուշակ բան մը, քան այս բոլոր մօլեգնած զանգերը, որոնք կը կոչուէին ամէն կողմերէն, և միաժամանակ թագաւորող լուսթիւնը։ Ծերունիին կը դիտէր և ականջ կը դնէր։

Անիկա չէր լսեր սարսափի տրուիլը, բայց կը տեսնէր։ Տեսնել քահանայը, տարօրինակ դգացում է։ Ի՞նչ կ'ուզէին ըսել այդ զանգերը, որո՞ւ դէմ կը հնչեցնէին իրենց ահագանգը։

Ք.

ԽՈՇՈՐ ԳԻՐԵՐՈՒՆ ՕԳՈՒՏԸ

Անկասկած մէկուն ետեւէն ինկած էին։ Բայց որո՞ւ։

Այս մարդը, որ սողալատէ շինուած էր, ցնցուեցաւ։

Այդ ինքը չէր կարող ըլլալ։ Անմատթիւն կ'ըլլար կարծել, որ Քօփէնդի պատգամաւորները արդէն կարող էին իրազեկ եղած ըլլալ. չէ՞ որ տակաւին հիմա միայն ափ իջաւ. չէ՞ որ անկասկած էր, որ մարտանաւը խորա-

սուղուեցաւ և ոչ մէկ մարդ անկէ չփրկուեցաւ: Եւ մարտանաւի մէջ ալ ոչ ոք չգլխէր անոր անունը, բացի Պուսպերդըլօէն և Լա-Վիէօվիլէն:

Զանգակատուները կը շարունակէին իրենց կատաղի խաղը: Ծերուկը մեքենայօրէն կը համարէր զանգակներու ճոճումները, և անոր բոլոր քաղ երեւակայութիւնը մէկ ենթադրութենէն դէպի միւսը կը թռչէր:

Ան որ բոլորէ մը առաջ ինքզինքը կատարեալ ապահովութեան մէջ կը կարծէր, այժմ փոխուած սոսկալի անորոշ դրութեան մը, կը տարուբերէր անվճականութեան մէջ: Սակայն խոշոր ենթադրութիւններէ յետոյ մտածեց, որ անաղանդին ուրիշ շատ պատճառներ կրնար ըլլալ, և վերջը իրեն քիչ մը յոյս ներշնչեց իր մտքին մէջ կրկնելով՝ «ինչ ալ որ ըլլայ, միայն ոչ ոք չգլխէ ո՛չ իմ այստեղ հասնիլս և ո՛չ իմ անունս»:

Քանի մը բոլորէ ի վեր թեթեւ խշխշոց մը կը լսուէր իր գլխի վրայէն և ետեւէն: Այդ կը նմանէր ծառի տերեւներու սոսափիւնին: Նախ ծերունին ուշադրութիւն չի դարձուց ատոր վրայ, բայց տեսնելով որ խշխշոցը յամառութեամբ կը շարունակուէր, երեսը այն կողմ դարձուց: Արդարեւ թուղթի թերթ մըն էր, որ կ'արտադրէր այդ խշխշոցը: Հովը սկսած էր շարժել իր գլխի վրայ գտնուած լայն յայտարարութիւնը, զոր փակցուցած էին քարէ կոթողին վրայ: Այդ յայտարարութիւնը նոր փակցուցած էին, որովհետեւ դեռ չորցած չէր, և այդ էր պատճառը որ հովը յաջողած էր անոր մէջ մտնել և խաղալով անոր հետ կ'աշխատէր փրցնել:

Ծերունին հակառակ կողմէն բարձրացած էր դէպի աւազակոյտը և ատոր համար մինչեւ այժմ չէր նկատած միւս կողմ փակցուած յայտարարութիւնը: Վեր ելաւ, կայնեցաւ կոթողի անկիւնաքարին վրայ, ուր առաջ նստած էր, ձեռքը դրաւ յայտարարութեան փրցուած եզրին վրայ, որ քամիէն վեր վեր կը բարձրանար:

Պատկ. 26. — Ծերուկը կարդաց հետեւեալը... (Էջ 113)

երկինքը պարզ էր, որովհետեւ Յունիսին վերջապետեց
երկար կը տեւէր։ Աւագակոյտին ներքեւի մասը ծած-
կուած էր մթութեան մէջ, իսկ վերի մասը ընդհակա-
ռակը դեռ լուսաւոր էր մնացած։ Յայտարարութեան
մէկ մասը տպագրուած էր մեծ տառերով և զայն կար-
դալու չափ լոյս կար։ Ծերուկը կարդաց հետեւեալը.

« Յրանսական Հանրապետքիւն՝ մի եւ անբաժանելի.

« Մենք, Մարնի Բրիէօր ազգային երեսփոխան, յա-
տուկ յանձնարարութեամբ նշանակուած Քօղ-տը-Շէր-
պուրկի բանակին մէջ, կը հրամայենք։ — Նախկին մար-
քիզ Լանդընաք, դերկոմս Յօնդընէի, Պրըթմաների ինք-
նակոյ իշխանը, որ գաղտագողի Յրանսայի ցամաքն է
ելած, օրէնքի պաշտպանութենէն դուրս հռչակուած է։
— Անոր դուխը աճուրդի է հանուած։ Ո՛վ որ զայն մե-
ռած կամ կենդանի բերէ, կը ստանայ վաթսուն հազար
ոսկի։ Այս գումարը պիտի վճարուի անոր ո՛չ թէ թըլ-
թաղրամով, այլ հնչուն ոսկի դրամով։ Քօղ-տը-Շէր-
պուրկի բանակէն վաշտ մը իսկոյն պիտի մեկնի խուզար-
կելու և փնտռելու նախկին մարքիզ Լանդընաքը։ Գիւ-
ղական համայնքները պարտաւոր են եռանդուն աջակ-
ցութիւն ցոյց տալ անոր։

« Գրուած Կրանվիլի համայնական տան մէջ 1792
թուականի յունիս 2-ին.

« Ստրագրուած

« ՄԱՐՆԻ ԲՐԻԷՕՐ »

Այս անունին տակ կար նոյնպէս ուրիշ ստորագ-
րութիւն մը, որ գրուած էր շատ աւելի մանր տառե-
րով, այնպէս որ ազօտ լոյսին օգնութեամբ անկարելի
էր կարդալ։

Ծերունին գդակը իջեցուց աչքերուն վրայ, մինչեւ
ծնօտը ծածկուեցաւ իր ծովային վերարկուն մէջ և

աճապարեց աւազակոյտէն վար իջնել : Պարզ էր որ այդ լուսաւորուած բարձունքին վրայ կենալը լաւ բան մը չէր խոստանար :

Արդէն բաւական ժամանակ էր որ անիկա նստած էր այնտեղ : Ամբողջ դաշտանկարին մէջ աւազակոյտին կատարը միակ կէտն էր , որ մթութեան մէջ կը նշմարուէր :

Ծերուկը միայն այն ժամանակ իր քայլերը մեղմացուց , երբ աւազակոյտին ստորոտը հասաւ և մթութեան մէջ ծածկուեցաւ : Այստեղ անիկա բռնեց այն ճամբան , զոր առաջ իր մատներով գծած էր դէպի ագարակը : Հաւանական է որ պատճառներ ունէր այդ կողմը աւելի ապահով համարելու :

Կատարեալ ամայութիւն կը տիրէր ամէն տեղ . գիւշերային այսպիսի ուշ ժամուն ճամբորդներ չեն ըլլար :

Մացառի մը ետեւ ան կանգ առաւ , հանեց իր վերարկուն , իր բաճկոնակը դարձուց , մորթոտ երեսը դուրս հանեց , նորէն իր վիզը փաթթեց իր հին քրքրուած վերարկուն , պարանով կապեց մէջքին ու ճամբայ ինկաւ :

Լուսնակը կը լուսաւորէր :

Ծերունին հասաւ տեղ մը , ուր անկուած էր քարէ հին խաչ մը և ճամբան երկուքի կը ճիւղաւորուէր . խաչի պատուանդանին վրայ կ'ուրուագծուէր սպիտակ քառանկիւն մը , կ'երեւար որ ատիկա ալ միւսին պէս յայտարարութիւն մըն էր . ծերուկը մօտեցաւ :

— Ո՛ւր կ'երթաք , գոչեց ձայն մը :

Ծերունին դարձաւ :

Հոն , ցանկապատին մէջ մարդ մը կանգնած էր , իրեն պէս բարձրահասակ , իրեն պէս ծերունի , իրեն պէս ալեւոր , միայն իրենէն աւելի պատառատուն ցնցոտիներու մէջ , կարծես իր զոյգը ըլլար , յենած էր երկար դաւազանի մը վրայ :

Պատկ. 27.— Ո՞ր կ'երթաք , գոչեց ձայն մը... (էջ 113)

— Ես ձեզ կը հարցնեմ թէ, ո՞ւր կ'երթաք, կրկնեց ան :

— Իսկ դուք այն ըսէք, թէ ես ո՞ւր կը գտնուիմ այժմ, հարցուց իր կողմէն ծերունին, մեղմ, բայց տեսակ մը խորիւս ձայնով :

— Դուք կը գտնուիք Թանխի կալուածներուն մէջ, պատասխանեց մարդը. ես այստեղի մուրացկանն եմ, իսկ դուք տէրը :

— Յո՛ս :

— Այո՛, դուք, պարոն մարքիզ Լանդընաք :

Ք Է Մ Ա Ն

Մարքիզ Լանդընաք, այսուհետեւ մենք զայն պիտի կոչենք իր իսկական անունով, ծանրութեամբ պատասխանեց.

— Թող այդպէս ըլլայ, ես Լանդընաքն եմ. բռնեցէ՛ք, յանձնեցէ՛ք զիս :

— Մենք երկուքս ալ այստեղ կը գտնուինք մեր տունը. դուք ձեր դղեակին մէջ. իսկ ես իմ թուփիս տակ :

— Էհ, վե՛րջ տանք. սկսեցէ՛ք. բռնեցէք, յանձնեցէք զիս, ըսաւ մարքիզը :

— Դուք կ'երթաք դէպի Էրպ-ան-Բայ ագարակը, այնպէս չէ՞ :

— Այո՛ :

— Մի երթաք, երբէ՛ք :

— Ինչո՞ւ համար :

— Կապոյտները այնտեղ են :
 — Քանի՞ օր է :
 — Երեք օր :
 — Եւ մի՞թէ ագարակին ու գիւղին բնակիչները չգիտապրեցին :

— Ո՛չ, ընդհակառակն՝ բոլոր դուռները բացին անոնց առջեւ :

— Այո, հառաչեց մարքիզը :

Մուրացիկը մատով ցոյց տուաւ ագարակին տանիքը, որ բաւական հեռաւորութեամբ ծառերուն վրայէն կ'երեւար :

— Կը տեսնէ՞ք այդ կտուրը, պարոն մարքիզ :

— Այո :

— Իսկ անոր վրայ կը տեսնէ՞ք :

— Ինչ որ կը ծածանուի :

— Այո :

— Ատիկա դրօշակ մըն է :

— Այո, եռագոյն դրօշակ, յարեց մուրացիկը :

Ատիկա այն առարկան էր, որ արդէն գրաւած էր մարքիզին ուշադրութիւնը դեռ այն ժամանակ, երբ կը գտնուէր աւազակոյտին բարձունքը :

— Կարծեմ ահազանգ կար, այնպէս չէ :

— Այո :

— Ինչո՞ւ համար :

— Պարզ է որ ձեզի համար :

— Բայց ես չեմ լսեր անոր ձայնը :

— Որովհետեւ քամին կը խանգարէ :

Մուրացիկը շարունակեց.

— Տեսա՞՞ծ էք ձեր յայտարարութիւնը :

— Այո :

— Զեզ կը փնտռեն :

Մուրացիկը ակնարկ մը ձգեց ագարակին կողմը և շարունակեց.

— Այնտեղ կէս վաշտ զօրք կայ :

— Հանրապետականներո՞ւ :

— Բարիզցիներու :

— Լա՛ւ, ըսաւ մարքիզը. քալե՛նք :

Եւ քայլերը ուղղեց դէպի ագարակը :

Մուրացիկը բռնեց անոր ձեռքէն :

— Մի՛ երթաք :

— Ապա ու՞ր երթամ :

— Իմ տունս :

Մարքիզը նայեցաւ մուրացիկանին :

— Լսեցէ՛ք, պարոն մարքիզ. իմ տունս չկայ յարմարութիւն, բայց ապահովութիւն կայ : Իմ խրճիթս նկուղէ աւելի ցած է, ծովամամուռի անկողինը յատակի տեղ կը ծառայէ, իսկ ճիւղերէ և խոտերէ հիւսուած տանիքը առաստաղի տեղ կը բռնէ : Եկէք, ագարակին մէջ ձեզ չ'ըսցանի կը բռնեն : Դուք իմ տունս կը քնանաք, որովհետեւ դուք պէտք է շատ յոգնած ըլլաք : Առտուն կանուխ Կապոյտները կը մեկնին, և դուք կրնաք այն ժամանակ ձեր ուզած տեղը երթալ :

Մարքիզը կը շարունակէր աչքերով զննել մուրացիկը :

— Դուք ո՞ր կուսակցութեան կը պատկանիք. հանրապետական թէ արքայական :

— Ես աղքատ մըն եմ :

— Ոչ հանրապետական և ոչ արքայական :

— Իրօք չեմ գիտեր :

— Դուք թագաւորին կողմնակից թէ հակառակ էք :

— Ես ամոր համար ժամանակ չունիմ :

— Ի՞նչ է ձեր կարծիքը այս անցած դարձած դէպքերու մասին :

— Իմ կարծիքս այն է, որ ես ասպելու միջոց չունիմ :

— Բայց չէ՞ որ դուք ինձ օգնութեան կը հասնիք :

— Ես տեսայ որ դուք օրէնքի պաշտպանութենէն դուրս էք հրատարակուած : Ի՞նչ բան է այս օրէնքը :

կարելի՞ է արդեօք անկէ դուրս ըլլալ, ատոնք ինձ համար իսկապէս անհասկնալի բաներ են: Գալով ինձ, չգիտեմ ճիշտը. օրէնքէ դժուրս թէ օրէնքի մէջ կը գըտնուիմ. անօթութենէ կը մեռնիմ, միթէ ատիկա օրէնքի մէջ ըլլա՞լ կը նշանակէ:

— Ո՞ր ժամանակէն սկսած դուք անօթութենէ կը մեռնիք:

— Իմ ամբողջ կեանքիս մէջ:

— Եւ այդ վիճակով դեռ զիս ազատե՞լ կ'ուզէք:

— Այո՛:

— Ինչո՞ւ համար:

— Որովհետեւ ես մտածեցի և ըսի. «Ահա մարդ մը, որ ինձմէ աւելի թշուառ է. գոնէ ես օդ չնչելու իրաւունք ունիմ, իսկ ան ատ ալ չունի»:

— Ատիկա ճիշտ է. բայց դուք կ'ուզէ՞ք փրկել զիս:

— Անտարակոյս, տէր իմ. մենք այժմ վիճակակից եղբայրներ ենք. ես հաց կ'ուզեմ, դուք կեանք կ'ուզէք. երկուքս ալ մուրացկաններ ենք:

— Բայց գիտէ՞ք, որ իմ գլուխս աճուրդի հանուած է:

— Այո՛:

— Ո՞ւրտեղէն գիտէք:

— Յայտարարութիւնը կարդացած եմ:

— Կարդալ գիտէ՞ք:

— Ոչ միայն կարդալ, գրել ալ գիտեմ. ամօթ չէ՞ անասունի նման տգէտ ըլլալ:

— Արդ, դուք կարդալ գիտէք և կարդացած էք յայտարարութիւնը: Դուք գիտէք, ո՞վ որ զիս գտնէ ու յանձնէ, կը ստանայ վաթսուն հազար ֆրանք:

— Գիտեմ:

— Բայց ոչ թղթադրամ:

— Ո՛չ, գիտեմ, հնչիւն ոսկեգրամով:

— Գիտէ՞ք որ վաթսուն հազար ֆրանքը՝ ամբողջ հարստութիւն մըն է:

— Այո՛:

— Գիտէ՞ք որ զիս գտնող-յանձնողը յանկարծ այդպէս հարուստ կը դառնայ:

— Լա՛ւ, յետո՞յ:

— Յետոյ հարստութիւն:

— Ես ալ ճիշտ այդպէս կը մտածեմ: Երբ ձեզ տեսայ, մտքէս ըսի. «Երբ գիտեմ, որ այս մարդը գտնող յանձնողը վաթսուն հազար ֆրանք պիտի ստանայ և այդպէս հարուստ պիտի դառնայ, աճապարենք ուրեմն պահել զայն»:

Մարքիզը դնաց մուրացիկին ետեւէն:

Մտան մացառին մէջ, ուր կը գտնուէր մուրացիկին որջը: Տեսակ մը սենեակ էր, փորուած՝ կաղնի ծառի արմատներու տակ և պատուած անոր ճիւղերով: Ծառը պատուարան էր դարձած թշուառին, թէեւ մութ, ցած, թագնուած, անտեսանելի պատուարան մը: Երկուքին համար տեղ կար:

— Ես նախատեսած էի, ըսաւ մուրացիկը, որ հիւրեր կարող են պատահիլ, ատոր համար ընդարձակ չինած եմ:

Այսպիսի գետնայարկ բնակարաններ, որոնք Պրըթաների մէջ այնքան հազուադիւստ չեն, որչափ կը կարծուի, տեղական բարբառով կը կոչուին «քարնիշօ». այս անունով կը կոչուին նոյնպէս հաստ պատերու մէջ փորուած գաղտնի պահարանները:

Մուրացիկանին բնակարանի կահ կառասիքը կը կազմէին քանի մը ամաններ, մահճակալ՝ չիւռուած յարդէ կամ չորցած ծովային մամուռներէ, կոշտ կերպասէ կարուած մեծ վերմակ, ճրագի քանի մը պատրոյգներ և հրահան մը՝ կրակ հանելու համար և փունջ մը մախ, որ լուցկիի տեղ կը ծառայէր:

Անոնք ծոեցան և քիչ մը սողալով մտան սենեակը, ուր ծառին մեծ արմատները զանազան այլանդակ բա-

ժանուճներ ըրած էին: Նայեցան ծովային մամուռի կոյտի մը վրայ, որ կը ծառայէր անկողնի տեղ: Աղօտ լոյս մը ներս կը թափանցէր երկու արմատներու մէջտեղ գտնուող մուտքէն, զոր դրան տեղ կը ծառայէր: Կատարեալ գիշեր էր արդէն, բայց տեսութիւնը միշտ կը յարմարի լոյսի քանակութեան, այնպէս որ մթութեան մէջ միշտ քիչ մը լոյս կը գտնուի առարկաները որոշելու համար: Լուսնի ճառագայթներու արտացոլումը անորոշ սպիտակութեան մը մէջ լուսաւորած էր մուտքը:

Սենեակին մէկ անկիւնը դրուած էին ջուրի սափորը, սեւ ցորենէ պատրաստուած գալէթաւ և շագանակներ:

— Ընթրենք, ըսաւ մուրացիկանը:

Շագանակները իրենց մէջ բաժնեցին. մարքիզն ալ իր կողմէ մակոյկէն բերած չորահացը դուրս հանեց. երկուքն ալ իրարու ետեւէ կրծեցին միեւնոյն կլորահացը, երկուքն ալ խմեցին միեւնոյն սափորէն:

Ընթրելէ յետոյ սկսան խօսակցիլ:

Մարքիզը սկսաւ հարցաքննել մուրացիկանը:

— Ուրեմն ինչ որ պատահի չպատահի՝ ձեզ համար միեւնոյն է:

— Գրեթէ միեւնոյն է. տէրերը դուք էք. ատիկա ձեզ՝ տէրերուդ կը վերաբերի:

— Բայց ի՞նչպէս, գիտէ՞ք թէ ինչեր կը կատարուին:

— Բայց ասոնք կը կատարուին այնտեղ, վերը. ըսաւ մուրացիկը շարունակելով. ատիկա դեռ բոլորը չէ. կան բաներ, որոնք կը կատարուին աւելի բարձր. օրինակ, արեւը՝ որ կը ծագի, լուսինը՝ որ կը մեծնայ կամ կը պղտիկնայ. ահա ես ասոնցմով կը հետաքրքրուիմ:

Այստեղ սափորէն ու մօլ մը ջուր խմեց:

— Լաւ, պաղ ջուր է:

Յետոյ դառնալով մարքիզին.

— Իսկ դուք, տէր իմ, կը հաւնի՞ք այս ջուրին:

— Ի՞նչպէս է ձեր անունը, հարցուց մարքիզը:

— Իմ անունս Տելմարք է, բայց զիս կը կոչեն Քէման:

— Կը հասկնամ, Քէման՝ երկրի անունն է:

— Այսինքն կ'ուզեն ըսել՝ մուրացիկան: Ինծի ուրիշ մականուն ալ դրած են՝ «Ծերուկ»:

Յետոյ շարունակեց.

— Քառասուն տարի է որ զիս «Ծերուկ» կը կոչեն:

— Քառասուն տարի՞, բայց այն ժամանակ դուք երիտասարդ պէտք էր ըլլայի՞ք:

— Ես երեւք երիտասարդ չեմ եղած. մշտական երիտասարդը՝ դուք էք, դժուար, պարսն մարքիզ. դուք քսան տարեկան երիտասարդ՝ թեթեւ սրունքներ ունիք, դուք կը մազցիք դէպի մեծ աւազակոյտին բարձունքը, իսկ ես արդէն սկսած եմ քալելու մէջ դժուարանալ. հազիւ քառորդ մղոն մը կ'երթամ, արդէն յոգնած կ'իյնամ: Սակայն մենք միեւնոյն տարիքը ունինք. բայց հարուստները մեր վրայ առաւելութիւն մը ունին. անոնք ամէն օր կ'ուտեն. ուտելը կը պահէ մարդը:

Մուրացիկը բռնեց մը լոյս, յետոյ շարունակեց:

— Հարուստները, աղքատները... ատիկա շատ այրող խնդիր է. բոլոր աղէտներու պատճառը. գոնէ ես այդպէս համոզուած եմ: Աղքատները կ'ուզեն հարուստ ըլլալ, բայց հարուստները չեն ուզեր աղքատ ըլլալ. ես կը կարծեմ որ ասոր մէջ կը կայանայ այդ այրող խնդրի էությունը: Ես այդ բաներուն չեմ խառնուիր. այդ անցած դարձած բաները իրենց տեղ, ես իմ տեղ: Ես ոչ պարտատէրի կողմը կը բռնեմ և ոչ պարտապանի. միայն պարտաքերի կողմը կը բռնեմ և ոչ պարտքեր կան և թէ պէտք է անպատճառ վճարել, ուրիշ ոչինչ: Ես շատ աւելի գոհ կ'ըլլայի, եթէ չսպաննէին թաղաւորը, բայց եթէ հարցրնէին՝ «ինչո՞ւ համար», դժուարաւ պիտի կարենայի պատասխանել ատոր: Բայց ասոր փոխարէն ինծի կը պատասխանեն. չէ՞ որ առաջ, առանց պատճառի, մարդիկը

կախալան կը բարձրացնէին: Ես ինքս անձամբ տեսայ, որ կախել տուին մարդ մը, որ կին մը և եօթը զաւակներ ունէր. և զիտէ՞ք ինչու համար. որովհետեւ հրացան արձակած էր թագաւորին այծեամբին վրայ: Երկու կողմերն ալ իրենց ըսելիքը ունին:

Կրկին լռեց մուրացիկը, յետոյ շարունակեց.

— Դուք ի հարկէ զիտէք. կ'երթան կուգան, բաներ կ'անցնին կը դառնան: Ես չեմ զիտեր, թէ ի՞նչ կը կատարուի, ես կ'ապրիմ միայնակ աստղերու տակ:

Տէլմարք նորէն ընդհատեց և խորասուզուեցաւ մտածութեան մէջ, յետոյ կրկին վերսկսաւ.

— Ես քիչ մը կը հասկնամ ոսկորներ տեղը դնելէ, քիչ մըն ալ բժշկութենէ. կը ճանչնամ խոտերու յատկութիւնները, նոյնպէս գիտեմ բոյսերէն օգտակար դեղեր պատրաստել: Գիւղացիները կը տեսնեն, որ ես ամէն ինչին բանի վրայ ուշադրութիւն կը դարձնեմ. ատոր համար զիս վճուկի տեղ դրած են: Երբ կը մտածեմ բոյսերու վրայ, անոնք կը կարծեն որ ամէն բան գիտեմ:

— Դուք տեղացի՞ էք, հարցուց մարքիզը:

— Ես այստեղէն երբէք դուրս չեմ ելած:

— Զիս կը ճանչնա՞ք:

— Անտարակոյս. վերջին անգամ ես ձեզ տեսայ ասկէ երկու տարի առաջ, երբ դուք կ'ուղեւորէիք Անգլիա: Այդպէս ալ այժմ. կը տեսնեմ, որ աւազակոյտի վրայ մարդ մը կանգնած է. բարձրահասակ մարդ մը, որովհետեւ բարձրահասակ մարդիկ այստեղ հազուադիւրս են. Պրըթաներ կարճերու աչխար՝ է, նորէն ուշադրութեամբ կը նայի. յայտարարութիւնը կարդացած էի. մտքէս կ'ըսեմ՝ «տե՛ս, չըլլայ թէ ան է». երբ դուք վար իջաք լուսնակի լոյսով, ես ձեզ արդէն ճանչցայ:

— Իսկ ես ձեզ չեմ ճանչնար:

— Դուք զիս տեսած էք, բայց չէք զիտած. իսկ ես ձեզ թէ՛ տեսած և թէ՛ զիտած եմ: Մուրացիկը

և անցորդը իրարու վրայ միեւնոյն աչքերով չեն նայիր:

— Միթէ առաջները ես ձեզի հանդիպած եմ:

— Շատ անգամ հանդիպած էք, որովհետեւ ես ձեր մուրացիկն էի, նստած՝ ձեր դղեակին ներքեւի ճամբուն վրայ, ես ողորմութիւն կը խնդրէի: Անգամ մը դուք պատահած ժամանակ ինծի ողորմութիւն տուած էք. բայց ով որ կուտայ, ատիկա չի նայիր. ստացողն է ք. բայց ով որ կուտայ, ատիկա չի նայիր. ստացողն է ք. զոհն ով կը դիտէ: Մուրացիկանը, ինքնատինքեան լրտես մըն է. բայց ես երբէք չեմ ուզեր անազնիւ դառնալ, լրտես ըլլալ, թէեւ շատ անգամ անօթութենէ տանջուած եմ: Ես ձեռքս կ'երկնցնէի դէպի ձեզ. դուք միայն ձեռքը կը տեսնէիք և այնտեղ կը ձգէիք ողորմութիւնը, որուն ես այնքան պէտք ունէի առտուն, որպէս զի անօթութենէ չմեռնիմ իրիկունը: Քանի անգամ ամբողջ օրը ոչինչ չեմ կերած, չատ է սպասած, որ սու մը կեանքս փրկած է: Ես ձեզ պարտաւոր եմ կեանքս. ահա կը վերադարձնեմ իմ այդ պարտքը:

— Իրաւ դուք կը փրկէք իմ կեանքս:

— Այո՛, ես կը փրկեմ, տէր իմ:

Այստեղ Տէլմարքի ձայնը լուրջ արտայայտութիւն մը ստացաւ:

— Բայց միայն պայմանով մը:

— Ի՞նչ պայմանով:

— Դուք որ եկած էք այստեղ, չարիք չպիտի ընէք:

— Ընդհակառակը ես եկած եմ բարիք ընելու, պատասխանեց մարքիզը:

— Քնանա՛նք, ըսաւ մուրացիկը:

Պառկեցան քով քովի, ծովային մամուռէ անկողնի վրայ: Մուրացիկը իսկոյն քնացաւ, իսկ մարքիզը թէեւ շատ յոգնած, բայց խորասուզուած էր մտածութիւններու մէջ, յետոյ անիկա դարձաւ, այս մթնութեան մէջ նայեցաւ մուրացիկին և պառկեցաւ: Պառկիլ այս ան-

կողմին վրայ՝ կը նշանակէ պառկիլ գետնի վրայ։ Անիկա օգուտ քաղեց այս հանգամանքէն և իր ականջը գետնին վրայ դրաւ և սկսաւ մտիկ ընել։ Գետնին տակէն խուլ շշնչիւն մը կուգար, որովհետեւ ձայն կը տարածուէր գետնին խոր խաւերուն մէջ։ Զանգակներու աղմուկն էր, որ կը հասնէր իր ականջին։

Դեռ ահագանգը կը շարունակուէր։

Մարքիզը քնացաւ։

Ե.

Կ'ՍՏՈՐԱԳՐԵՄ՝ ՔՕՎԷՆ

Երբ մարքիզը արթնցաւ, արեւը արդէն ծագած էր։ Մուրացիկը ոտքի ելած էր, բայց ոչ թէ այդ որջին մէջ, — որովհետեւ այնտեղ կարելի չէր շիտակ կանգնիլ — այլ դուրսը, սեմին վրայ միայնակ՝ յենած իր գաւազանին վրայ։ Արեւը կը լուսաւորէր անոր դէմքը։

— Տէր իմ, ըսաւ Տէլմարք դառնալով մարքիզին. Թանիսի զանգակատան վերեւէն ժամը չորս զարկաւ. ես լսեցի անոր չորս հարուածները։ Ուրեմն հովի ուղղութիւնը փոխուած է, այժմ կը փչէ ցամաքէն դէպի ծովը. աղմուկները չեն լսուիր այլ եւս. ուրեմն ահագանգը դադարած է։ Երբ-ան-Բայի ազարակին և գիւղին մէջ հանգարտութիւն կը տիրէ. ուրեմն Կապոյտները կամ քնացած են, կամ մեկնած են։ Ամենամեծ վտանգը արդէն անցած է, լաւ կ'ըլլար որ մենք բաժնուէինք։ Արդէն ժամանակ է որ ես երթամ։

Այս ըսելով՝ հորիզոնին վրայ մատով կէտ մը ցոյց տուաւ։

— Ես այն կողմը կ'երթամ։

Յետոյ դէպի հակառակ կողմը դառնալով՝ մատով ցոյց տուաւ և ըսաւ.

— Իսկ դուք այս կողմը գացէ՛ք։

Մուրացիկը ձեռքով մարքիզին ծանր բարեւ մը տուաւ և մատով ցոյց տալով երեկոյեան ընթրիքէն մնացածները՝ ըսաւ.

— Եթէ անօթի էք, ձեզ հետ տարէք չափանակները։

Վայրկեան մը յետոյ՝ երկուքն ալ արդէն անյայտացած էին ծառերու ետեւը։

Մարքիզը գնաց Տէլմարքի ցոյց տուած կողմը։

Այժմ առտուան այն սքանչելի ժամն էր, զոր հին նորմանտական գեղջուկ լեզուն կը կոչէ «Օրուան նուագը»։ Ծնծղուկները ցանկապատերու վրայ կը ճրուռողէին։ Մարքիզը կ'երթար այն ճամբէն, որով նախընթաց երեկոյ եկած էր։ Թուփերու մէջէն դուրս գալով, անիկա նորէն հասաւ ճամբաներու ճիւղաւորման անդը, ուր իրբեւ նշան կանգնեցուցած էին քարէ խաչը։ Յայտարարութիւնը այդ քարին վրայ կը մնար դեռ, բոլորովին սպիտակ, կարծես կը ժպտէր նորածագ արեգակին շողերուն տակ։ Մարքիզը այժմ յիշեց, որ յայտարարութեան տակը կը գտնուէր բան մը, զոր ինքը նախընթաց իրիկուն չէր կրցած կարգաւ, որովհետեւ տառերը մանր իրիկուն չէր կրցած կարգաւ, որովհետեւ տառերը մանր էին և լոյսը քիչ էր. քայլերը ուղղեց դէպի խաչի պատուանդանը. արդարեւ Մարնի Բրիէօրի ստորագրութեան տակ դեռ կար մանրատառ գիրերով երկու տող, որով կը վերջանար յայտարարութիւնը։ Ահա՛.

« Մարքիզ Լանդընակի անձնաւորութիւնը ստուգուելէ յետոյ, անմիջապէս հրացանի ոլորի բռնուի։

« Կը ստորագրեմ

« Վանտէ ուղարկուած գունդին հրամանատար՝ ՔՕՎԷՆ »

— Գօվէն, ըսաւ մարքիզը և կանգ առաւ, ընկըղմած՝ խոր մտածմունքի մէջ և աչքերը՝ յայտարարութեան վրայ յառած:

— Գօվէն, կրկնեց և քայլերը դէպի առաջ շարժեց, բայց դուրսը դարձուց, նայեցաւ քարէ խաչին, նորէն ետ եկաւ և անգամ մըն ալ կարգաց յայտարարութիւնը:

Յետոյ ծանր քայլերով հեռացաւ: Եթէ անոր մօտ մարդ մը ըլլար, անպատճառ կը լսէր, թէ ի՞նչպէս մարքիզը կ'իսաձայն կը մըմռար «Գօվէն»:

Խորտուրորտ ճամբաներով առաջ կ'երթար: Ագաւակին տանիքները, զորս ձախ կողմը թողած էր, արդէն անյայտացած էին. կ'երթար գառնիւկայր սարաւանդի մը ստորոտէն, որ բոլորովին ծածկուած էր ծաղկազարդ թուփերով:

Սարաւանդին կատարը սրածայր ձեւ մը ունէր, որ տեղական բարբառով «հլը» կը կոչուէր: Բարձրաւանդակի ստորոտը, նայուածքը խկոյն կը կորսուէր ծառերու մէջ, որոնց տերեւները ոսկեղօծուած էին արեգակի ճառագայթներով: Ամբողջ բնութիւնը կը խայտար կայտառ առաւօտեան գիւրկին մէջ:

Բայց այս գեղեցիկ տեսարանը յանկարծ սարսափելի կերպարանք ստացաւ: Ական մըն էր ատ, որ յանկարծ պայթեցաւ, կարծես թաթառ մը, բաղկացած՝ վայրենի աղաղակներէ և հրացաններու ճայթիւններէ, հարուածեց այդ դաշտերը, այդ անտառները, որոնք ողողուած էին ճառագայթներով:

Ագարակին կողմէն կը բարձրանար թանձր ծուխ. ծուխին մէջ կը գալարուէին հրեղէն լեղունքներ. ագարակը և գիւղը յարդի պէս կը վառէին: Անսպասելի և դժընդակ էր այդ փոփոխութիւնը: Կատարեալ հանդարտութիւն և ակնթարթի մը մէջ այսպիսի յանկարծական կատաղութիւն, առաւօտեան արշալոյս և յանկարծ այսպիսի դժոխային կրակ ու հրդեհ. անսպասելի սոսկում առանց

կողմնակի պատճառի: Էրբ-ան-Բայի կողմը կը կռուէին: Մարքիզը կանգ առաւ:

Անոնք որ իրենց կեանքին մէջ ունեցած են այսպիսի բազմեք, անձնական փորձով գիտեն որ հետաքրքրութիւնը այդ վայրկեանին մէջ աւելի զօրաւոր է, քան թէ վախը. կ'ուզես անպատճառ տեսնել, հոգ չէ թէ կրնաս կորսուիլ: Մարքիզը բարձրացաւ այն սարաւանդին վրայ, որուն ստորոտէն կ'անցնէր այդ խորտուրորտ ճամբան. այդտեղէն անիկա կը տեսնուէր, բայց հոգ չէ. քանի որ ինքն ալ կը տեսնէր: Քանի մը բազմաց «հլըրի» վրայ և նայեցաւ:

Արդարեւ, հրացանաձգութիւնը և հրդեհը բռնած էին այն կողմը, կը լսուէին աղաղակներ, կը տեսնուէր բոց: Ագարակը աննկարագրելի աղէտի մը կեդրոնը կը կազմէր: Ի՞նչ էր ատ. էրբ-ան-Բայ ագարակը յարձակման ենթարկուած էր. բայց ո՞վ էր յարձակողը. կոխ տեղի կ'ունենար, կամ գուցէ զինուորական պատիժնէր կը գործադրուէին: Կապոյտները յաճախ ալդպէս կրակով կը պատժէին ապստամբ ագարակներ կամ գիւղեր. ատիկա անոնց արտօնուած էր յեղափոխութեան հրովարտակով մը. օրինակի համար, կ'այրէին ամբողջ ագարակը կամ ամբողջ գիւղը. անոր համար որ գիւղացիները չէին կտրած անտառներու ծառերը՝ ինչ որ պատուիրուած էր օրէնքով, որպէսզի ապստամբները չկրնան ուղիւնուած էր օրէնքով, որպէսզի ապստամբները չկրնան մէջ ապաստան գտնել. կամ անոր համար որ անոնք անտառներու մէջ չէին բացած ճամբաներ, ուրկէ հանրապետութեան հեծելազօրքը կարենար անցնիլ: Այսպէս՝ մօտիկ օրերը առանձին խստութեամբ պատժած էին Պուրկօնի ծուխը, որ կը գտնուի Էրնէի մօտը: Եւ միթէ էրբ-ան-Բայը միեւնոյն ճակատագրի մասնուած էր: Թանիսի և էրբ-ան-Բայի շրջականները և անտառներու մէջ ո՛չ մէկ տեղ չէին տեսնուեր այդ պատերազմական անցքերը և բացուածքները, որ հրամայուած էր

հրովարտակով: Գուցէ այս էր պատճառը, որ կը պատ-
 ժէին. գուցէ առաջապահ զօրքը, որ գրաւած էր ագա-
 րակը, նոր հրամաններ ստացած էր: Եւ այդ առաջա-
 պահ զօրքը կը պատկանէր վանտէ զրկուած այն գուն-
 դին, որուն «Դժոխային գունդ» մականունը տուած
 էին: Այդ բարձրութիւնը, որուն վրայ մարքիզը կանգ-
 նած կը դիտէր, շրջապատուած էր շատ խիտ և շատ
 չիկագոյն թաւուտով: Այդ թաւուտը թէեւ կը կոչուէր
 էրբ-ան-Բայր պուրակ, բայց ամբողջ անտառի մը մե-
 ծութիւնն ունէր, մինչեւ ագարակ կ'երկարաձգուէր և
 Պրըթաների բոլոր միւս անտառներուն նման իր մէջ կը
 ծածկէր ձորակներու, խորտուբորտ ճամբաներու և շա-
 ւիղներու ամբողջ ցանց մը, տեսակ մը լարիւրինթոս,
 ուր հանրապետութեան բանակները կը կորսուէին:

Պատիժը, — եթէ միայն ճիշտ էր այս ենթադրու-
 թիւնը, — կատաղի պիտի ըլլար, որովհետեւ շատ կարճ
 տեւեց: Սա, ինչպէս առհասարակ ամէն վայրագ դո-
 ծոյութիւն, կատարուեցաւ իսկոյն և եթէ: Քաղաքական
 պատերազմներուն յատուկ անգլթութիւնը ներողամիտ
 աչքով կը նայի այսպիսի վայրենութիւններուն: Երբ մար-
 քիզը տարուբերուած էր հազար ու մէկ ենթադրութիւն-
 ներու մէջ, երբ շուարած չգիտէր ի՞նչ ընէր, ի՞նչէր թէ-
 մնար, երբ անշարժ կանգնած կը լսէր ու կը զննէր,
 այդ աւերիչ դժոխքը դադրեցաւ, կամ, աւելի ճիշտ,
 ցրուեցաւ: Մարքիզը հասկցաւ, որ կատաղի և ուրախ
 խումբ մը ցրուեցաւ անտառին մէջ և մըջիւններու նման
 սկսաւ զեռալ ծառերու տակ: Ատոնք ագարակէն կու-
 կային անտառին մէջ: Կը լսուէին թմբուկի ձայներ,
 որոնք կը հրաւիրէին ցրուածները հաւաքուիլ: Հրացանի
 հարուածները այլեւս չէին կրկնուեր. այլեւս կռիւ չէր,
 այլ որոնում, կարծես կը խուզարկէին, կը հետազննէին,
 կը հետապնդէին բան մը. պարզ էր որ մէկը կը փնտ-
 ուէին: Խլացուցիչ ազմուկ մը կը բարձրանար, բարկութեան

խօսքեր և յալթանակի ձայներ իրար կը խառնուէին:
 Աղաղակներու աննկարագրելի ժխոր մըն էր այդ, որմէ
 ոչինչ կարելի չէր հասկնալ: Բայց յանկարծ, ինչպէս
 ծուխի մէջ կ'երեւան որոշ դիմագծեր, այնպէս ալ աղ-
 մուկի մէջ բառ մը որոշ կերպով կը հնչէր. ատիկա ա-
 նուն մըն էր, զոր հազար բերաններ կը կրկնէին: Մար-
 քիզը յատուկ կերպով լսեց այս աղաղակը.

— Լանդընա՛ք, Լանդընա՛ք, մարքիզ Լանդընա՛ք:
 Զինքը կը փնտուէին:

Ե.

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՆԱԿՆԿԱԼ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յանկարծ մարքիզի շուրջը ամբողջն թաւուտը չորս
 կողմէն միաժամանակ լեցուեցաւ հրացաններով և սուրն-
 ներով: Եռագոյն դրօշակը բարձրացաւ կիսատուերին
 մէջ. «Լանդընաք» աղալակը հնչեց իր ականջին, իսկ
 իր ոտքերուն տակ մացառներու, ճիւղերու մէջտեղէն
 երեւցան կատղած դէմքեր:

Մարքիզը միայնակ կանգնած մնացած էր այդ բար-
 ձրութեան վրայ, ուր ամէն կողմէ կը տեսնուէր: Անիկա
 հազիւ կը տեսնէր զանոնք, որոնք իր անունը կ'աղա-
 ղակէին, բայց բոլորը զինքը որոշ կը տեսնէին: Եթէ
 անտառէն հազար հրացաններ ուղղուած ըլլային, ան
 այդտեղ անոնց իրեւ նշանակէտ կը ծառայէր: Կը տես-
 նէր այդ վառուած աչքերը թուփերու մէջէն իր վրայ
 ուղղուած:

Հանեց իր գդակը, եղբրքները վեր դարձուց, փր-
 ցուց երկար փուշ մը, գրպանէն հանեց սպիտակ քո-

քարդ մը և փուշով ամրացուց վեր դարձուցած գդակին եզերքին և այնպէս գլխարկի փոխելով՝ կրկին գլուխը դրաւ։ Գլխարկի դարձուած եզրը վեր բարձրացած ըլլալով, թէ՛ իր ճակատը և թէ քօքարդը միանգամայն կ'երևային։ Մարքիդը ուժգին ձայնով մը իր խօսքը ուղղելով միանգամայն բոլոր անտառին ըսաւ.

— Ես եմ ձեր փնտռած մարդը, ես եմ մարքիդ ար Լանդընաք, դերկումս տը Թօնդընէ, Պրըթաների իշխանը և արքայական բանակներու հրամանատարի օգնականը. է՛հ, վերջացուցէք իմ գործս, նշան առէք, սպաննեցէ՛ք, կրակ։

Եւ իր ձեռքերով պատռելով այծի մորթէ բաճկոնակը՝ մերկ կուրծքը անոնց առջեւ բացաւ, աչքերը խոնարհեցուց՝ տեսնելու համար իր վրայ ուղղուած իրացանները, բայց հրացաններու փոխարէն շրջապատուեցաւ ծնրադիր մարդերով։

Որոտաց անհուն աղաղակ մը. «Կեցցէ Լանդընաք, կեցցէ մեր տէրը, կեցցէ զօրավարը»։

Միեւնոյն ժամանակ գլխարկները օդին մէջ կը թռչէին, սուրերը ուրախ ուրախ կը փայլէին։ Թուփերու մէջ վեր ցցուեցան ձեռնափայտեր, որոնց վրայ կը ճօճէին գորշագոյն գդակներ։

Մարքիդը շրջապատուած էր վանտէցի խումբով, որ զայն տեսնելուն պէս ծունկի եկած էր։

Աւանդութիւնը կը պատմէ որ Տիւրին-Կէնի հինաւուրց անտառներուն մէջ կը բնակէին տարօրինակ արարածներ, հսկաներու ցեղ մը, որ քիչ թէ չատ մարդու կը նմանէին. Հռովմայեցիները զանոնք կը համարէին ահաւոր գաղաններ, իսկ Գերմանները աստուածներու մարմնացում. այդ արարածները կարող էին միեւնոյն ժամանակ պաշտուելու կամ ոչնչացուելու առարկայ ըլլալ, նայելով թէ ո՞վ կը հանդիպէր անոնց, հոսմայեցի՞ թէ գերմանացի։

Պատկ. 28.— Ես եմ ձեր փնտռած... (էջ 130)

Այժմ մարքիզը կը գտար այն, ինչ որ պիտի գտար այդ արարածներէն մէկը, որ յանկարծ կը պաշտուէ իբրեւ աստուած. երբ ինք կը սպասէր ոչնչանալ իրրեւ հրէշ:

Բոլոր այս աչքերը իրենց մոլեգին փայլով յառած էին մարքիզին վրայ արտայայտելով տեսակ մը վայրենի սէր:

Այս ամբոխը զինուած էր հրացաններով, սուրերով, մանգաղներով, ձողերով, մահակներով, բոլորն ալ իրենց գլուխը դրած էին թաղիքէ գլակներ կամ թէ գորշագոյն գլխարկներ, վրան ամրացուած սպիտակ քօքարգոյն համրիչներն ու բժժանքները կը փայլէին առատութեամբ: Հագած էին լայն տափասներ՝ որոնք մինչեւ ծունկերնին կը հասնէր. մորթէ շինուած լայնաթեւ կրկողներ, կաշիէ ոտնամաններ, սրունքները բաց, մազերը երկայն, մէկ քանին կատաղի դէմքով, մնացած բոլորը միամիտ արտայայտութեամբ:

Գեղեցկադէմ երիտասարդ մը ծնրադիր մարդոց մէջէն առաջ անցաւ և մեծ քայլերով վեր՝ դէպի մարքիզը բարձրացաւ: Ան, ինչպէս և միւս գիւղացիները, գլուխը դրած էր եղբերը վեր դարձած թաղիքէ մեծ գլխարկ մը՝ սպիտակ քօքարգոյն վրան և հագած էր լորթէ լայնաթեւ վերարկու մը. միայն անոր ձեռքերը սպիտակ էին, և չապիկը նուրբ կերպսէ կարուած, իր կրկնողին վրայ կապած էր մետաքսէ սպիտակ գօտի, ուրկէ կախուած էր ոսկեգօծ կոթով սպիտակ սուրը:

Երբ հասաւ «հիւր»ին քով, գլխարկը հանեց մէկդի նստեց, իր գօտին քակեց, գետին նստաւ մէկ ծունկի վրայ, մարքիզին ներկայացուց գօտին ու սուրը և ըսաւ.

— Իսկապէս մենք ձեզ կը փնտռէինք և գտանք վերջապէս. ահա հրամանատարութեան սուրը, այս մարդիկը այժմ ձեզ կը պատկանին, մինչեւ ցարդ՝ ես էի

անոնց հրամանատարը, բայց այժմ ես աւելի բարձր զինուորական աստիճան կը ստանամ, ձեր զինուորը կը դառնամ: Ընդունեցէ՛ք մեր ծառայութիւնը, տէր իմ, հրամայեցէ՛ք, զօրավար:

Այս ըսելով նշան մը ըրաւ և եռագոյն զրօշակ կրողները անտառէն դուրս եկան և մինչեւ մարքիզը բարձրանալով դրօշակը անոր ոտքին տակ դրին. ատիկա այն դրօշակն էր, որուն ծածանիլը քիչ մը առաջ տեսած էր ծառերուն մէջէն:

— Զօրավար, յարեց երիտասարդը՝ որ անոր ներկայացուցած էր սուրն ու գօտին, այս այն դրօշակն է, զոր մենք խլած ենք Էրբ-ան-Պայ ագարակը գրտնուղ Կապոյտներէն: Տէր իմ, իմ անունս Կավար է, ես կը գտնուիմ Ռուարիի մարքիզին հրամանատարութեան տակ:

— Շատ լաւ, ըսաւ մարքիզը:

Ապա վեհ հանդարտութեամբ մը կապեց գօտին, յետոյ հանեց սուրը, մերկացուց և իր գլխին վրայ ճօճեց գոչելով.

— Ոտքի՛, կեցցէ՛ թագաւորը:

Բոլորը ոտքի ելան, և խլացուցիչ յայթական աղաղակ մը թնդաց անտառին խորութեան մէջ. «Կեցցէ՛ թագաւորը, կեցցէ՛ մարքիզը, կեցցէ՛ Լանդընաք»:

Մարքիզը Կավարին դարձաւ և հարցուց.

— Ուրեմն դուք քանի՞ հոգի էք:

— Եօթը հազար:

Եւ երբ մարքիզը բարձունքէն վար կ'իջնէր, երբ գիւղացիները փուշերն ու մացառները կը մաքրէին՝ անոր առջեւ ճամբայ բանալու համար, Կավարը կը շարունակէր.

— Տէր իմ, ատիկա զարմանալի չէ, այդ բոլորը կարելի է բացատրել բառով մը միայն՝ ամէնքը կը սպասէին կայծի մը: Հանրապետութեան յայտարարութիւնը

ծանուցանելով ձեր ներկայութիւնը, պատճառ դարձաւ, որ բոլոր երկիրը ապստամբի և թագաւորին համար ոտքի ելնէ: Ասկէ՛ զատ, Կրանվիլի քաղաքապետը, որ մերիններէն է, իսկոյն մեզ իմաց տուած էր: Ատ միեւնոյն մարդն է որ մերժած էր արքայ Օլիվիէն: Այս գիշեր ահագանգ հնչեցուցած էին:

— Որո՞ւ համար:

— Զեզլի համար:

— Օ՛հ, բացագանչեց մարքիզը:

— Ահա մենք բոլորս:

— Եւ բոլորդ եօթը հազար էք:

— Այո՛, բայց այսօր միայն. առտուն մենք կ'ըլլանք տասնըհինգ հազար: Այսօրվա պատու մըն է մեր երկիրը: Երբեք անոր հանրի տը Լա-Ռօշէֆաքըլէն կը պատրաստուէր միանալ կաթոլիկ բանակին, այն ժամանակ ալ զանգահարեցին և մէկ գիշերուան մէջ միայն վեց ծովներէ՝ Իզէրնէէն, Քարկէօյէն, Էշօպրուանէն, Օպիէէն, Սէնդ-Օպէէն և Նիւէլէն տասը հազար զինուոր հաւաքուեցան: Ռազմամթերք չկար, միայն որմնադիր մը վաթսուն ֆունտ ականի վառօդ ճառեց: Ռօշէֆաքըլէն առաւ այդ զինուորները և վառօդը ու մեկնեցաւ դէպի բանակը: Մենք աներկբայ էինք որ դուք կը գտնուիք այս անտառին մէջ և ձեզ կը փնտռէինք:

— Եւ դուք Էրբ-ան-Պայ ագարակին մէջ յարձակեցա՞ք Կապոյտներուն վրայ:

— Հովը թոյլ չէր տար որ անոնք լսէին ահագանգը, իսկ իրենք երբէք չէին զգուշանար, որովհետեւ գիւղին մարդիկը, որոնք կատարեալ ապուշներ են, լաւ ընդունելութիւն ցոյց տուած էին անոնց: Այս առաւօտ մենք պաշարեցինք ագարակը. երբ Կապոյտները քնացած էին, և ձեռքի շարժումով մը անոնց գործը վերջա-

ցուցինք: Զի մը ունիմ, արդեօք կը բարեհաճի՞ք ընդունիլ, տէր զօրավար:

— Այո՛:

Գիւղացիներէն մէկը մօտեցուց զինուորական սարքով սպիտակ ձի մը. մարքիզը առանց կողմնակի օգնութեան հեծաւ ձին, թէեւ Կավար պատրաստ կեցած էր օգնելու, ասպանդակը բռնելով:

— Հուրրա՛, զոչեցին գիւղացիները:

Անգլիներէն բացազանչութիւնները շատ գործածական են Պրըթաների և Նօրմանտիայի անփերուն վրայ, որոնք անընդհատ յարաբերութիւններու մէջ են Մանի կղզիներուն հետ:

Կավար զինուորական բարեւ տուաւ մարքիզին և հարցուց.

— Ո՞ւր կ'ուզէք հաստատուիլ ձեր ընդհանուր բանակաւայրը, տէր իմ:

— Առաջին անգամ Ֆուլթէրի անտառին մէջ:

— Ատիկա ձեզ պատկանող եօթը անտառներէն մէկն է պարոն մարքիզ:

— Քահանայ մը պէտք է:

— Մենք ունինք:

— Ո՞վ է:

— Շարէլ-էրպէի վիճակային տեղապահ:

— Կը ճանչնամ, անիկա ճամբորդած է ձերսէջ:

— Այո՛, և երեք անգամ, զոչեց քահանայ մը, դուրս գալով մարդոց շարքերէն:

Մարքիզը գլուխը դէպի անոր դարձուց.

— Բարեւ ձեզ, պարոն տեղապահ, դուք շատ բան ունիք ընելու:

— Որքան շատ, այնքան լաւ, Պ. մարքիզ:

— Դուք պիտի խոստովանցնէք, բայց միայն անոնք որ կ'ուզեն, առանց ստիպելու:

— Պ. Մարքիզ, ըսաւ քահանան, Կէմէնէի մէջ Կասթօն՝ հանրապետականները բռնի խոստովանցնել կուտայ:

— Կասթօն սպիրիչ մըն է, ըսաւ մարքիզը. պէտք է թողուլ մարդոց մեռնիլ այնպէս, ինչպէս իրենք կ'ուզեն:

Կավար, որ հեռացած էր քանի մը կարգադրութիւններ ընելու, ետ դարձաւ և մարքիզին ուղղելով խօսքը.

— Տէր զօրավար, ըսաւ, կը սպասեմ ձեր հրամաններուն:

— Ժամադրութեան տեղը այժմ Ֆուլթէրի անտառը թող ըլլայ. հիմա թող ցրուին և այնտեղ հաւաքուին:

— Այո՛, տէր զօրավար:

— Իսկ դուք այրեցի՞ք այդ ագարակը:

— Այո՛:

— Գիւղն ալ այրեցի՞ք:

— Ո՛չ:

— Այրեցէ՛ք:

— Կապոյտները փորձեցին պաշտպանուիլ, բայց ի դուր, Անոնք հարկւր յիսուն էին, իսկ մենք եօթը հազար:

— Այդ ի՞նչ Կապոյտներ էին:

— Սանդերի զօրքերէն:

— Այն Սանդերի, որ թագաւորին գլուխը կտրած ժամանակ հրամայած էր թմրկահարել. ուրեմն ատոնք Բարիզի վաշտերէն են:

— Այո՛, կէս վաշտ:

— Ի՞նչպէս կը կոչուի այդ վաշտը:

— Տէր զօրավար, դրօշակին վրայ արձանագրուած է՝ «Կարմիր-Գդակի վաշտ»:

— Այն անգամ գազաններ:

— Վերաւորուածները ի՞նչ պէտք է ընել:

— Վերջացուցէք բոլորն ալ:

- Իսկ գերինները :
- Հրացանի բռնեցէ՛ք :
- Բայց անոնք մօտաւորապէս ութսուն հոգի են :
- Բո՛լորն ալ հրացանի բռնեցէ՛ք :
- Երկու կին ալ կայ անոնց մէջ :
- Նո՛յնպէս :
- Երեք երախաներ կան :
- Անոնք ձեզի հետ առէ՛ք, տեսնենք, վերջը ի՞նչ կ'ըլլայ :

Եւ մարքիզը իր ձին առաջ քշեց :

էօ

ԵՐԲԵՔ ԶԻՂՃԱԼ (Քօմմիւնի հրաման)

ԵՐԲԵՔ ԶԻՆԱՅԵԼ (Իշխաններու հրաման)

Երբ Տանիսի կողմերը այս դէպքերը կը կատարուէին, մուրացիկը այդ ժամանակ գացած էր Քրօլօնի կողմերը, անցած էր ձորակները՝ ծառերու լայն և լուռ տերեւներու տակէն, անհետաքրքիր դէպի չրջապատը և հետաքրքիր միայն դէպի չին բաներ, այնպէս ինչպէս ինքը ըսած էր. աւելի կ'երեւակայէր՝ քան թէ կը մտածէր, որովհետեւ մտածողը նպատակ մը ունի. մինչդեռ երեւակայողը զուրկ է նպատակէն :

Քայլամուր կ'երթար ան, կանգ կ'առնէր. կը քաղէր այտեղ այնտեղ բուսած վայրի թրթնճուկները և կ'ուտէր, աղբիւրներու ջուրներէն կը խմէր, երբեմն գլուխը կը տնկէր և ականջները կը լարէր, երբ կը լսէր դղրդոցի հեռաւոր ձայներ, յետոյ կրկին կը խորասուզ-

ուէր պայծառ բնութեան շլացուցիչ հրապոյրներուն մէջ, իր ցնցոտիները կը բռնէր և կը պարզէր արեւուն առջև, թերեւս կը լսէր մարդոց ձայները, բայց աւելի հրապուրուած էր թռչուններուն երգերով :

Ծերունի էր այն և ծանրաքայլ. ինչպէս մարքիզ Լանդընաքին ըսած էր, հեռուն չէր կրնար երթալ. քառորդ մղոնի մը ճամբան ալ զայն կը յոգնեցնէր : Փոքրիկ շրջան մը կատարեց դէպի Քրուա-Ավրանչէն և երբ երեկոյ եղաւ՝ ետ դարձաւ :

Մարտէէն քիչ մը անդին, անիկա բռնեց ճամբայ մը, որ զայն առաջնորդեց բարձրութեան մը. հոն չկային ծառեր և ամբողջ հորիզոնը՝ արեւմուտքէն մինչեւ ծովը՝ կը բացուէր անոր առջև և կ'ընդգրկէր լայն տարածութիւն :

Ծուխ մը գրաւեց անոր ուշադրութիւնը :

Զկայ բան մը, որ այնքան քաղցր ըլլայ, քան ծուխը. բայց չկայ նոյնպէս բան մը, որ անոր չափ սարսափելի ըլլայ : Կան խաղաղ ծուխեր, բայց կան և չաղաղուչակ ծուխեր : Ծուխը կամ աւելի ճիշտ, ծուխի թանձրութիւնը և գոյնը՝ ամբողջ տարբերութիւն մըն է, տարբերութիւն խաղաղութեան և պատերազմի մէջ, եղբայրութեան և ատելութեան մէջ. հիւրասիրութեան և գերեզմանի մէջ, կեանքի և մահուան մէջ : Ծուխը, որ գալարուելով կը բարձրանայ ծառի ճիւղերու մէջէն, կարող է նշանակել նաեւ այն, ինչ որ ամենազմայլելին է երկրի վրայ — ընտանեկան օճախը, միեւնոյն ժամանակ և այն, ինչ որ ամենասարսափելին է — հրդեհը. այդ անօտը շերտերը, որոնք հովէն բաժան բաժան կ'ըլլան, իրենց մէջ կը բովանդակեն մարդուն ամբողջ ճակատագիրը իր բոլոր երջանկութեամբ և կամ իր բոլոր դժբախտութեամբ միասին :

Տէլմարքի տեսած ծուխը կասկածելի էր :

Սեւ էր ան, բայց յանկարծ կը փայլէր կարմիր բոցերով. կարծես այն վառարանը, ուրտեղէն անիկա դուրս կը փայթէր, կը վառէր առկայծեալ կրակով: Ամբողջ էրբ-ան-Պայը անով պատուած էր:

Տէլմարք քայտերը արագացուց և ծուխին կողմը գնաց. անիկա շատ յոգնած էր, բայց անպատճառ կ'ուզէր հասկնալ, թէ ի՞նչ է ան:

Հասաւ բլուրի մը ստորոտը և բարձրացաւ անոր վրայ: Գիւղն ու ագարակը կը գտնուէին այդ բլուրին լանջքերուն վրայ:

Ոչ ագարակ կար այլ եւս և ոչ գիւղ. խրճիթներու գէղ մը կ'այրէր. էրբ-ան-Պայն էր ան:

Կան բաներ, որոնց այրուելը տեսնելը աւելի մեծ կակիծ կը պատճառէ, քան պալատի մը հրդեհը: Ատիկա խրճիթի հրդեհն է: Խրճիթը կրակի մէջ — ատիկա ողբալի տեսարան մըն է, երբ աւերումը կը բռնէ թշուառութեան կոկորդէն, երբ գիշատիչ անգղը կը նետուի գետնի վրայ սողոսկող խեղճ որդին վրայ: Այստեղ հակաբնական բան մը կայ, որ կը ճմլէ սիրտը:

Եթէ հաւատանք Սուրբ Գրքի մէկ աւանդութեանը, հրդեհը իրեն նայող մարդկային արարածը քարէ արձանի կը փոխէ: Տէլմարքն այլ թողէ մը այսպիսի արձան դարձաւ. անիկա քար կտրեցաւ իր առջեւ բացուած տեսարանէն: Աւերը կը կատարուէր լռութեան մէջ. ոչ մէկ ձայն չէր բարձրանար, ոչ մէկ մարդկային յառաջ չէր խառնուեր այդ ծուխին հետ. բոլորովին անձայն կը գործէր այդ հնոցը և արդէն կուլ տուած էր գիւղը. կը լսուէին միայն տախտակներու ճարճատիւնը և յարգով պատուած կտուրներու ճռճոցը: Երբեմն մուխը կը պառուէր և տապալուած կտուրներու տակէն կ'երեւային բաց սենեակները: Հնոցը կը շողար իր գոհարներու բոլոր գոյներով. ծիրանեգոյն դարձած կապերտները,

Պատկ. 29.— Տէրմարք մօտեցաւ և սկսեաւ... (էջ 139)

հին, աղքատիկ կան կարասիքը լեցուցած էին անոր շրկացած ներսը: Աւերը իր աղէտալի հրապոյրներուն մէջ կաշկանդած էր Տէրմարքը:

Տան կից քանի մը շագանակենիներ կրակ առած էին և բոցերուն մէջ կը պլպլային:

Մուրացիկը սրած էր իր ականջները, աշխատելով լսել ձայն մը, աղաղակ մը, գոչիւն մը. բայց ամէն ինչ անշարժ էր. հրդեհը միայն ձայն կը հանէր: Միթէ բռնորդ փախած էին. ուր էր էրբեմն-Պայի շնչուն և շարժուն համայնքը. ի՞նչ էր պատահած այս փոքրիկ հասարակութեան:

Տէրմարք բլրակէն վար իջաւ:

Չարագուշակ հանելուկ մը կը տանջէր զայն:

Կը մօտենար մուրացիկը յամրաքայլ, բայց աչքերը առաջ յառած. ստուեր մըն էր, որ դանդաղաքայլ կ'առաջանար դէպի աւերակը. ինքն ալ կը զգար որ տեսակ մը ուրուական էր այս լուռ գերեզմանին մէջ:

Հասաւ այնտեղ, ուր առաջ կը գտնուէր ագարակին դուռը, և նայեցաւ բակը, որ այժմ պատեր չունէր և խառնուած էր իր շրջապատող գիւղին հետ:

Ինչ որ տեսած էր դեռ բլրակին վրայէն, ատիկա ոչինչ էր, ան սարսափելին միայն տեսած էր. իսկ այժմ այնտեղ կը տեսնէր քստմնելին:

Բակին կեդրոնը կը գտնուէր սեւ դէզ մը, տարտամ կերպով լուսաւորուած մէկ կողմէ բոցերով, միւս կողմէ լուսնի շողերով. ատիկա մեծած մարդոց դիակներու դէզն էր:

Կայտին շուրջը կազմուած էր ամբողջ լճակ մը, որ դեռ կը միտար և իր մէջ կը ցոլացնէր հրդեհը: Կարմիր էր այդ լճակը, բայց ոչ կրակէն կարմիր, որովհետեւ արիւն էր:

Տէրմարք մօտեցաւ և սկսաւ իրարու ետեւէ մի առ մի զննել այդ թաւալդոր դիակները:

Լուսինը կը լուսաւորէր, ինչպէս նաև հրդեհը:

Այդ դիակները գինուորներ էին. մերկ էին անոնց բոլորին ոտքերը, որովհետեւ անոնց կօշիկները հանած էին. վերցուցած էին նոյնպէս անոնց զէնքերը. կը մնար միայն անոնց համազգեստը, որ կապոյտ գոյն ունէր: Մարմիններու, գլուխներու և անդամներու այս անկանոն կոյտին մէջ հոս ու հոն կ'երեւային ծածկուած քօքարդաւոր գլխարկներ: Ատոնք հանրապետականներ էին, Բարիզցիներ՝ որոնք դեռ նախորդ երեկոյ կենդանի էին այնտեղ՝ Էրբ-ան-Պայ ագարակին մէջ ամրացած կը պահանքէին: Համաչափ ինկած դիակները ցոյց կուտային, որ անոնք մահացած էին, տեղն ու տեղը և մեծ խնամքով զնդակահար եղած էին: Բոլորը մեռած էին, ոչ մէկ չչուկ չէր բարձրանար ամբողջ դէզին մէջէն:

Տէլմարք գննեց առանց բացառութեան բոլոր դիակները. ամէնքն ալ ծածկուած էին գնդակներով:

Գնդակահար ընողները, հաւական է որ աճապարած էին ուրիշ տեղ երթալ և ժամանակ չէին ունեցած գանոնք թաղելու:

Երբ մուրացիկը կը պատրաստուէր հեռանալ, բակը գտնուած ցած պատ մը անոր ուշադրութիւնը գրաւեց. տեսաւ չորս ոտքեր, որոնք պատի անկիւնին հտեւէն դուրս ցցուած էին, անոնց վրայ կօշիկներ կային և համեմատաբար միւսներուն հետ այդ ոտքերը փոքր կ'երեւային. Տէլմարք մօտեցաւ, ատոնք կոնացի ոտքեր էին:

Պատին հտեւ երկու կին, նոյնպէս գնդակահար, ինկած էին իրարու քով:

Տէլմարք անոնց վրայ ծռեցաւ: Կիներէն մէկը հագած էր տեսակ մը համազգեստ. անոր մօտ կը գտնուէր կոտրած և պարպուած ջրաման մը. բանակին վաճառուէին պիտի ըլլար: Չորս գնդակներ մտած էին անոր գլխուն մէջ և այժմ անիկա անշունչ պառկած էր:

Տէլմարք նայեցաւ միւսին. գեղջկուհի մըն էր

Պատկ. 30.— Միթէ այստեղ ոչ ոք չկա՞յ... (էջ 141)

տոգոյն դէմքով, բերանը բաց, բայց աչքերը փակած. գլխուն վրայ վերք մը չէր տեսնուեր: Անոր զգեստները՝ որոնք անտարակոյս մաշկէն ցնցոտիներու փոխուած էին, իր խնկած բոպէին բացուեր էին և իրենց ծալքերուն մէջէն դուրս շաներ էին անոր կիսամերկ իրանը: Տէլմարք զգեստը բոլորովին բացաւ և մէկ ուսին վրայ տեսաւ զնդակի կլոր վերքը: Ուսոսկրը խորտակուած էր: Մուրացիկը նայեցաւ այդ կապուած ցած կուրծքին:

— Մ'այր և ստնտո՛ւ մումնաց և ձեռքը դպցուց անոր մարմնին:

Մարմինը սառած չէր:

Խորտակուած ուսոսկրէն և ուսի վերքէն զատ անոր վրայ ուրիշ վերքեր չկային:

Մուրացիկը ձեռքը դրաւ անոր սրտին և զգաց որ սիրտը թոյլ կերպով կը բարախէր. ուրեմն կլինը մեռած չէր.

Տէլմարք ոտքի ելաւ և սարսափելի ուժգին ձայնով մը գոռաց.

— Միթէ այստեղ ոչ ոք չկա՞յ:

— Դո՛ւն ես կէման, պատասխանեց մարդ մը այնպիսի ցած ձայնով, որ մուրացիկը չաղիւ լսեց. և նոյն բոպէին աւերակի ծակին մէջէն գլուխ մը դուրս ելաւ, յետոյ միւս խրճիթէն ուրիշ գլուխ մըն ալ երեւաց:

Ատոնք պահոււրտած երկու գիւղացիներ էին, միակ ազատուածները:

Կէմանի ծանօթ ձայնը անոնց վստահութիւնն ներշնչած էր իրենց կծկուած անկիւններէն դուրս գալու:

Անոնք յառաջացան դէպի Տէլմարք և դեռ կը շաբունակէին դողալ:

Իսկ Տէլմարք միայն կրցած էր աղաղակել, բայց չէր կրնար խօսիլ. այսպէս կ'ազդէին խոր յուզումները: Մատով ցոյց տուաւ իր ոտքերուն տակ պարզուած կիւնը:

— Ան դեռ կենդանի՞ է, հարցուց գիւղացիներէն մէկը:

Տէլմարք գլխով հաստատական նշան ըրաւ :

— Իսկ միւս կիւնը, ա՛ն ալ կենդանի է :

Տէլմարք բացասական նշան մը ըրաւ :

Առաջին անգամ գլուխը դուրս հանող գիւղացիին յարեց .

— Բոլոր մնացածները մեռած են, այնպէս չէ՞. ես տեսայ, այն ժամանակ նկուղին մէջ պահոււրտած էի : Այսպիսի բողբոջներուն Աստուծոյ ո՛րչափ շնորհակալ պիտի ըլլան անոնք, որ բնաւորէին չուսին : Իմ տունս կ'այրէր. Տէր Աստուած : Բոլորն անխնայ սպաննեցին : Այս կիւնը երեք որդի ունէր. բոլորն ալ փոքր. որդիները կ'աղաղակէին՝ «մայրի՛կ». մայրը կ'աղաղակէր «որդեակներս» : Մայրը սպաննեցին, իսկ որդիները տարին : Ես այդ ամէնը տեսայ, Աստուած իմ, Աստուած իմ, Աստուած իմ : Իսկ անոնք բոլորը ջարդելէ յետոյ մեկնեցան : Անոնք չատ գո՛հ կ'երեւային որ մայրը սպաննեցին, իսկ որդիները տարին. բայց կիւնը մեռած չէ, այնպէս չէ՞. մեռած չէ : Է՛հ, ըսէ ուրեմն, Կէման, դուք յոյս ունի՛ս որ կրնաս զայն փրկել. կ'ուզե՛ս որ քեզ օգնենք՝ զայն տեղափոխելու համար քու որջդ :

Տէլմարք գլխով համամտութեան նշան մը ըրաւ :

Անտառը կը հասնէր մինչեւ ագարակը : Անոնք ծառերու ճիւղերէն և խոտերէն իսկոյն պատգարակ մը շինեցին, կնոջ անկենդան մարմինը անոր վրայ դրին ու յառաջացան անտառին խորը. երկու գիւղացիները՝ մէկը գլխէն, միւսը ոտքերուն կողմէն բռնած՝ կը տանէին պատգարակը, իսկ Տէլմարք բռնած էր կնոջ ձեռքը և կը քննէր զարկերակը :

Գիւղացիները կը քալէին և միեւնոյն ժամանակ կը խօսէին. և նայելով արիւնշաղախ կնոջ, որուն տոգոյն երեսը լուսաւորուած էր լուսնի շողերով, անոնք ավշած կը բացադանչէին փոփոխակի .

— Բոլորը սպաննե՛լ :

— Ամէն ինչ այրե՛լ :

— Օ՛հ, Տէր Աստուած, միթէ այսուհետեւ միշտ այսպէ՛ս պիտի ըլլայ :

— Այն մեծ մարդն է այս բոլորը ընողը :

— Այո՛, ան հրամայեց :

— Բայց ես զայն չտեսայ, երբ գնդակահար կ'ընէին այն ժամանակ այնտե՞ղ էր ան :

— Ո՛չ, այն ժամանակ մեկնած էր. բայց միեւնոյնն է. ամէն բան կատարուեցաւ անոր հրամանով :

— Այն ժամանակ ան ըրած է այս ամէնը :

— Այո՛, ան ըսած էր՝ «սպաննեցէ՛ք, այրեցէ՛ք, երբեք մի՛ խնայէք» :

— Ան մարքիդ է :

— Այո՛, մե՛ր մարքիդն է :

— Ի՛նչ է անոր անունը :

— Պարոն տը Լանդընաք :

Տէլմարք աչքերը վեր բարձացուց և իր ակռաները կրճտելով մրմռաց .

— Ախ, եթէ ես գիտնայի՛ :

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋ ԻՆ ՄԱՍԻՆ

Քիչ օրէն պիտի սկսինք հրատարակել անմահն
ԹՕԼՍԹՈՅԻ Պատերազմ և Խաղաղութիւնն անուն հռչակա-
ւոր գործը, որ Եւրոպայի բովանդակ գրական աշխարհը
սարսած է իր իմաստասիրական ցնցող տեսութիւններովը:
ԹՕԼՍԹՈ այն հուժկու միտքերէն մէկն է, որ լնատուր
ձիրքը ունի ամբողջ սերունդ մը ցնցելու և արմատացած
գաղափարներ ու տեսութիւններ հիմնադրատակ քանդելու
իր գրաւիչ ու աշխոյժ ոճին և մանաւանդ իր գաղա-
փարներուն սարսեցուցիչ զօրութեանը չնորհիւ: Աւելորդ
կը համարինք խօսիլ իր վրայ, քանի որ ամբողջ աշխարհ
կը ճանչնայ զինքը: Պատերազմ և Խաղաղութիւնը մեծ
ընդունելութիւն գտած է քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ,
ուր ծաւալած է բազմաթիւ լեզուներու, մինչև իսկ չի-
նարէնի թարգմանուած ըլլալուն համար: «Կիւթէմպէրկ»
Մատենաշարի հրատարակիչները կը կարծեն թէ օգտա-
կար ծառայութիւն մը կը մատուցանեն հայերէնի վերա-
ծելով դարուս ամէնէն ՀՍԿԱՅ ԽՈՐՀՈՂԻՆ՝ անմահն
ԹՕԼՍԹՈՅԻ այս հոյակապ վէպը՝ Պատերազմ և Խաղա-
ղութիւնը, որ պրակ առ պրակ պիտի հրատարակուի քիչ
օրէն պատկերազարդ և փալլուն տպագրութեամբ՝ պրակը
10 փր.ի: Պատկերները միասին պիտի տպագրուին շատ
խնամքով: Այս հոյակապ գործին թարգմանութիւնը՝ որ
ուղղակի ռուսերէնէ կը թարգմանուի, յանձնուած է կա-
րող թարգմանչի մը՝ Եղուարդ Ամատունիի, որ Պոլսա-
հայերէնի վերածած է սահուն ոճով մը:

Հրատարակիչ-Տպարանատեր

«ԿԻՒԹԷՄՊԵՐԿ», ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՄՈՐԼԵԱՆ-ԳԱՐԻԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0318156

650P